

О. П. Глазова

Українська МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
ТОВ «ФОЛІО»
2016

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922
Г52

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2016 № 491)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Бондаренко Г. П., доцент кафедри української мови та літератури
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля
(м. Сєверодонецьк), кандидат педагогічних наук, доцент;

Тимчаюк Л. А., методист Млинівського районного методичного кабінету
Рівненської області, учитель-методист;

Радьо Л. Н., учитель НВК «Великобірківська ЗОШ I–III ст. — гімназія
ім. Степана Балея» Тернопільської області, учитель-методист,
кандидат філологічних наук.

Глазова О. П.

Г52 Українська мова : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч.
закл. / О. П. Глазова. — Х. : ФОЛІО, 2016. — 288 с. : іл.

ISBN 978-617-7012-29-9.

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922

Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі та будь-якими засобами — ні електронними, ні фотомеханічними, зокрема копіюванням, записом або комп'ютерним архівуванням, — без письмового дозволу видавця.

ISBN 978-617-7012-29-9

© Глазова О. П., 2016
© Видавничий дім «Освіта», оригінал-макет, 2016
© ТОВ «ФОЛІО», 2016

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануем і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ЛЮБИ ВОСЬМИКЛАСНИКИ Й ВОСЬМИКЛАСНИЦІ!

Стоячи на порозі дорослішання, ви в усьому й скрізь намагаєтеся виявляти індивідуальність. Підручник покликаний вам у цьому посприяти. Адже без досконалого володіння мовою стати цікавою людиною, виявити свої таланти й здібності — неможливо. «Найцінніше та найкраще в кожній людині — це її індивідуальність, її духовне обличчя зі всіма особливими прикметами, — писав Іван Франко. — До таких прикмет, що відповідають складові душі, належить і мова».

Мета підручника — допомогти вам якнайбільше дізнатися про минуле, краще розуміти сучасність, а головне — бути готовими творити майбутнє України. Підручник допоможе вам збагнути, що таке честь і чесність, які мають стати стрижнем характеру кожного громадянина нашої Держави. Треба багато знати і вміти, могти й хотіти плідно працювати на благо своєї родини і країни. Потрібно здобути якнайсучасніші знання, безперервно удосконалювати необхідні вміння, а ще — знати закони й правила спілкування.

Мова — інструмент мислення, тож підручник навчатиме вас мислити. А ще — максимально використовувати свої здібності. Ми громадяни інформаційної доби, яку називають епохою знань. Інтернет — величезна книжка, яку написали й продовжують писати мільйони людей. Вдумливому й вправному користувачеві електронного засобу — комп'ютера, планшета, мобільного телефона —

Інтернет дає можливість безперервно вдосконалюватись, використовуючи безмежні скарби людського розуму.

Водночас підручник переконуватиме вас у тому, що будь-який гаджет — це всього-на-всього засіб, який надає значні можливості для навчання, спілкування з іншими людьми, самовираження. Проте жоден технічний винахід не замінить тепла людської душі, впливу Рідного Слова.

Тож творімо самі себе, творімо своє і нашої країни майбутнє! Вивчаймо — з любов'ю, наполегливо, старанно — заповідану нам народом, незмірно багату, співучу, чудову українську мову!

Хай щастить на шляху пізнання!

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

Важливі теоретичні відомості

Інформація для ознайомлення та осмислення

Домашнє завдання

Робота з комп'ютером

Завдання підвищеної складності

Завдання для самостійної роботи

Творче завдання

Тестові завдання для самоконтролю

§ 1. МОВА — НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВПЛИВУ

1 Прочитайте. Чи використовуєте ви інформаційно-комунікаційні технології в навчанні мови? Як саме?

Час, у якому нам судилося жити, називають інформаційною добою. Ми — громадяни інформаційного суспільства.

За допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) ми можемо опрацьовувати *інформацію* та здійснювати *комунікацію*.

Усім відомий афоризм «Найбільша розкіш — це розкіш людського спілкування» (*А. де Сент-Екзюпері*). Як же спілкуються громадяни інформаційного суспільства? Чи синонімічні слова *спілкування* та *комунікація*?

Чи є спілкуванням передавання та сприймання інформації? (*Із журналу*).

- ➔ ❖ Дайте відповіді на запитання, якими завершується текст (усно).
- ❖ Поясніть відмінність між *комунікацією* та *спілкуванням*.

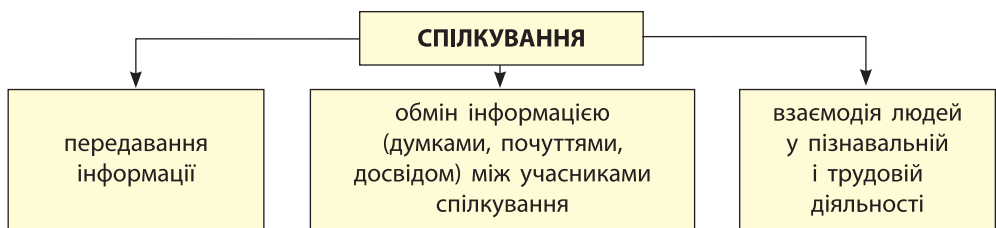
Міркуймо! Що спільного між записом у щоденнику, оголошенням водія в автобусі, читанням електронного листа, вивченням меню в їдальні? Так, усе це — передавання та сприймання інформації.

Передавання інформації в більшості випадків не передбачає взаємодії.

Зовсім інше — розмова з батьками, бесіда в колі друзів, обговорення навчального матеріалу на уроці. Це — **спілкування**.

2 Розгляньте схему. Зробіть висновок: як співвідносяться передавання інформації та спілкування.

- ➔ ❖ Як співвідносяться *спілкування* та *мовлення*? Дайте визначення мовленню. Звертайтеся з поданим у кінці підручника **Словничком термінів**.
- ❖ Чи можна передаванням інформації замінити спілкування? Чому?

Інформацію можна передати жестом, мімікою, поглядом, дорожнім знаком, азбукою Морзе, SMS, e-mail, малюнком, географічною картою тощо. Науковці послуговуються символами й формулами.

Спілкування здійснюється передусім через **мовлення**, яке відбувається за допомогою мовних одиниць: слів, речень, текстів. Саме ця форма спілкування є найбільш досконалою й універсальною.

Отже, перша й головна роль (функція) мови — **спілкування**. Наші думки й почуття формуються й передаються за допомогою мови.

Завдяки мові людина пізнає світ, одержує всебічне уявлення про нього, засвоює моральні правила, традиції свого народу, звичаї суспільства. Отже, у мови є ще одна роль — **пізнавальна**.

Засобами мови люди впливають одне на одного: у чомусь переконують, від чогось застерігають, до чогось спонукають. Тобто мова виконує ще й **роль впливу**.

3 Прочитайте. Яка думка об'єднує перші два речення? А два останні?

1. Спасибі вам, люди печерного віку, що з вигуків, звуків, з умовного крику, полюючи разом, ви мову створили, стократно примноживши розум і сили! (*І. Савич*). 2. Що ми без мови? Без води криниця, без плоду нива, квітка без бджоли. Це — наші крила. З нею ми орли (*За С. Жук*). 3. Вивчай інші мови. Це дасть можливість не тільки оволодіти ключами до скарбниць духовності інших народів, але й об'єктивно оцінити свою мову (*Й. В. Гете*). 4. Я більш ростиму як людина, чим більше знатиму я мов, та перше слово — Україна! (*П. Сердюк*).

- ➔ ❖ Навіщо громадяниніві інформаційної доби знання іноземних мов? Відповідь проілюструйте прикладами.
- ❖ Чи можна спілкування рідною мовою порівняти зі спілкуванням іноземною? Чому?
- ❖ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

- 4** Ознайомтеся з таблицею. Визначте, яку роль (функцію) мови виразняє кожне з поданих після таблиці речень.

МОВА НЕОБХІДНА, ЩОБ

✓ СПІЛКУВАТИСЯ
(комунікативна роль)

За допомогою мови люди обмінюються думками й виражають почуття.

✓ ПІЗНАВАТИ СВІТ
(пізнавальна роль)

Мова — засіб пізнання світу й накопичення людського досвіду.

✓ ВПЛИВАТИ НА ЛЮДЕЙ
(роль впливу)

За допомогою мови люди впливають одне на одного: переконують, спонукають, надихають, застерігають.

1. Усе, що постає в людській свідомості, набуває форми слова. Мова виражає думки й почуття людей, вона є основним засобом їхнього спілкування. Отже, одна з головних функцій мови — комунікативна (*Із підручника риторики*). 2. Словом можна вбити, можна врятувати, словом можна військо мужне згуртувати (*В. Шейнер*). 3. Від благородного щирого Слова розпочинаймо діло чудове! (*О. Різниченко*). 4. У школі за допомогою мови відкриваємо таємничість і складність різних наук: історії, географії, біології, фізики, математики та інших (*І. Цюпа*).

- ➔ ✦ Наведіть приклади здійснення на людей позитивного й негативного впливу за допомогою мови.
- ✦ Чому молодь охоче спілкується в Інтернеті? Відповідь складіть у формі роздуму: теза — докази — висновок.

- 5** Прочитайте. Визначте тему й головну думку висловлення.

Українська Вікіпедія представляє українську культуру, історію, науку, промисловість, бізнес та інші сфери життя українців, а також подає для українськомовного користувача багатогранну інформацію про світ. За обсягом Українська Вікіпедія переважає всі відомі паперові енциклопедії.

Вікіпедія є рухом добровольців, які віддають свої знання і час для того, щоб зробити цю енциклопедію якомога повнішою та точнішою. Результатами їхньої невтомної праці користуються мільйони людей.

Сьогодні українськомовна Вікіпедія — це більш ніж півмільйона статей, авторами яких є понад 1200 осіб зі всієї України (*Із Вікіпедії*).

- ➔ ❖ Як ви розумієте вислів *інформаційний простір*? Звертеся зі **Словничком термінів**. Яка роль мови у створенні інформаційного простору?
- ❖ Поясніть роль української мови в утвердженні Української держави у світі.
- ❖ Які соціальні (мережеві) спільноти ви знаєте? Чи важливе для повноцінного й корисного в них спілкування володіння рідною мовою? Іноземними мовами? Свою думку підтвердіть прикладами з життя.

6 Прочитайте. Виконайте завдання, подані після висловлення.

Для мене мови — це скарб. Тому, коли ненавидять чи катують якусь мову, я сприймаю це як *персональний біль*. На жаль, є такі режими й такі держави, які хочуть *домінувати* в усьому, прагнуть володіти *абсолютно* всім. Вони хочуть, аби навіть мова їм підкорювалася.

Чудова риса України — її *поліфонічність*. Україна розмовляє різними мовами: тут живуть і кримські татари, і німці, і євреї, і поляки. Це скарб. Це дивовижний вселенський хор (За І. Померанцевим).

- ➔ ❖ До виділених слів, запозичених з інших мов, доберіть українські відповідники. Звертеся з поданим у кінці підручника **Словничком українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Перепишіть текст, замінюючи виділені слова українськими відповідниками. Як ви ставитеся до такої заміни? Чому?
- ❖ Позначте в словах орфограми. Звертеся з поданим на ф́орзаці підручника **Переліком орфограм**.

7 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. На уроці мова йшла про спілкування та обмін інформацією. 2. Меню сайту є компасом для користувача. 3. Мені прийшло в голову скористатися електронним тлумачним словником. 4. Навчатися рідній мові можна і треба на протязі усього життя. 5. Необхідно опанувати вмінням грамотного письма.

Підказка ↘

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
Мова йдеться про...	Мова йде про... (Йдеться про...)
На протязі тижня	Протягом (упродовж) тижня
Навчатися мові	Навчатися мови
Прийшло в голову	Спало на думку
Меню сайту	Меню сайта
Опанувати вмінням	Опанувати вміння

- ❖ Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звертайтеся з поданою на ф́орзаці підручника таблицею «**Норми літературної мови**».
- ❖ Якими мовними сайтами ви користуєтеся найчастіше? Які електронні словники видаються вам найзручнішими? Свій вибір обґрунтуйте.

- 8 **Порівняйте автограф уривка з твору Тараса Шевченка та цей самий текст, переданий мовою емотиконів (смайликів). Яка роль емотиконів у спілкуванні? Що вони передають: думки чи почуття?**

- ❖ Назвіть почуття, які викликає у вас опис природи, створений Тарасом Шевченком. Звертайтеся зі **Словником назв почуттів**.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Яка роль мови в житті суспільства? Назвіть основні функції мови.
2. Яка різниця між *обміном інформацією* та *спілкуванням*?
3. Як ви розумієте значення терміна *мовна поведінка*? Звертайтеся зі **Словником термінів**.
4. Якою мірою характеризує людину її мовна поведінка? Відповідь проілюструйте прикладами.
5. Чи може мовна поведінка бути засобом впливу на людей? Свою відповідь обґрунтуйте.
6. Витлумачте слова поета Анатолія Бортняка: *Мов поганих не існує в світі, є лише погані язика*. До яких подій сучасного життя можна цей вислів застосувати?
7. Що вам відомо про *нетикет* (етикет спілкування в Інтернеті)? Наскільки його дотримання є необхідним? Чому?
8. Складіть роздум про роль державної мови в житті сучасного молодого українця (усно).

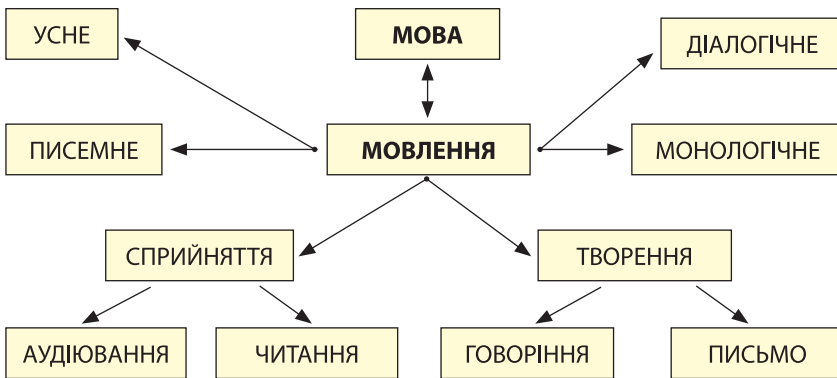
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ Й ТИПИ МОВЛЕННЯ, ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ

9 Прочитайте. У яких реченнях ідеться про мову, у яких — про мовлення, тобто види мовленнєвої діяльності? Які саме?

1. Без мови гине всякий слід і роду, і народу. Як пам'ятає мову рід — не буде переводу (*Д. Чередниченко*). 2. Промовлю слово «батько» і слово «буревій», а потім знов два слова: «криниця» і «кобзар» (*Б. Стельмах*). 3. Над всі багатства і припливи мод шануймо мову серцем і вустами! Народ без мови — це вже не народ. Без мови всі б ми сиротами стали (*О. Софієнко*). 4. Хочеш бути розумним — навчися розумно питати, уважно слухати, спокійно відповідати й переставати говорити, коли нема чого більше сказати (*І. Лафатер*).

- ➔ ❄ Поясніть, як пов'язані мова та мовлення.
- ❄ До яких видів мовленнєвої діяльності ви вдалися, виконуючи вправу? У відповіді посилайтеся на подану схему.

10 Перепишіть речення в такій послідовності: 1) ті, у яких ідеться про сприйняття мовлення; 2) ті, у яких говориться про його творення.

1. Заговори, щоб я тебе побачив! (*Сократ*). 2. Учися вислуховувати! (*Давньоримське прислів'я*). 3. Багато читаючи, розумнішайте! (*Квінтіліан*). 4. Письмо шліфує мистецтво володіння словом (*Цицерон*). 5. Обличчя можна роздивитись у дзеркалі, душу видно тільки в бесіді (*Демокрит*). 6. Читання гарних книг — це спілкування з найкращими людьми минулих часів (*Р. Декарт*). 7. Не клавіатура друкує, а розум (*Сучасне прислів'я*).

- ➔ ❄ Поясніть значення вислову: Якщо монолог демонструє вміння говорити, то діалог — уміння слухати (*І. Карпов*).

11 Прочитайте висловлення. Визначте його тему й головну думку.

Легенда про цвіт папороті відома кожному українцеві.

Згідно з повір'ям, папороть цвіте раз на рік. У ніч напередодні свята Івана Купала чарівна квітка розкривається й займається яскравим полум'ям. Той, хто цю квітку зірве, розумітиме мову рослин і тварин, зможе зцілювати людей і стане ясновидцем (Із кн. «100 найвідоміших образів української міфології»).

- ➔ ❖ Що уособлює квітка папороті в українському фольклорі? Звертєся з поданим у кінці підручника **Словничком символів українського народу**.
- ❖ Уявіть, що квітка папороті може говорити. «Озвучте» ілюстрацію, склавши діалог між юнаком і нею (4–6 реплік).
- ❖ Чи хотіли б ви відшукати квітку папороті? Як би використали її чарівні можливості?
- ❖ Чи є висловлення текстом? Свою думку доведіть. У відповіді спирайтеся на подане нижче правило.

ТЕКСТ — це група речень, об'єднаних змістом і будовою.

Основні ознаки тексту такі:

- 1) пов'язаність речень за змістом (темою);
- 2) наявність головної думки;
- 3) розвиток змісту й головної думки;
- 4) зв'язок речень між собою за допомогою:
 - займенників;
 - синонімів;
 - повторів слів;
 - спільнокоренових слів;
 - сполучників.

Загалом текст має таку будову: **зачин** (початок), **основна частина** й **кінцівка** (завершення тексту, своєрідний підсумок усього сказаного).

Текст поділяється на кілька змістових частин, кожна з яких утворено з кількох речень. Така змістова частина тексту становить **абзац**. Кожен абзац починають записувати з нового рядка.

Речення абзацу за своїм змістом нерівнозначні. Те з них, яке передає основний зміст абзацу (мікротему), називають **тематичним**.

Таким чином, кожна з мікротем тексту є частиною його загальної теми. Стисло й чітко сформульована **мікротема** — це пункт плану тексту.

Здебільшого текст має **заголовок**, який виражає його тему або головну думку.

12 Прочитайте. Сформулюйте тему та головну думку тексту. Доберіть до нього заголовки.

Природа та її явища, розкішні краєвиди зазвичай формують внутрішню сутність народу.

Дослідники культури й побуту українців відзначають їхню мрійливість, поетичність, схильність до фантазування, вигадок, казкарства. Білі хмарки, пекуче сонце, квітучі сади, барвисті квіти, духмяні трави, співучі птахи, метушлива комашня — уся природа, що оточувала людей із колиски, формувала їхню поетичну вдачу та образну мову.

Чимало народних легенд, повір'їв, загадкових історій пов'язано з рослинами. Люди були впевнені: той, кого переповнює жагуче бажання, обов'язково знайде чар-зілля: розрив-траву, плакун-зілля, нечуйвітер. Найбільшим везінням вважалося зірвати квітку папороті.

Багата природа розвинула в українців уяву, фантазію, образне мислення, здатність до творчості (За В. Супруненьком).

- ❖ Визначте в тексті зачин і кінцівку. Чим зумовлено поділ тексту на абзаци? Складіть і запишіть простий план тексту.
- ❖ Назвіть почуття, які викликає у вас споглядання українських краєвидів. Скористайтеся поданим у кінці підручника **Словничком назв почуттів**.
- ❖ Чи вистачає вам спілкування з природою? Чи відчуваєте ви на собі її вплив? У чому він виявляється?

13 Прочитайте. Визначте лексичні засоби, за допомогою яких речення тексту пов'язані між собою (ці слова виділено).

Папороть належить до найдавніших рослин на планеті. *Вона* з'явилася на землі понад 400 мільйонів років тому.

Рослина має кілька народних назв: перунів вогнецвіт, вовча трава, квітка щастя. Її латинську назву можна перекласти як «крило орла». *Наймення* пояснюється подібністю форми листка до крила величезного птаха. «*Пташиною*» є й одна з діалектних назв — «орляк». Заввишки *орляк* сягає 1,5 м, а його листя схоже на листя пальми.

Орляк успішно використовують кулінари. У їжу йдуть його молоді пагони, їх називають «рахіс». Сирі *рахіси* отруйні. *Тому* їх відварюють протягом 5–10 хвилин у солоній воді. Потім *пагони* промивають, зливають воду, після чого їх можна смажити, тушкувати, маринувати.

Розповідати про папороть можна нескінченно (*Із журналу*).

- ➔ ✦ Сформулюйте тему та головну думку тексту. Доберіть до нього заголовок.
- ✦ Складіть жартівливий діалог між орлом-птахом і орляком-рослиною. Використовуйте звертання та вставні слова.

14 Прочитайте висловлення. З'ясуйте стиль кожного з них. Свою думку обґрунтуйте, звірившись із поданою на с. 15 таблицею.

I. Папороть (лат. Polypodiophyta) — група дерев'янистих і трав'янистих рослин, яка налічує понад 10 тис. видів і близько 300 родів. Папоротеподібні поширені по всій земній кулі, крім Антарктиди. Рослина розмножується не насінням, а спорами, тому вчені вважають, що вона не цвіте. В Україні ростуть папоротеподібні 65 видів. «Гронянка», «марсилія» та «сальвінія» занесені до Червоної книги України як рідкісні рослини (*Із довідника*).

II. Іде дівчина лісом. Аж ось такі пішли яри та стрімкі кручі, вже ні стежки, ні голосу людського... Глянула дівчина — і серце зайшлося. Під кручею ручай дзвенить, а над ним схилилася червона вогненна квітка з ясним, як шматочок неба, сердечком усередині. «Чарівне зілля!» — шепоче Улянка. Кинулася вперед, простягла руку... І все зникло: ні ручая, ні квітки. Лежить

Юлія Гетьман. Цвіт папороті

дівчина у траві, розкинувши руки, а світлу галявину стережуть густі липи (За О. Донченком).

III. Що з'явилося раніше — рослини чи тварини? Звісно ж, рослини, підказує логіка, інакше не могли б існувати перші чотириногі. Та й двоногим було б непереливки. Проте значення «зеленого друга» не тільки в цьому, воно значно вагоміше. Саме рослини зумовили появу кисневої атмосфери, без якої немислиме існування тваринного світу й людини.

На знак вдячності людина доклала зусиль до повного зникнення багатьох видів рослин. Коли ж громадськість по-справжньому оцінить небезпеку, що нависла над рослинним світом? Час уже вдарити на сполох! (Із газети).

IV. Для зручності користування в «Червоній книзі України» назви рослин слід подавати за алфавітом. Документ не потребує детального опису будови рослини, її біології, місця у філогенетичній системі тощо. «Червона книга» розрахована на спеціалістів, а їм достатньо назви ботанічного об'єкта і його приналежності до певної групи рослин. Тому наводяться тільки назви порядку й родини, до якої належить вид. Назви потрібно подавати українською й латинською мовами (З інструкції).

V. Здрастуйте, бабусю! Спасибі за Ваші поради! Я таки пересядила й помила отой сірий старезний кактус, пам'ятаєте, стояв у кухні на столі? Виявилося, що насправді він зелений! Мало того, це зовсім і не кактус, а папороть! А я стільки років думала: чому ця рослина не цвіте? А папороть же квітує раз на 100 років! Може, вже скоро? (Із листа онуки до бабусі).

➔ ❄ Пригадайте й перекажіть легенди, у які вам хотілося б вірити. Свій вибір обґрунтуйте. У якому стилі ви будуватимете відповідь? Чому?

СТИЛІ МОВЛЕННЯ		
Назва стилю	Де використовують висловлення	Основні види (жанри)
Розмовний	У колі близьких людей, за неофіційних обставин	Бесіда на побутову тему, лист до близької людини
Науковий	У науці, освіті, техніці	Лекція, наукова доповідь, наукова стаття, підручник
Художній	У художній літературі, в усній народній творчості	Вірш, поема, оповідання, повість, роман, п'єса, казка
Публіцистичний	У суспільному житті	Промова, звернення, виступ на мітингу, газетна чи журнальна стаття про життя суспільства
Офіційно-діловий	У відносинах між державами (дипломатії), судочинстві, у службових стосунках	Закон, постанова, наказ, статут, заява, розписка, протокол, план роботи, оголошення, угода

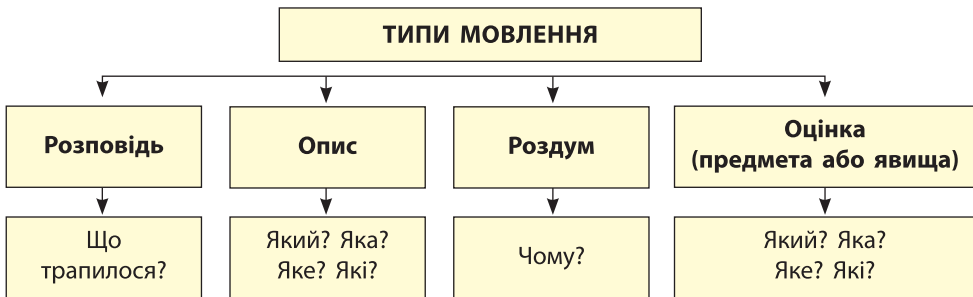
15 Прочитайте. Доведіть, що висловлення є текстом. Визначте його стиль, свою думку обґрунтуйте.

Вікіпедія — унікальний міжнародний інтернет-проект енциклопедії, який твориться багатьма (нині їх — 250) мовами світу.

Вікіпедією користується велика кількість людей: дорослих та дітей, школярів і студентів, представників різних національностей і спеціальностей.

Вікіпедія — не трибуна й не знаряддя *пропаганди* чи *реклами*. Повага до інших дописувачів та їхніх поглядів — необхідна складова успішної співпраці. Нейтральна точка зору виявляється в неупередженій розповіді про стан речей. Важливим є дотримання *принципів* авторського права (*Зі Словника вікіпедиста*).

- ➔ ❖ Витлумачте лексичне значення виділених слів. Звертєся із **Тлумачним словничком**.
- ❖ До слова *унікальний* доберіть український відповідник. Звертєся з поданим у кінці підручника **Словничком українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Який тип мовлення покладено в основу тексту? Свою думку доведіть.

УВАГА!

Опис предмета не слід плутати з **оцінкою предмета** (явища), хоч оцінка, як і опис, відповідає на питання *який? яка? яке? які?*

Опис предмета передає такі його ознаки, як розмір, форма, колір (сприймаємо зором), запах (сприймаємо нюхом), гучність (сприймаємо слухом) та ін.

Оцінка предмета (явища) є результатом людського мислення, це думка мовця про те, що він бачить, відчуває, чує.

16 Перепишіть, уставляючи на місці крапок пропущені літери.

Лісова галявина схожа на ж..ву парасольку, виткану з міл..йонів л..сточків і п..люсток. Не пр..ходять сюди ні люди, ні звірі. Тільк.. їжаки шарудять в..чорами, пер..кочуючись таємничими клубками. А під чорним каменем ж..ве старий вуж. Його

видовжене тіло чорне й бл..скуче. Жовтог..рячі цятки на голові вицвіли й стали білими.

У ц..ому місці завжди пр..гадується казка. Ніби росте десь тут товсте й м'ясисте стебло. А на ньому ро..цвітає яскрава ч..рвона квітка. А хто знайде її та зірве, той ніколи не буде с..ротою, тому що кожна стрічна ж..нка буде йому за матір, а кожен чоловік — за батька. У кожній сім'ї стане він рідним, а своєму народові буде улюбленим сином. Як ітимає він глухою пуцц..ю, то ро..ступит..ся та пуца, ш..рокий проляже шлях. Як ітимає через болото, засохне твань, ствердне трясовина.

Отаку дивну казку ро..повідають старі люди (За О. Донченком).

Марфа Тимченко. Чарівна квітка.
Петриківський розпис

- ➔ ❖ Визначте покладений в основу тексту тип мовлення. Свою думку доведіть.
- ❖ Елементи яких типів мовлення наявні в тексті? Відповідь підтвердіть посиланнями на текст. З'ясуйте стиль тексту.
- ❖ Чи можна стосунки людини з природою назвати *спілкуванням*? Свою думку обґрунтуйте.
- ❖ Позначте у словах орфограми. Звертеся з поданим на ф́орзаці підручника **Переліком орфограм**.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Що називається *текстом*?
2. Що таке *тема тексту*? *головна думка тексту*?
3. Які основні ознаки тексту?
4. Яку частину тексту називають *зачин*ом? Що таке *кінцівка* тексту?
5. Якими лексичними засобами поєднують у тексті речення?
6. Які є стилі мовлення? У якій сфері життя суспільства використовують кожен із них?
7. Які типи мовлення ви знаєте? Як їх практично розрізнити? Поясніть на самостійно дібраних прикладах.

лексикологія

лексичне значення слова

СИНОНІМИ

просторічні слова

професійні слова

загальноживані слова
діалектні слова

неологізми
архаїзми

фразеологія

фразеологізми

орфографія

орфограма

**Повторення
та узагальнення
вивченого**

§ 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

- 17** Прочитайте. Яке значення слова — лексичне чи граматичне — пояснили хлопцеві вчителі? Який розділ мовознавчої науки вивчає значення та використання слів?

Хлопець зовсім несподівано запитав:
 — Що таке бумеранг?
 — Це таке металеве знаряддя в австралійських племен у вигляді зігнутої палиці, — пояснив учитель Борис Савович. — Лук не лук... І має властивість: після польоту до тебе назад само повертається...
 — Полетить і до тебе знову прилетить?
 — Отак і в житті, — каже Марина Павлівна. — Якщо ти зло комусь заподіяв, то раніше чи пізніше воно ж до тебе й повернеться...

— А добро?
 — Повернеться й добро... А що зло — то напевне. Чи давнє, чи недавнє... Чи велике, чи мале... Ви згодні, Борисе Савовичу?
 — Що принцип бумеранга діє в житті? Так це ж, власне, те, що в народі здавна говорять: не копай комусь яму — сам до неї впадеш... А що вчинене зло із закономірністю бумеранга має до лиходійника повернутися, то це, я гадаю, й наука з часом пояснить. Невідомі ще якісь біоструми відкриє чи щось у цьому дусі (За О. Гончаром).

- ➔ ❖ Поясніть лексичні значення слів *знаряддя*, *біострум*. Звертеся із **Тлумачним словником**.
 ❖ Чи вірите ви в те, що заподіяне людиною комусь зло до неї повертається? Чи повертається до людини зроблене нею добро? Відповідь побудуйте у формі роздуму: теза — докази — висновок.

- 18** Прочитайте. Витлумачте лексичне значення слова *добро* в кожному з речень. Чи можна сказати, що це слово багатозначне? Звертеся з **Тлумачним словником**.

1. Хочеш собі *добра* — не роби нікому зла (*Народна творчість*). 2. Раз *добром* нагріте серце вік не прохолоне (*Т. Шевченко*). 3. Чужим *добром* не збагатієш (*Народна творчість*). 4. *Добро*, у кого є господа, а в тій господі є сестра чи мати добра (*Т. Шевченко*).

- ➔ ❖ В українській мові багато слів із коренем *добр-* (*добридень*, *добри вечір*, *пане-добродію*). Про що це, на вашу думку, свідчить?

- ❖ Поясніть лексичне значення слова *доброзичливість*. Назвіть знайомих вам людей, яким властива ця риса вдачі.
- ❖ Витлумачте слова науковця Віктора Малахова: *Добрим бути важко, важче, ніж злим, але це єдиний гідний людини шлях*. Чи згодні ви з цим твердженням? Відповідь побудуйте у формі роздуму: теза — докази — висновок.

19

Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте власне українські слова. Витлумачте лексичне значення кожного.

1. Добридень тобі, Україно моя! (П. Тичина). 2. «Осоння», «крас..нь», «линути», «дружина»... О незбагнен..і чари давніх слів! (За Б. Остапенком). 3. Запахло хлібом — це уже жн..ва (В. Назарук). 4. Вічна мудрість простої людини в паляниці зв..чайній ж..ве (В. Симоненко). 5. Дивна сила нас н..се на крилах мрій (С. Черкасенко). 6. У літеплі л..ліє біла вулиця (А. Камінчук).

- ❖ Визначте слова, вжиті в переносному значенні. Розкрийте це значення.
- ❖ Позначте у словах орфограми, обґрунтуйте написання кожного слова правилом.
- ❖ Поясніть розділові знаки в першому реченні. У четвертому реченні підкресліть усі члени речення.

20

Прочитайте. Визначте слова іншомовного походження, лексичне значення й походження кожного з'ясуйте за Тлумачним словничком.

Урбанізація — бурхливий розвиток міст і міського способу життя — змінює взаємостосунки між людьми. У великому місті упродовж лише одного дня людина вступає в швидкоплинне й часто мимовільне спілкування з кількома сотнями людей.

Такі контакти викликають утому від калейдоскопа байдужих облич. Зростає потреба у співчутті, співпереживанні. Разом із тим притлумлюється здатність самому відгукуватися на подібний стан інших людей.

Не дивно, що виїзд за межі міста стає дедалі бажанішим. У міській метушні, напруженому ритмі життя важко налаштуватися на доброзичливе спілкування, необхідне для глибокого розуміння духовних проблем та інтересів співрозмовника. Природа ж сприяє спокійній, неспішній бесіді, за-

Хмарочоси Києва

гостренню уваги до думок і почуттів іншої людини (За Є. І. Головахою, Н. В. Паніною).

- ➔ ❄ Роздивіться урбаністичний фотопейзаж на с. 21. Великі міста часто називають *кам'яними джунглями*. Як ви розумієте таку назву? Чи згодні з нею? Чому?
- ❄ У прямому чи переносному значенні вжито в тексті слово *калейдоскоп*? Розкрийте це значення. Звертеся з **Тлумачним словником**.
- ❄ Витлумачте суть названих у тексті почуттів. Скористайтесь **Словником назв почуттів**.
- ❄ Які почуття переживає людина, опинившись у чужому їй великому місті? Живучи у великому місті постійно? Як це впливає на її спілкування з іншими людьми?

21 Прочитайте. Перекажіть висловлення, завершивши його самостійно сформульованими висновками (усно). Уживайте терміни, власне українські слова й запозичені (іншомовного походження) слова.

Із кінця ХХ століття лексику української мови активно поповнюють англіцизми, тобто слова, запозичені з англійської мови. З одного боку, поява англіцизмів нібито збагачує українську мову. З іншого, надмірна кількість англіцизмів становить загрозу мовній самобутності, витісняючи власне українські слова.

Англіцизм, як і будь-яке інше запозичене слово, доречний, якщо позначає поняття, з різних причин ще не назване словом українським, тобто таке, що не має рівновартісного відповідника (Із мовного веб-сайта).

- ➔ ❄ До якого словника слід звернутися, щоб з'ясувати лексичне значення іншомовного слова? Чи можна сказати, що словник іншомовних слів є різновидом тлумачного словника? Що між цими словниками спільного? Що відмінного?

22 До кожного запозиченого слова доберіть із довідки український відповідник. Запишіть слова парами.

- I. Транзит, інвестор, дисконт, пабліситі, дилер, опція.
- II. Міленіум, калькуляція, імідж, рекетир, сек'юриті, пресинг.

ДОВІДКА ↴

- I. Перевезення, самореклама, посередник, вкладник, знижка, вибір.
- II. Тисячоліття, вимагач (здирник), обчислення, образ (вигляд), охоронець, тиск.

- ➔ ❄ Визначте у словах орфограми, обґрунтуйте написання кожного слова правилом.

23 Витлумачте лексичне значення кожного з поданих слів. Які з них є **неологізмами**? Дайте визначення неологізмові.

Нетизянин, вікіпедист, гаджет, скайп, твіт, селфі, нетспік.

- ❖ Що об'єднує ці слова? Висловіть своє ставлення до поширення інформаційних технологій.
- ❖ Поясніть, чому серед неологізмів багато іншомовних слів, зокрема англіцизмів.
- ❖ Які з поданих слів можна замінити українськими відповідниками? До слів, які не мають відповідників, спробуйте такі відповідники придумати (тобто створіть неологізми). Чим ви керувалися, вигадуючи нові слова?

24 Ознайомтеся зі схемою. Розкажіть про активну й пасивну лексику української мови. Дотримуйте наукового стилю.

25 Перепишіть, знімаючи ризики та вставляючи пропущені літери. Укажіть неологізми, поясніть їхню роль у мовленні.

1. Історична галузь, що досліджує світо/гляд і діяльність українського коза..тва, трад..ції Запоро..ької Січі, її контакти і зв'язки із західно/європейським світом, наз..вається козако/знавством (*Із підручника*). 2. Чесно оцінюй свої можливості, не/вдаючись до само/зв..личення й само/м..лування (*Із газети*). 3. Дехто зі школярів і студентів таки відчув на собі вплив інтернето/залежності (*Із газе-*

ти). 4. За айпадом зустрічають, а за розумом проводжають (*Сучасне прислів'я*). 5. Комп'ютер витіснив з життя вже і ТБ, і книжку. Не тільки кіт, а кожн з нас вхопити мріє мишку (*А. Соколов*).

- ➔ ❖ Поясніть, як ви розумієте вислів філософа Григорія Сковороди: *Нова людина має й мову нову*.
- ❖ За яких умов неологізм стає загальноживаним словом? Відповідь проілюструйте прикладами.
- ❖ Визначте неологізм у поетичному рядку: *Я материнську мову світанкову несу в стомов'я (Л. Сапа)*. До яких неологізмів — загальнономовних чи авторських — це слово належить?

26 Прочитайте. Визначте застарілі слова, поясніть лексичне значення кожного. Звертеся із Тлумачним словничком. Назвіть історизми та власне архаїзми.

1. Ніби в свічадо, дивлюсь я в минуле (*В. Цілий*). 2. Довбиш б'є в литаври. Козаки збираються на майдан (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Ходить лірник, корбу крутить (*Б. Гірський*). 4. Мабуть, така моя доля чи, кажуть іще, — стезя (*Л. Кульбак*). 5. Хоч ятрились тут глибокі рани, гнались полонянки у ясир, та в душі не вбили яничари відзвуки козацької яси (*С. Бурлаков*). 6. Перстом історії нам став козацький гарт (*М. Дьомін*).

- ➔ ❖ Поясніть, як ви розумієте слова поета Павла Мовчана: *Слово — свідок історії, свідок Часу*. Із якою історичною добою пов'язані слова *довбиш, лірник, ясир*?
- ❖ Поясніть, чому застарілі слова належать до пасивної лексики.

27 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПАХ

За змістом картини Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» складіть такі висловлення (обсяг — 5–6 речень):

- текст статті історичної енциклопедії для учнів початкових класів;
- текст розповіді про картину екскурсовода історичного музею;
- текст розповіді одного з козаків його матері (сестрі, дружині) про листування січовиків із султаном.

Використайте такі застарілі слова: *кошовий, сотник, курінний, ректи, писар, правиця, каламар, жупан, свита, оселедець, спис, самопал, пістоль, мушкет*.

- ➔ ❖ Обґрунтуйте доцільність уживання застарілих слів у складених вами висловленнях. Відповідь складіть у науковому стилі.
- ❖ Які із застарілих слів нині повертаються до активного вживання? У зв'язку з якими подіями?

28 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ

Складіть гумористичний текст про ваше перше ознайомлення з картиною «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», замінюючи застарілі слова сучасними. Дотримуйте вимог розмовного стилю.

Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султанові

29 Прочитайте речення. Визначте, у якому з них ідеться про:

- 1) політичне й суспільне життя;
- 2) наукові проблеми;
- 3) офіційно-ділові стосунки.

1. Крізь надгусту речовину нейтрино проходить із такою ж легкістю, як і крізь порожнечу космосу (*С. Красавін*). 2. Рівень демократії яскраво простежується через засоби масової інформації, через конституційне право громадян на об'єктивну інформацію (*Із газети*). 3. Оформлену належним чином характеристику адміністрація установи (організації, підприємства, навчального закладу) видає працівникові (студентові, учневі) (*З інструкції*).

- ➔ ❖ Визначте в реченнях: суспільно-політичну лексику; наукову лексику; офіційно-ділову лексику.
- ❖ Чи є визначені вами слова загальноживаними? Що дає підстави віднести їх до стилістично забарвленої лексики?
- ❖ Назвіть ужиті в реченнях терміни. Значення слова *термін* з'ясуйте за **Словником термінів**.

30 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Подані слова об'єднайте в синонімічні пари, запишіть їх. Яке зі слів кожної пари є медичним терміном, яке — загальноживаним словом?

I. Травмування, лихоманка, задишка, напад, рубець, пропасниця, приступ, шрам, ядуха, пошкодження.

II. Трансплантація, впорскування, спонтанний, еритроцити, здавлювання, пересаджування, самовільний, ін'єкція, компресія, червонокривці.

- ➔ ❖ Витлумачте значення термінів загальноживана (нейтральна) лексика і стилістично забарвлені слова. Відповідь проілюструйте прикладами із вправи.
- ❖ Які з термінів є словами іншомовного походження або похідними від них? Визначте в таких словах орфограми, обґрунтуйте написання слів правилами.

31 Прочитайте анекдот, укажіть у його тексті професійні слова. Хто і за яких обставин їх уживає?

Сидить на дереві Вороно, вбрана в альпіністське спорядження. У дзьобі тримає сир. Біжить Лисиця:

— Вороно, який у тебе рюкзак моднячий! А які скельні гаки блискучі!

— Умгу.

— Які в тебе карабіни блискучі!

— Умгу.

— Звиняй, Вороно, але кажуть, що ніяка ти не альпіністка, а хитрюга, бо спорядження так, щоб похизуватися, носиш!

— Брешуть!!!

Сир випав і повис на страховці.

- ➔ ❖ Поясніть різницю між професійними словами і термінами.
- ❖ Визначте в тексті просторічні слова. У висловленнях якого стилю їх зазвичай уживають? Чи припустиме їх уживання в офіційному спілкуванні? Чому?

32 Перепишіть. Визначте стилістично забарвлені слова.

1. Побазікати можна і з приятелем, а помовчати тільки з вірним другом і товаришем (О. Ільченко). 2. Ось біжать дві панночки, лепечуть одна до одної голосно, шпарко (Леся Українка). 3. Що це я розторохтілася! (О. Кононенко). 4. Хлопець теревенив і розпятакував цілу дорогу (Григорій Тютюнник). 5. Парубки зйдуться на вечорниці та як стануть баяндрасить! (О. Стороженко).

- ➔ ❖ Визначте вжиті в реченнях синоніми. Утворений синонімічний ряд продовжіть самостійно дібраними словами. Уживаючи дібрані синоніми, розкрийте значення прислів'я *Краса людини — у слові*.

33 Прочитайте. Визначте діалектні слова, доберіть до кожного відповідник літературної мови. За потреби скористайтеся Тлумачним словничком.

У вакації ми вандрували попід гору Менчул. Звертали на зви- висті пішники, присідали до ватри бокорашів, що провадили рікою дараби в долину. Пили шипучий буркут із криниці, милували очі мідянками, котрі наче білими звіздами впали з неба і пахучим по- кривцем заткали долинну ширінь. Дика маржина діставалася сюди з крутого бескеття.

«Оце, цімборе, вона перед тобою, — наша земля, — зачудова- но казав Матіко. — То чи треба нам коло неї ще які золоті гори й молочні ріки?»

Я перечливо хитав головою. Мене не лакомила ніяка чужина (За М. Дочинцем).

- ➔ ❖ Пригадайте художні твори, у мові яких ужито діалектні слова. Об- ґрунтуйте доцільність уживання діалектних слів у художньому творі.
- ❖ Яка роль діалектів у формуванні літературної мови?

34 Перепишіть, знімаючи ризики та вставляючи пропущені літери. Ука- жите неологізми й застарілі слова, терміни та професійні слова.

1. Чума..ький Шлях л..жав над головою як стезя вічності, по котрій ішли в давнину, йдуть с..огодні, йтимуть завтра (Є. Гуца- ло). 2. Нас пор..вали вічно в дорогу мово/наснага, слово/спромога (О. Різниченко). 3. Зб..раюсь в не/знану дорогу, не/знаю, чи пер..борю, бо не/друг стріляє з-за рогу, боїться ставати на прю (В. Бровченко). 4. Пр..ведення Збройних Сил у бойову готовність означає ро..гортання їх для успішного ведення бойових дій з м..тою відбиття агресії противника (Із підручника). 5. Нетизяни, ж..вімо дружно! (Із Нетикету). 6. На родин..е свято я н..су італійський торт т..рамісу (В. Петренко).

- ➔ ❖ Який ваш улюблений українськомовний сайт? Чи дотримано на ньо- му норм літературної мови? Наскільки таке дотримання необхідне для Інтернету?
- ❖ Розкажіть про значення мовних словників у здобутті освіти.
- ❖ Чи користуєтеся ви електронними мовними словниками? Якими саме? Поясніть свій вибір.

35 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. Майбутнє вибудовуватимуть освідчені люди. 2. Я з повагою відношуся до іноземної мови, старательно переводжу тексти, вірно відповідаю на уроках. 3. Учитель рахує, що я толковий учень. 4. Слідуючий урок — математика, це мій любий предмет. 5. Мені повезло — я рішив цю задачу.

Підказка ↘

НЕПРАВИЛЬНО

Освідчений чоловік
Відноситися з повагою
Переводити іншою мовою
Чинити вірно
Рахувати, що це правильно
Слідуюча зупинка
Любима книжка
Йому повезло
Рішити задачу
Толковий учень

ПРАВИЛЬНО

Освічена людина
Ставитися з повагою
Перекладати іншою мовою
Чинити правильно
Вважати, що це правильно
Наступна зупинка
Улюблена книжка
Йому пощастило
Розв'язати задачу
Тямущий учень

- ➔ ❖ Які норми літературної мови було порушено в реченнях?
❖ Назвіть ужиті в реченнях росіянізми. Поясніть, що таке *суржик*. Звертеся зі **Словником термінів**. Висловіть ваше ставлення до цього мовного явища.

- 36 Роздивіться ілюстрацію. Складіть за її змістом байку (прозою або віршами).

- ❖ Що в українському фольклорі символізує лев? вовк? лисиця? Звертеся з поданим у кінці підручника **Словником символів українського народу**.
❖ Який музичний твір могло б, на вашу думку, виконувати левеня? Напишіть для нього пісню. Використайте в її тексті такі рими: *гарно співати — півня пускати; голосно лине — пісня лебедина*.
❖ Які з цих висловів є фразеологізмами? Витлумачте їхнє значення.

§ 3. ФРАЗЕОЛОГІЯ

- 37 Прочитайте. Визначте в реченнях фразеологізми, витлумачте значення кожного.

1. Піднесіться ж духом, волелюбні, горді сини славної Батьківщини! (*М. Старицький*). 2. Всі підем плечем до плеча за свою Вітчизну на поле ратне (*С. Тихолоз*). 3. Будь-який агресор на кордоні України має пригадати Євангельську мудрість: хто з мечем прийде, той від меча й загине! (*Із промови*). 4. Ти не плач, матусю, син героєм став, він за Україну голову поклав (*Народна творчість*). 5. Так

ведеться в нас давно, споконвіків: ніяк ми розбрат наш не віддамо в архів (В. Гриценко).

- ➔ ❖ Дайте визначення фразеологізму. Звіртеся зі **Словником термінів**. Яка роль фразеологізмів у мовленні?

38 Прочитайте. Визначте тему тексту. З'ясуйте його стиль, свою думку доведіть.

Термін *фразеологія* (від гр. *phrasis* — вислів, зворот і *logos* — слово, вчення) у сучасній українській мові вживається в таких значеннях: 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови; 2) сукупність фразеологізмів у мові.

Фразеологізми подібні до мовних формул, у яких закодовано інформацію про минуле, про життя наших предків, їхній спосіб сприйняття світу. Фразеологічні одиниці бережуть пам'ять про історичні події й обставини народного життя, передають найменші порухи нашого серця, розказують про неосяжний світ людських почуттів. Національна фразеологія, як зазначав мовознавець Іван Огієнко, — це «душа кожної мови» (За В. Д. Ужченком та Д. В. Ужченком).

- ➔ ❖ Чи можна стверджувати, що фразеологія є скарбницею мудрості та спостережливості народу? Відповідь проілюструйте прикладами.

39 Прочитайте фразеологізми, витлумачте значення кожного. Із якою історичною добою та якою країною пов'язано походження кожного?

Іду на ви. Який хан, така й орда. Скинути ідола у Дніпро. Мати городів руських. Закрутити веремія. Наче на турка йде. З відкритим заборолом. Козацькому роду нема переводу. За круглим столом (зустрітися). Ще не вмерла козацькая мати. Після нас хоч потоп. Наполеонівські плани.

- ❖ Якими з поданих фразеологізмів можна передати такі почуття, як самоповага, гідність, байдужість? Скористайтеся **Словником назв почуттів**.
- ❖ Чи згодні ви з тим, що фразеологізми розкривають менталітет нації? Значення слова *менталітет* з'ясуйте за **Тлумачним словником**.
- ❖ Чи можна вважати подані фразеологізми застарілими? Чому?

Олексій Штанко.
Святослав Хоробрий

40 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Значення кожного фразеологізму витлумачте одним або кількома словами. До кожного з них доберіть із довідки антонім. Утворені пари запишіть.

Піднестися духом. Семимильні кроки. Вести перед. Підносити до неба. Рукою подати. Пальця в рот не клади.

ДОВІДКА ↘

Черепаша хода. Упасти у відчай. Пасті задніх. Топтати в болото. Мухи не скривдить. За тридев'ять земель.

41 Прочитайте статтю з фразеологічного довідника. Чи варто витлумаченням у ній фразеологізмом керуватися в житті? У який спосіб слід це робити?

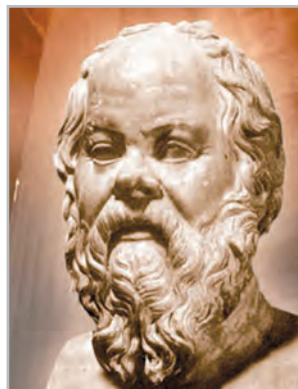
ПІЗНАЙ САМОГО СЕБЕ

Ці слова було викарбувано на колоні при вході до храму Аполлона в Дельфах. Із найвіддаленіших місць приходили сюди люди, щоб розповісти богам про свої турботи й звірити сподівання. За легендою, від піфії-провісниці можна було почути пророцтво. Та все ж головне — пізнати самого себе.

Вислів приписується одному з давньогрецьких філософів. Цю саму думку висловлював і Сократ (469–399 до н. д.). Увага мудреця була спрямована на вивчення людини, її внутрішнього світу. Філософ уважав, що набуті чеснот людина може лише шляхом пізнання і самопізнання. Умовою людського щастя Сократ вважав не вигоду, а добродієність.

Услід за античними філософами пізнавати самих себе закликав український любу-мудр Григорій Сковорода. Шлях до щастя, стверджував він, пролягає через усвідомлення своїх здібностей і нахилів до певного роду діяльності. Крім того, український філософ вважав, що кожен має пізнати себе як особистість, як громадянина та як власне людину. Такі погляди Григорій Сковорода висловив у своїх філософських творах.

Фразеологізм «пізнай самого себе» має пряме значення.

Сократ

Григорій Сковорода

- ❖ Витлумачте значення фразеологізмів *сам на сам*; *шукати себе*; *перевершити самого себе*. Звертеся зі **Словником фразеологізмів**.
- ❖ Великої популярності набув у світі вислів *селф-мейд* (англ. a self-made man — людина, яка себе створила). Так називають особу, яка досягла успіху власними силами. З чого, на вашу думку, слід починати *себе створювати*?

42 **Перепишіть прислів'я, уставляючи пропущені літери і знімаючи ризики. Визначте фразеологізми, розкрийте значення кожного. Із якою метою перекладач прислів'їв використав українські фразеологізми?**

1. Марна робота завжди пер..творюється на сізіфову працю (*Грецьке*). 2. Ледар грошам ціни не/знає, бо за них піт не/прол..ває (*Угорське*). 3. До чого рук докладеш, до того й ключа знайдеш (*Фінське*). 4. Ішов би ти, ледарю, діло робити, а не байдики бити (*Українське*). 5. Він працює п'ятим кол..сом до воза (*Румунське*).

- ❖ Якою темою об'єднано подані прислів'я? Чому в мовах різних народів багато схожих за змістом прислів'їв?
- ❖ Позначте у словах орфограми.

43 **Із кожної пари фразеологізмів випишіть той, що відповідає нормам літературної мови. Розкрийте значення кожного фразеологізму.**

1. Узяв себе в руки — опанував себе. 2. Радувати око — тішити око. 3. Терпіння лопнуло — терпець урвався. 4. Кидатися у вічі — впадати в око. 5. Пускати пил у вічі — замилювати очі. 6. Затаїти подих — затамувати подих. 7. Потрапив у немилість — впав у неласку. 8. Приймати близько до серця — брати близько до серця.

- ❖ Якими з поданих фразеологізмів можна передати такі почуття, як співчуття, обурення, страх? Скористайтеся **Словником назв почуттів**.

44 **Уявіть себе ведучим дитячої навчальної телепрограми «Слово за словом». Як би ви пояснили першокласникам, що таке фразеологізми? Складіть і запишіть план такого пояснення. Приклади доберіть зі Словника фразеологізмів. Пам'ятайте: ваше пояснення має бути стислим, цікавим і зрозумілим дітям!**

- ❖ Витлумачте значення фразеологізму *слово за словом*. Звертеся зі **Словником фразеологізмів**.

45 **Я — РЕДАКТОР**

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. З причин економії було прийняте прокрустове рішення: проілюструвати книжку чорно-білими малюнками. 2. Часом, щоб

приховати суть речей, доводиться вдаватися до сократової мови.
3. Словник для вивчення мови був як нитка Пандори. 4. Уште переписуючи вправу, школяр зрозумів, що виконує танталову працю.

Підказка →

ПРАВИЛЬНО

соломонове рішення
езопова мова
нитка Аріадни
танталові муки

З ЯКИМ ФРАЗЕОЛОГІЗМОМ СПЛУТАНО

прокрустове ложе
сократове чоло
скринька Пандори
сізіфова праця

❖ Які норми літературної мови було порушено в реченнях?

46

Складіть розповідь (обсяг — 7–8 речень) про свою улюблену справу (захоплення). Для передавання почуттів використовуйте фразеологізми куди себе діти; докласти сил; вирости крила; показати себе на ділі; відводити (відвести) душу.

СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ

Умови, за яких відбувається спілкування, називають **ситуацією спілкування**. Ситуація спілкування буває **офіційна** (у школі на уроці, у музеї на екскурсії, у театрі під час вистави та ін.) та **неофіційна** (у родинному колі, серед друзів та ін.).

Міркуймо! Що потрібно спланувати перед тим, як спілкуватися? Науковці пропонують обміркувати:

- мету висловлення (що потрібно повідомити чи пояснити, що дізнатися, до чого спонукати);
- тему висловлення (про що слід говорити чи писати);
- головну думку висловлення;
- форму висловлення (усну чи писемну, діалогічну чи монологічну);
- стиль висловлення.

47 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Поміркуйте, на що слід звернути увагу, щоб зорієнтуватися в ситуації спілкування, та що обміркувати, якщо ви хочете звернутися:

- до бібліотекаря з проханням надати вам енциклопедію «Українська мова» для роботи над навчальним проектом;
- до вчителя іноземної мови з проханням порадити посібник для додаткових самостійних занять;
- до батька з проханням навчити лагодити в помешканні сантехніку;
- до меншої сестри, щоб з'ясувати, яку книжку вона хотіла б отримати від вас у подарунок на день народження.

48 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ

Опрацюйте подану на ф́орзаці підручника таблицю «Основні вимоги до мовлення». Складіть і розіграйте за особами діалог, можливий в одній з окреслених у попередній вправі ситуацій спілкування. Оберіть з однокласників журі, яке стежитиме за дотриманням вимог до мовлення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ**Читання • Говоріння****СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ****ДІАЛОГ — ОБМІН ДУМКАМИ ТА ВРАЖЕННЯМИ**

- 49** Біля міської бібліотеки зустрілися двоє однокласників. Один із них, шанувальник фантастики, радить товаришеві почитати книжки, від яких сам він у захваті. Другий зневажає фантастичні твори, надаючи перевагу науково-популярним. Складіть і розіграйте діалог між ними про корисність/шкідливість наукової та ненаукової фантастики. Використайте деякі з поданих фразеологізмів (на вибір).

Про фантастичну літературу: припасти до серця; ламати голову; шукати себе; свята простота; впадати в дитинство; винаходити велосипед; папір стерпить.

Про науково-популярну літературу: відкривати Америку; заговорювати зуби; за тридев'ять земель; знати назубок; нитка Аріадни; друге дихання; ахіллесова п'ята.

- 50** Після перегляду вистави в Театрі юного глядача двоє восьмикласників обмінюються враженнями. Одному з них сподобалася п'єса, але він не задоволений виконавцями головних ролей. Другому сподобалося все, крім музичного супроводу, який він вважає не-сучасним. Складіть і розіграйте діалог між ними. Для вираження почуттів використайте деякі з поданих фразеологізмів (на вибір).

Захоплення: бути без пам'яті від когось (чогось); радує (тішить) душу (око); пірнути (поринути) з головою (у щось).

Повага: схилити коліна; зняти капелюх.

Хвилювання: серце завмерло; узяло за душу; мурашки (забігали, поповзли) по спині (поза плечі); клубок став у горлі; кидало то в жар, то в холод.

Байдужість: ні холодно ні жарко; як горохом об стіну; і вухом не вести; серце заснуло; як з гуски вода; по барабану.

- 51** Після відвідання спеціалізованого магазину комп'ютерних ігор двоє восьмикласників обмінюються враженнями: один із них захоплений головоломками, які тренують логіку та уяву, другий — квестами, тобто іграми-пригодами, учасник яких, просуваючись до мети, виконує різноманітні завдання. У репліках діалогу використайте назви відомих вам типів комп'ютерних ігор, поясніть переваги та недоліки кожного з них. Обстоюючи свої думки, уживайте самостійно дібрані фразеологізми.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Що вивчає лексикологія? Як ви розумієте вислів *словниковий склад мови*?
2. Що таке *лексичне значення слова*? Відповідь проілюструйте прикладами.
3. Наведіть приклади багатозначних слів.
4. Що означають поняття *активна лексика* і *пасивна лексика*?
5. Які відмінності між *власне архаїзмами* та *історизмами*?
6. Які слова називають *неологізмами*? Наведіть приклади.
7. Наведіть приклади неологізмів іншомовного походження. Чим зумовлено активне вживання таких слів у нашій мові?
8. За поданим початком усно продовжіть текст. *А мова живе і рікою тече, і хвилями плещуть в ній зміни...* (Василь Еллан).
9. Складіть і запишіть план виступу на засіданні мовного гуртка на тему «Неологізми». Доберіть і запишіть 5 неологізмів, які ви могли б використати як приклади.
10. Наведіть приклади діалектних слів. Із якою метою їх уживають у художніх творах?
11. Які слова називають *загальноновживаними*? Наведіть приклади.
12. Наведіть приклади суспільно-політичної лексики та наукової лексики.
13. У яких текстах уживають офіційно-ділову лексику? Наведіть приклади.
14. Що вивчає фразеологія? Яка роль фразеологізмів у мовленні?
15. Які за походженням фразеологізми наявні в українській мові? Наведіть приклади.

§ 4. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ

52 Прочитайте притчу за особами. Чи згодні ви зі словами третього співрозмовника? Обґрунтуйте свою згоду чи незгоду з його думкою.

Якось *посперечалися мудреці*, що в світі найкраще.

— Найкраща — мова, — сказав перший. — За допомогою мови люди *спілкуються*. За допомогою мови здобувають знання, *розвивають* науки. За допомогою мови домовляються, *об'єднуються*, утворюють держави. Тому немає нічого кращого за мову.

— Це не так, — заперечив другий. — Мова — найгірше, що може бути. Вона здатна зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й цілі держави. За допомогою мови люди хитрують, обманюють, сваряться, *принижують*, ображають, засмучують і розчаровують одне одного!

— Кожен із вас і правий, і не правий, — втрутився в розмову третій мудрець. — Мова не може бути ні гарною, ні поганою. Мова — *інструмент*, за допомогою якого людина формує й висловлює свої думки, *сприймає* й осмислює думки інших, виражає свої почуття й *переживання*. Хіба винна скрипка, на якій *музикант* виводить *неприємну* мелодію? Хіба винні фарби, якими художник створив бездарну картину? Мова — дзеркало, яке відображає людську душу.

- ➔ ❖ У виділених словах визначте орфограми. Правопис слів обґрунтуйте відповідними правилами.
- ❖ Поясніть значення терміна *орфограма*. Що вивчають такі розділи науки про мову, як *орфографія* та *орфоепія*?

53 Прочитайте слова, дотримуючи норм української вимови. Які труднощі можуть виникнути щодо написання кожного слова?

Веселка, *криниця*, прегарний, життєрадісний, *Полісся*, рукостискання, Придніпров'я, *боротьба*, пейзаж, яскраво-червоний, *справедливість*, розсміятися, *не боїться*, мільйонний, оптиміст, велетень, човен, хлопець, об'єднати, печиво, дощовий.

- ➔ ❖ Що вивчає *фонетика*? Виділені слова передайте фонетичною транскрипцією.
- ❖ Визначте слова з двома і трьома орфограмами. Сформулюйте орфографічні правила, які пояснюють правопис цих слів.
- ❖ Витлумачте вислів давньокитайського філософа Конфуція: *Єдина справжня помилка — не виправляти своїх помилік*.

- 54 Подані слова запишіть у чотири колонки. У кожному слові позначте орфограму.

СЛОВА З ОРФОГРАМОЮ			
у префіксі	у корені	у суфіксі	у закінченні

Блакитний, сонечко, роздум, захист, земля, красуне, вуличка, жінка, товариський, пісню, місяченько, зцілити, вітру, ушавлений, чистота, безстрашний, відсотка, юнацький, у гривнях, допомагати, коріння, материнський, добриво, хазяїн, кішка, птаство, прізвище, хмаровиння, недооцінка, запорізький, вузличок, миру.

- ➔ ✨ Обґрунтуйте правопис кожного слова правилом.
 ✨ Роздивіться плакати. Опишіть зображене на них, використовуючи записані слова (усно).

- 55 Ознайомтеся з таблицею. У словах поданих після неї прислів'їв визначте орфограми — буквені й небуквені.

Орфограми БУКВЕНІ		Орфограми НЕБУКВЕНІ	
вибір написання слова (певної букви) з низки можливих варіантів за умови однакової вимови		написання слів разом, окремо, через дефіс, апостроф, перенос слів із рядка в рядок, скорочення слів	
наприклад:			
слово	орфограма	слово	орфограма
<i>Богоматір</i>	велика літера й лапки у власних назвах	<i>синьо-жовтий</i>	написання складних слів через дефіс або разом
<i>барвінку</i>	літери <i>а (я), у (ю)</i> в закінченнях Р. в. одн. іменників II відміни	<i>непосида</i>	<i>не</i> з іменниками
<i>плетиво</i>	літери <i>и, е</i> в суфіксах <i>-ив-, -ев-</i>	<i>сузір'я</i>	апостроф
<i>осінній</i>	подвоєні літери	<i>2020 р.</i>	скорочення слів

1. Рана від меча заживає, від язика — коріння пускає (*Азербайджанське*). 2. Людину б'ють не дрючками, а словами (*Українське*). 3. Від доброго слова ні в кого язик не зчорніє (*Серболужицьке*). 4. Ніж казати п'ятдесят пустих слів, то краще одне вагоме (*Туркменське*). 5. Хоч я тобі й абихто, та ти мені не будь-хто (*Литовське*). 6. Держи язик на припоні (*Німецьке*). 7. Катерина і Дем'ян побилися за бур'ян (*Українське*). 8. З однієї брехні народжується сто побрехеньок (*Іспанське*). 9. Нена́висть, заздротці й страх породжують лукавство (*Румунське*). 10. Програвши в суперечці, доведи на ділі (*Японське*).

➔ ❄ Чи можна стверджувати, що у прислів'ях окреслено правила спілкування? Сформулюйте й запишіть такі правила трьома реченнями. Чому слід цих правил дотримувати?

56 **Перепишіть, уставляючи, де потрібно, пропущені літери або апостроф і знімаючи ризики. Позначте у словах орфограми.**

Пр..щедрий, пр..дніпровський, по/українськи, прав..льний, справ..длиий, щас..ливий, комп..ютер, пр..нтер, олімп..ада, розумн..чка, старан..ий, контраc..ний, жовт..нь, мец..натство, л..стопад, мереж..во, пес..ливий, розповід..ю, бе..пом..лковий, профес..ор, об..єднання, товари..тво, св..ятковий, не/зд..вуватися, скорочен..я, радіс..ний, неказан..ий, непр..м..рен..ий, пів/країни, пів/Одеси, Євро/союз, яскраво/синій, жовто/г..рячий.

➔ ❄ Які з орфограм буквені, які — небуквені? Звіртеся з таблицею.
❄ Назвіть слова з двома й більше орфограмами.

57 **Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту. Перепишіть, уставляючи, де потрібно, пропущені літери. Позначте у словах орфограми.**

Риса характ..ру, що виража..т..ся у відверто ворожому ставлен..і до інших людей, тварин, ус..ого світу, звет..ся агресивністю. Фізична або *вербальна* пов..дінка людини, спрямована на пошкожден..я або руйнуван..я, наз..ва..т..ся агресією. Часом агресія пер..ростає в насильство.

Як убе..печитися від нападу агресора? Пер..дусім слід визначити ступінь *реал..ності* загрози. Трапля..т..ся, за *агрес..ивною* пов..дінкою *потенційний* нападник пр..ховує свою ро..губленість і слабкість. Таку *д..монстративну* агрес..ивність ле..ко подолати впевненіст..ю і спокоєм.

Якщо ж за агресивною пов..дінкою стоїть неподолан..а сила, для спрот..ву необхідно знайти спільників. Навіть бо..чись агресора, люди вас підтримають. Для спільного зах..сту їм потріб..н приклад і лідер. Тож станьте і першим, і другим (*За Є. Головахою*).

- ➔ ❖ Укажіть у словах орфограми буквені та небуквені. Написання слів обґрунтуйте правилами.
- ❖ До виділених слів, запозичених з інших мов, доберіть українські відповідники. Звертайте зі **Словничком українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Чи доводилося вам відчувати агресію на собі? Як ви діяли?

58 Прочитайте. Визначте стиль уривка, свою думку обґрунтуйте.

Як боротися з власними спалахами агресії в міжособистісних стосунках? До механізмів психологічного захисту, які дають змогу «виміщувати» агресію, відносять спортивні тренування та змагання. Можна переносити агресію на символічні об'єкти. Це добре вміють боксери, уявляючи на місці груші суперника. Агресію втихомирює творча активність різноманітних форм: малювання, гра на музичних інструментах, складання пісень чи віршів тощо (Із кн. «Психологія людського взаєморозуміння»).

- ➔ ❖ Визначте у словах орфограми, обґрунтуйте їхній правопис правилами.
- ❖ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.
- ❖ Використавши зміст прочитаного, складіть художнє оповідання «Як я тамував (тамувала) свою агресивність» (усно). Зробіть оповідання веселим і дотепним.

59 Перепишіть прислів'я, уставляючи, де потрібно, пропущені літери або апостроф та знімаючи риски.

1. Співчут..я — перший крок до людяност..і (*Японське*). 2. Не/має мудрост..і над щ..рість (*Англійське*). 3. Р..зумна людина ні/коли не/поч..нає ро..мови зі слова «я» (*Туркменське*). 4. Того не/засміють, хто сам із себе сміятись уміє (*Французьке*). 5. На справ..длиний жарт ні/хто не/гніваєт..ся (*Фінське*). 6. Заздріс..ність і камінь з..ідає (*Норвезьке*). 7. Радіс..ний настрої — це здоров..я душі (*Португальське*). 8. Аби/яка згода краща від в..ликої сварки (*Французьке*). 9. Чого доброту не/вдієш.., того зліст..ю не/виграєш (*Польське*).

- ➔ ❖ Витлумачте суть названих у прислів'ях почуттів. Скористайтеся **Словничком назв почуттів**.
- ❖ Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.
- ❖ На основі змісту прислів'їв сформулюйте чотири правила спілкування (усно).

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Що є предметом вивчення орфографії? Що вивчає орфоєпія?
2. Що таке *орфограма*? Поясніть відмінність між орфограмою буквеною та небуквеною.
3. Що вивчає фонетика? Що є предметом вивчення графіки?
4. Як на письмі позначають м'якість приголосних звуків?
5. Доведіть, що спрощення — явище фонетичне.
6. За якими правилами вживають апостроф?
7. Наведіть приклади слів, написання яких залежить від місця наголосу.
8. Якими правилами пояснюють подвоєння літер? Відповідь проілюструйте прикладами.
9. Які орфограми пов'язані з явищем чергування приголосних? Наведіть приклади слів із такими орфограмами.
10. Схарактеризуйте правопис слів іншомовного походження.
11. Поясніть, як ви розумієте слова з листа поета Василя Стуса: *Письмо з помилок — то як невимиті руки чи зуби*.

речення

односкладне
двоскладне

просто
ускладнене

складне
словосполучення

граматичний зв'язок

просто

ЗМІСТОВИЙ
ЗВ'ЯЗОК

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ
Словосполучення
й речення

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

СИНТАКСИС — розділ науки про мову, що вивчає способи об'єднання слів у словосполученні й реченні, будову словосполучень і речень, особливості їхнього вживання.

ПУНКТУАЦІЯ — розділ науки про мову, що вивчає правила вживання розділових знаків у реченні й тексті.

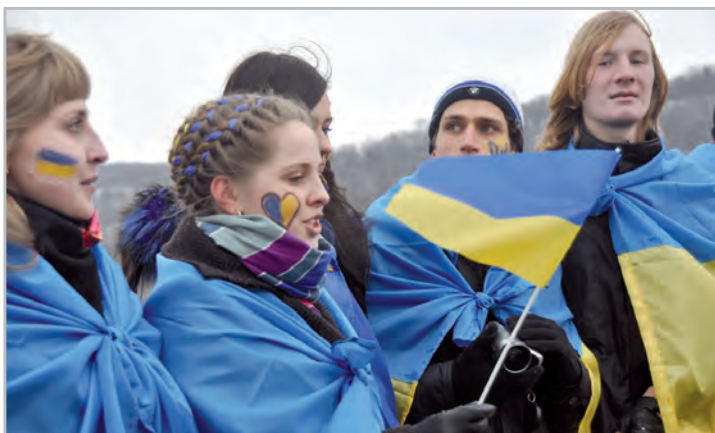
60 Прочитайте текст. Із яких синтаксичних одиниць його утворено? Що є «будівельним матеріалом» для речень?

Що таке «Україна» і «українство»?

Одні сприймають Україну передусім як територію, географію та природу. Для інших Україну представляють нація, культура, мова. Ще для інших найважливіша Українська держава. А хтось розглядає лише природні ресурси та екологічні проблеми.

Але ж як образи «людина», «природа», «народ», «космос», так і образ «Україна» ми маємо пізнавати й усвідомлювати як цілісність!

Як постали Україна й українство? Якою і чому була їхня доля, що їх чекає в майбутньому? Що і як необхідно здійснити, щоб наше грядуще було щасливим? Тож маємо не лише плекати історичну пам'ять, а й осмислювати проблеми сучасності та визначати перспективи та шляхи досягнення мети в майбутньому (Із підручника «Українознавство»).

- ➔ ❖ Прочитайте одне з речень. Визначте в ньому словосполучення. Який розділ науки про мову вивчає будову словосполучень і речень?
- ❖ Обґрунтуйте в реченнях тексту розділові знаки. Який розділ науки про мову вивчає правила їхнього вживання?
- ❖ Визначте тему й головну думку тексту.

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

складне просте
словосполучення
змістовий зв'язок
граматичний зв'язок

§ 5. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. БУДОВА І ВИДИ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ ЗА СПОСОБАМИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ — змістове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів.

На відміну від речення словосполучення не є самостійною одиницею мовно-го спілкування. Словосполучення — будівельний матеріал для речень.

Слова, що становлять словосполучення, пов'язані за змістом. **Змістовий зв'язок** між словами словосполучення встановлюють за допомогою питання. Слово, від якого ставлять питання, є **головним** (над ним ставлять позначку **x**). Слово, до якого ставлять питання, — **залежне**. Наприклад:

x | ↓ x | ↓
прочитав (що?) книжку; повість (яку?) цікаву;
x | ↓ x | ↓
порадила (кому?) підрузі; обговорювали (як?) захоплено.

Слова, з яких складається словосполучення, поєднані граматичним зв'язком.

Граматичний зв'язок між словами у словосполученні здійснюється за допомогою закінчення (шир[а] людин[а]; висок[і] почутт[я]) або закінчення та приїменника (зустріли з радіст[ю]; до рідн[ого] дом[у]).

До словосполучень не належать:

- поєднання іменників або займенників із прийменником: **заради** перемоги, **до** побратимів, **із** ними;
- слова, які утворюють граматичну основу речення (тобто підмет і присудок): **Перемога любить** хоробрих (Народна творчість);
- однорідні члени речення: Козак мужнє серце **має** і все **здолає** (Народна творчість).

Від словосполучень треба відрізнити **стійкі (нечленовані) сполучення слів**, що є власними назвами: Різдво Христове, Чорне море, Європейський Союз. Такі сполучення слів у реченні є одним членом.

61 **Із кожної пари слів, поставивши їх у потрібній формі, утворіть і запишіть словосполучення. Поставте питання від головного слова до залежного. Позначте головне слово.**

Зразок. Свобода, захищати — захищати (що?) свободу.

Обов'язок, священний; захисник, батьківщина; незрівнянний, сміливість; діяти, рішуче; дотримати, слово; виявлений, відповідальність; із, хтось, ми; відгукнутися, вчасно; боєць, п'ятнадцять; оволодіти, вміння; відважний, душа; за, подякувати, мужність; до, йти, перемога.

- ❖ Який зв'язок — змістовий чи граматичний — ви встановили, ставлячи питання від головного слова до залежного?
- ❖ Яким чином, утворюючи зі слів словосполучення, ви об'єднали слова граматичним зв'язком? Відповідь проілюструйте прикладами із вправи.

62 Прочитайте. Запишіть тільки словосполучення. Свій вибір обґрунтуйте.

Відважні воїни; заради свободи; День Українського Прапора; діяти свідомо; молодь вважає; готові до всього; рухатися до мети; народ підтримує; чесно й відверто; серед людей; вирізнятися з-поміж інших; журналісти повідомили; Організація Об'єднаних Націй; відстоювати справедливість, листи й фотографії; перед небезпекою; підтримка й допомога; тверда впевненість; пошана й слава; високо сягнути.

- ❖ Як ви розумієте вислів: *Словосполучення є будівельним матеріалом для речень*? Усно складіть три речення, використавши в кожному одне із записаних словосполучень (на вибір).

63 Прочитайте. У кожному з речень виділіть усі можливі словосполучення (усно). Назвіть у кожному реченні слова, які словосполучень не утворюють.

1. А як звучать улюблені слова: Держава, Тризуб, Булава! (І. Коваленко). 2. Козак не тихо вік проживає й на печі помирає, а в бою з ворогом слави здобуває (Народна творчість). 3. Попредківському грію кров гарячу при слові, шаблі і святій землі (М. Самійленко). 4. До Дня Незалежності України зазвичай приурочують відкриття пам'ятників героям (Із журналу). 5. І не буде переводу українському народу, доки із глибин сторіч долина козацький клич (Я. Яковенко).

- ❖ Складіть речення, використавши словосполучення *давній знак*; *походження символу*; *знак влади*; *відомий здавна*.

64 Прочитайте. Із речень тексту виберіть і запишіть п'ять словосполучень, утворених поєднанням двох слів, у кожному позначте головне слово. Виділіть у словах закінчення та підкресліть прийменники (якщо є), що забезпечують граматичний зв'язок між словами у словосполученні.

Зразок. Про сучасн^хих козак^{ів}.

Іван Забабаха походить із козацького роду. Триста років тому його предок воював у Канівському курені.

Разом з однодумцями Іван збудував козацьку чайку. Науковці визнали цей човен історичною *реконструкцією* козацького вітрильника XIV століття. Хлопці назвали човен «Покрובה» й спустили на воду 14 жовтня, у День захисника України.

На човні плавають колоритні козарлюги: керманіч, весляр, гармаш, військовий товмач (перекладач).

На своєму човні сучасні козаки побували в Туреччині, Німеччині, Данії, Швеції, Норвегії, Нідерландах, Франції, Великобританії. Королева оцінила човен у півтора мільйона фунтів стерлінгів. Англійці хотіли купити чайку. Козаки відмовилися. За таке почуття гідності місцевий бізнесмен подарував їм чималу суму на вдосконалення чайки.

Численні *мас-медіа* друкували про сучасних козаків статті та фотографії, знімали телесюжети. Прапор України на *флаштоці* чайки вже впізнають (З Інтернету).

Покрова Богородиці.
Ікона. XVII ст.

- ➔ ❖ Витлумачте лексичне значення виділених слів. Звертеся з **Тлумачним словником**.
- ❖ Визначте в тексті застарілі слова, обґрунтуйте доцільність їхнього вживання.
- ❖ Що вам відомо про свято Покрови Пресвятої Богородиці? Як його нині відзначають в Україні? Як готується до святкування ваш клас? У відповіді використайте словосполучення *козацька слава*, *гідність народу*.
- ❖ З вивченого в попередніх класах пригадайте: яке словосполучення називають простим. Звертеся з поданим нижче правилом. Відповідь проілюструйте виписаними з тексту прикладами.

За будовою словосполучення бувають **прості** (утворені поєднанням двох повнозначних слів) та **складні** (утворені з трьох і більше повнозначних слів).

ПОРІВНЯЙТЕ:

ПРОСТІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ	СКЛАДНІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ
розповідь про подвиг вивчати історію вітатися чемно	розповідь про героїчний подвиг вивчати історію України вітатися надзвичайно чемно

УВАГА!

До простих словосполучень належать:

- поєднання слів, одне з яких є складеною граматичною формою: **буду писати твір**; **більш популярна пісня**;
- поєднання слова і нерозкладного словосполучення: **чоловік великого розуму**; **створити базу даних**; **жінка літнього віку**; **дівчина з синіми очима**

Складні словосполучення утворюються поширенням простого словосполучення іншим словом (словами):

- прочитати історичну повість** (від *прочитати повість*);
порадитися з учителем восьмого класу (від *порадитися з учителем*)

65 Узявши за основу прості словосполучення, утворіть із кожного з них складне, додавши одне або кілька слів.

Зразок. Зустрілися в бібліотеці — зустрілися в шкільній бібліотеці.

Мрії про майбутнє, цікавість до минулого; читання вголос; збирати інформацію; дуже цікавий; сповнені наполегливості; завжди потрібно; повага до старших; готові допомогти; цінувати досвід; хтось із молодших; уміння переконувати; визначити мету; охоче працювати; пишатися результатом.

- ✳ Складіть речення з трьома утвореними складними словосполученнями.

66 Із кожної групи слів утворіть складне словосполучення, поставивши слова в потрібній формі. Утворені словосполучення запишіть, позначте в кожному головне слово.

Зразок. Комп'ютер, за, спілкування, допомога — спілкування за допомогою комп'ютера.

Техніка, комп'ютерний, опанувати; підключений, Інтернет, мережа, до; засіб, навчання, сучасний; листування, етикет, комп'ютерний; пошта, за, листуватися, електронний, допомога; надісланий, адреса, на, електронний; застосування, техніка, у, мультимедійний, допомагати.

- ✳ Поясніть лексичне значення виділених слів, звертеся з **Тлумачним словничком**.

- ✳ Позначте у словах орфограми. Написання слів обґрунтуйте правилами.

67 Із кожної пари словосполучень виберіть і запишіть нормативні.

Любиме заняття — улюблене заняття. Думки збігаються — думки співпадають. Лист паперу — аркуш паперу. Правильна відповідь — вірна відповідь. Не мішайте зосередитись — не заважайте зосередитись. Замовити автобус — замовити автобус.

- ✳ Доведіть, що записані словосполучення є простими. Два з них перетворіть на складні, додавши потрібні за змістом слова (усно).

- ❖ Чи є нормативними словосполучення *народний фольклор, пам'ятний сувенір, моя автобіографія*? Свою відповідь обґрунтуйте.
- ❖ У яких із записаних словосполучень головне слово виражене іменником? дієсловом?

68 Ознайомтеся з таблицею. Подані словосполучення запишіть у такій послідовності: 1) іменникові; 2) прикметникові; 3) займенникові; 4) дієслівні.

ЗА СПОСОБОМ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА словосполучення бувають:	
ІМЕННИКОВІ	х х <i>читання вголос, гарний почерк</i>
ПРИКМЕТНИКОВІ	х х <i>готовий допомогти, дуже цікавий</i>
ЗАЙМЕННИКОВІ	х х <i>хтось із нас, щось приємне</i>
ЧИСЛІВНИКОВІ	х х <i>троє друзів, п'ятий за списком</i>
ДІЄСЛІВНІ	х х <i>скласти пісню, відповідати на запитання</i>
ПРИСЛІВНИКОВІ	х х <i>прямо перед нами, дуже рано</i>

Розчулити піснею, калиновий міст, ми з тобою, гарний на вроду, вдячний учителю, захмарні мрії, блідий від хвилювання, кожний із них, невибагливий до умов, корисний для всіх, зроблено ретельно, написавши лист, добре вихований, мовчазні зорі, стривожений побаченим, невпинно мчати.

- ➔ ❖ Укажіть словосполучення, що містять слова, вжиті в переносному значенні. Розкрийте це значення.
- ❖ Визначте словосполучення, головне слово в яких виражене дієприкметником або дієприслівником. Доведіть, що ці словосполучення належать до дієслівних.
- ❖ Позначте у словах орфограми. Правопис слів обґрунтуйте правилами.

69 Дібравши до поданих слів відповідні слова з довідки, утворіть і запишіть числівникові та прислівникові словосполучення. У кожному із записаних словосполучень позначте головне слово.

... до школи, ... щиро, ... від центру, ... тонший, ... з п'яти, ... приязно, рівно ..., ... до мети, ... поля, ... найшвидше.

ДОВІДКА ↴

Близько, дуже, третій, удвоє, два, надзвичайно, сто, найближче, дві третіх, навпростець.

70 Прочитайте. Виділіть у реченнях тексту й запишіть вісім словосполучень. З'ясуйте, якою частиною мови виражене головне слово в кожному з них.

Через надзвичайно швидкий *темпортм* сучасного життя людям важко зберігати інформацію про певну історичну подію чи явище. Проте вони мають потребу знати своє коріння, розуміти місце свого народу в історії. Установлення зв'язку між минулим і сьогоденням дає відчуття спільних коренів і спільного майбутнього.

Протягом останніх десятиліть у європейській та вітчизняній науці розвивається новий напрям дослідження, пов'язаний із вивченням *національної пам'яті*. У зв'язку з цим до наукового обігу введено поняття «місця пам'яті».

Місця пам'яті не треба сприймати у вузькому географічному сенсі. Місцями пам'яті можуть бути предмети, будівлі, книги, пісні, обряди, свята тощо. Вони виконують символічну роль і покликані створювати уявлення людей про самих себе, свій народ, свою історію.

Науковці розрізняють місця пам'яті та меморіали. Меморіали створюють державні установи. Це назви вулиць, пам'ятники, меморіальні комплекси. Місця пам'яті мають значно ширше значення, їх можуть шанувати й берегти самі люди. Проте меморіали й місця пам'яті цілком можуть збігатися.

Місця пам'яті допомагають суспільству берегти й закріплювати пам'ять про своє минуле й укорінюватись у своїй історії (*Із підручника історії*).

- ➔ ❖ Значення виділених термінів з'ясуйте за **Словником термінів**.
- ❖ Назвіть відомі вам місця пам'яті вашого міста або села. Чи збігаються вони з меморіалами? Чи мають збігатися?
- ❖ Поспостерігайте: який спосіб вираження головного слова у словосполученнях найпоширеніший? Наведіть приклади таких словосполучень із тексту.

71 Замініть сполучення прикметника з іменником на поєднання іменника з іменником. Чи вплинула така заміна на лексичне значення словосполучення? на спосіб вираження головного слова?

Зразок. Літописне ^хсвідчення — ^хсвідчення літопису.

Народні пісні;
Дніпрові пороги;

степове роздолля;
духовна міць;

гетьманська влада;
 отаманове слово;
 кобзарєва пісня;
 металева постать;
 кам'яний п'єдестал;
 кінська зброя;
 музейні експонати;
 живописні твори;
 побутові предмети;
 родовідна пам'ять.

Олександр Васякін.
 Козак Ріг

- ➔ ❖ Обґрунтуйте закінчення іменників II відміни однини у формі родового відмінка.
- ❖ Роздивіться зображений на фотоілюстрації пам'ятник та прочитайте інформацію про нього.
- Козак Ріг у 60–70 роках XVII століття був кошовим отаманом Запорозької Січі. На схилі літ Ріг побудував оселю на тому місці, де зливаються річки Інгулець і Саксагань. Згодом тут виросло село Кривий Ріг. Пам'ятник установлено на центральній площі Кривого Рога.*
- ❖ Усно передайте ваше враження від пам'ятника, використавши подані у вправі словосполучення та інформацію про нього.

Вільні (синтаксичні) словосполучення не можна плутати зі стійкими словосполученнями (фразеологізмами).

Синтаксичні (вільні) словосполучення утворюються у процесі мовлення, й кожне слово в них зберігає своє лексичне значення: *пекти пироги; грати на сопілці; від зорі до планети*. **Такі словосполучення вивчає синтаксис.**

Стійкі словосполучення (фразеологізми) існують у мові в готовому вигляді й за значенням тотожні одному або кільком словам: *пекти раки — почервоніти; грати комедію — лицемірити; від зорі до зорі — з ранку до вечора*. **Такі словосполучення вивчає фразеологія.**

72 Прочитайте. **Стійкі словосполучення (фразеологізми) запишіть у першу колонку, вільні (синтаксичні) словосполучення — у другу. Поясніть, як ви їх розрізняєте.**

Відчувати крила за плечима, відчувати впевненість; обтинати крила, обтинати сухі гілки; на правій нозі, на рівній нозі; всипати борошна, всипати перцю; брати ноги на плечі, брати книжки в бібліотеці; тринадцятий номер, одинадцятий номер; обливатися потом, обливатися водою; плести гачком шкарпетки, плести кренделі ногами; муляти очі, муляти п'яти.

- ➔ ❖ Поясніть значення кожного зі стійких словосполучень (фразеологізмів).
- ❖ Серед синтаксичних (вільних) словосполучень визначте прості та складні.

73 Перепишіть. У кожному реченні визначте й підкресліть усі члени речення.

1. Я — українець. Щедро я для друзів одкриваю душу (І. Нехода). 2. Я тисну руку Вам щосили і перед Вами б'ю чолом (М. Рильський). 3. Ніколи не кривили ми душею, ділили щастя з добрими людьми (П. Перебийніс). 4. Я на голос батьків з діда-прадіда йду, поділяючи з ними і славу, й біду (М. Сингаївський). 5. Ви не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з неба! (Д. Бедзик). 6. Я працював несамовито, зціпивши зуби, майже не спочиваючи (В. Винниченко). 7. Таки наші взяли гору, таки ми йдемо попереду! (М. Коцюбинський).

- ➔ ✳ Поясніть, чому стійке словосполучення (фразеологізм) є одним членом речення.
- ✳ Позначте у словах орфограми. Правопис слів обґрунтуйте правилами.

i

Міркуймо!

За значенням кожному фразеологізму відповідає частина мови, яка здебільшого є емоційно нейтральним словом: *домашнє вогнище* — сім'я, *не схилити голови* — не здатися (не підкоритися), *швидкий на язик* — балакучий (говіркий), *плече в плече* — близько (впритул). Деякі фразеологізми за значенням тотожні кільком словам: *за синім морем* — дуже далеко; *рожеві мрії* — щось бажане, але нездійсненне.

Визначити синтаксичну роль фразеологізму можна **за таким алгоритмом**:

- дібрати слово, яке за значенням відповідає ужитому в реченні фразеологізму;
- з'ясувати, яким членом речення було б це слово, якби ним замінили фразеологізм.

Висновок: цим самим членом речення є вжитий у реченні фразеологізм.

Наприклад: *Ледар навчається **через пень колоду**.* — *Через пень колоду (пень-колоду) = недбало, абияк. Ледар навчається абияк.* Отже, фразеологізм *через пень колоду* є в реченні обставиною.

74 Вичленуйте з речень 5 словосполучень. У вказаній послідовності зробіть синтаксичний розбір кожного (усно).

Козацькі пісні зберігають інформацію про історичні реалії Середньовіччя: боротьбу проти нападників, перемоги й поразки Запорозького війська, чужинську неволю, визволення з рабства. У цих піснях звеличено воїнську звитягу, патріотизм, безстрашність; оспівано нездоланність духу й козацьку славу, передано романтику козацької волі (*Із підручника «Усна народна творчість»*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

1. Визначте будову словосполучення (просте чи складне).
2. Назвіть головне і залежне слово. Поставте питання від головного слова до залежного.
3. З'ясуйте, як пов'язані між собою головне і залежне слово:
 - за змістом і за допомогою закінчення залежного слова;
 - за змістом і за допомогою закінчення і прийменника;
 - лише за змістом.
4. Визначте вид словосполучення за головним словом (іменникове, прикметникове, числівникове, займенникове, дієслівне, прислівникове).

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

$$x \begin{array}{c} \xrightarrow{\text{за чим?}} \\ \downarrow \end{array}$$
 Сумувати за батьківщиною — *просте, слова пов'язані за змістом та за допомогою закінчення і прийменника, дієслівне.*

75 Випишіть із речень тексту по два іменникових, прикметникових та дієслівних словосполучення. Зробіть їхній синтаксичний розбір (письмово).

Які пісні співали в далеку середньовічну епоху? Хто ставав героєм таких пісень? Ці питання цікавлять наших сучасників.

Наприкінці XVI століття справжнім шлягером на теренах Центрально-Східної Європи була пісня про гордого й відважного Байду. Популярну серед українців пісню любили й співали болгари, поляки, серби, чехи. Пісня мала багато варіантів, проте сюжет ніколи не змінювався. Герой шлягеру потрапляє до ворожого полону. Підступний султан умовляє Байду прийняти чужу віру й одружитися з його дочкою. Сильний духом козак іде на смерть, не зрадивши християнської віри та свого народу. Витримавши страшенні муки, вірний батьківщині лицар знищує ворога.

Хто ж прототип цього відчайдуха й сміливця? Це засновник першої Запорозької Січі князь Дмитро Вишневецький (Із кн. «Незнайома Клію»).

Олексій Штанко.
Дмитро
Байда-Вишневецький

- ➔ ❖ Витлумачте лексичне значення виділених слів. Звертайтеся з **Тлумачним словником**.
- ❖ Назвіть найкращі, на вашу думку, риси вдачі Байди-Вишневецького. Які почуття викликають у вас такі риси характеру? Звертайтеся зі **Словником назв почуттів**.
- ❖ Поясніть уживання в реченнях тексту розділових знаків.

76 Складіть і запишіть простий план статті для Вікіпедії «Українські козаки: історія й сучасність». Кожен пункт плану має бути виражено словосполученням — простим або складним.

- ➔ ❖ Які історичні пісні ви вивчали на уроках української літератури? Про яких лицарів-оборонців рідної землі йдеться в цих піснях? Як ви думаєте, хто з наших сучасників має право стати героєм народної пісні?
- ❖ Що вам відомо про Байду-Вишневецького з уроків історії? Розкажіть про це. Чи можуть сучасні українці дорівнятися до Байди патріотизмом і силою духу? Якщо так, то назвіть таких людей.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ

З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

77 Прочитайте словникову статтю. Слова *пам'ятник* та *пам'ятка* уведіть до самостійно складених речень (усно).

ПАМ'ЯТКА — **ПАМ'ЯТНИК**. Розрізняються значенням.

Пам'ятка, -и, *місц.* (у) -*тці*, *мн.* -*ткі*, -*тók*. Предмет матеріальної культури минулого, який зберігся. До пам'яток відносять і стародавній літопис, і видатний літературний твір, і важливий документ, і народну думу й пісню, і визначну давню споруду. *Літературна пам'ятка. Пам'ятка історії.*

Пам'ятник, -а. Архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь. *Пам'ятник Іванові Франку [не Івана Франка].*

(Зі словника-довідника з культури української мови)

- ➔ ❖ Назвіть кілька відомих вам пам'яток історії та культури. Які з них зберігають у музеї? Які розміщені просто неба?
- ❖ Чи пов'язані пам'ятки історії та культури з поняттям *місця пам'яті*? У який спосіб? Відповідь проілюструйте прикладами.

78 Прочитайте. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за Тлумачним словничком.

Безмежні причорноморські степи від Дунаю до Азовського моря були рідною стихією для *скіфів*. Їхні племена зайняли майже всю територію сучасної України. Тут скіфи пасли худобу, зводили *кургани*, звідси вчиняли набіги.

Панували скіфи на цих землях десь 300–400 років — з VI до III ст. до н. д. У IV ст. до н. д. Скіфія досягла найбільшої могутності. Не випадково «батько історії» Геродот присвятив скіфам так багато уваги.

Вершини багатьох скіфських курганів вінчали кам'яні *стели*, які надовго пережили своїх творців. У народі вони дістали назву «скіфські баби». Насправді це закуті в броню володарі безмежних степів, могутні воїни-чоловіки. Дехто з учених убачає в цих зображеннях божество, аналогічне грецькому богові війни Аресу. Інші науковці вважають ці статуї зображеннями царів або обожненого міфічного першопредка скіфів Таргітая. Та хоч би кого зображували стародавні скульптори, перед нами — образ воїна.

Скіфські статуї

Слово «баба», на думку деяких учених, походить із тюркського «бабал» — надмогильник. У деяких місцевостях статуї називають мамами. Зображення виконували з граніту, піщанику або вапняку. Інколи їх висікали з прямокутних або округлених кам'яних стовпів. Зріст камінних воїнів — 130–140 см, хоч деякі сягають 4 м.

Статуї мали узагальнену форму людської постаті. Плечі — могутні, спина — міцна й широка. Ретельно висічена тільки голова. Від тулуба вона відокремлена за допомогою гривни (металевого обруча), який виразно видно під підборіддям. Очі більшості статуй — великі, мигдалевидні, ніс — прямий, трохи розширений донизу. Вуса — підковоподібні, з рівно підстриженими кінцями.

Руки камінного воїна вражають силою. Права найчастіше зігнута під гострим кутом, ліва опущена до меча, що висить на поясі.

Озброєні камінні скіфи мечем, кинджалом, бойовою сокирою і сагайдаком зі смертоносними стрілами. Безіменні воїни часто підносять до рота ритон (посудину у вигляді рога) зі священним напоєм. Це символізує їхню належність до легендарних героїв-божеств.

Честі бути похованим у кургані з таким монументом на вершині удостоювали тільки мужніх скіфських воїнів. За життя ці люди зазвичай відмовлялися від розкоші. Тому в їхніх похованнях знаходять цілі арсенали різноманітного озброєння, але прикраси трапляються рідко.

Із IV ст. до н. д. монументальна скіфська *скульптура* почала занепадати. Форми статуй ставали простішими, зменшувалися їхні розміри.

Степові статуї зазнали серйозних пошкоджень. Камінь у багатьох місцях викришився і звітрився. Часом вирізьблені на грубому камені деталі важко розпізнати (*Із кн. «100 найвідоміших шедеврів України»*).

- ➔ ❖ Як ви вважаєте, чи важливі пам'ятки скіфського періоду для сучасних українців? Свою думку обґрунтуйте.
- ❖ З'ясуйте стиль тексту, доведіть свою думку.
- ❖ Визначте, які типи мовлення поєднано в тексті. Який із них основний, який — допоміжний?
- ❖ Знайдіть і прочитайте фрагмент (уривок), що є описом пам'ятки. Укажіть назви предметів та назви їхніх ознак.

79 Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку.

Які ж вони були, степовики скіфи? Давньогрецькою слово «скіф» означає «похмурий, недобррозичливий». Спосіб життя цих завойовників визначали розбій і війна. Не лише силою, а й хитрістю вони перемагали всіх, хто стояв на їхньому шляху.

Як скіфи зникли з арени історії? Відповідь на це запитання дає сучасна *археологія*. У кінці III ст. Скіфія була знищена як держава агресивними народами: сарматами, готами, фракійцями, які заповнили «південноукраїнські» степи. Більшість скіфів розчинилася серед осідлого хлібробського населення «українського» лісостепу. Саме цих скіфів науковці вважають предками степових слов'ян.

Так, вони були жорстокі, недобррозичливі, безжалісні. Проте є в їхній ментальності те, що заслуговує на повагу. Скіф — символ свободи, незалежності, протистояння загарбникам. Він ніколи не полишав на полі бою пораненого товариша, рятуючи його навіть ціною власного життя. Не залишав у біді свою сім'ю, свій народ, свою країну. Скіф просто не міг бути зрадником!

Чи має ментальність українців хоч якусь подібність до ментальності скіфів?

Характер скіфа виявився в ментальності козака-запорожця. Це гордий воїн із розвинутим почуттям власної гідності, незалежний і вільний. Він не підкоряється жодним авторитетам, не боїться вступити в нерівний бій із ворогом. Перемагає не так силою, як кмітливістю, славу й честь здобуваючи в бою. Вірний товариш, у побуті він невибагливий, байдужий до багатства. Виявляти свій романтичний характер вважає не гідним чоловіка (*За О. Стражним*).

- ➔ ❄ Чи тотожні за значенням слова *менталітет* і *ментальність*? Лексичне значення слова *ментальність* з'ясуйте за **Тлумачним словничком**.
- ❄ Якою мірою ви згодні з автором? Чи повністю ментальність народу залежить від спадковості? Як вплинув на формування української ментальності хід історії? У відповіді використовуйте знання, здобуті на уроках історії.
- ❄ У формі простого плану запишіть назви рис, які ви хотіли б бачити в сучасних молодих українців. Які з цих рис ви формуєте в собі? У який спосіб?

80

Прочитайте. Визначте стиль тексту. Які типи мовлення в ньому поєднано?

Про скіфів різними мовами світу написано сотні книжок. В уяві багатьох науковців Скіфський степ був лише територією, де орди кочових племен знаходили відпочинок після набігів на сусідні царства. Проте багато історичних джерел, наприклад, твори Геродота, зображали розвинуте й майже досконале скіфське суспільство. Відоме ім'я одного з семи світових мудреців — скіфа Анахарсиса — винахідника гончарного круга.

Свою сторінку в дослідження скіфської культури вписав видатний український історик, археолог, поет Борис Мозолевський. Найбільше з відкриттів Бориса Мозолевського — Золота скіфська пектораль середини IV ст. до н. д., знайдена в 1971 році в кургані Товста Могила.

Борис Мозолевський обстежив близько 150 курганів різних епох, зокрема 100 скіфських. Відомо, що дев'ять із кожних десяти досліджених курганів було розграбовано ще в давнину. Та в кожному вчений знаходив щось цікаве, упевнено створюючи наукову скіфіану.

Розкопки Товстої Могили виявили поховання молодої скіфської цариці, усе вбрання якої було оздоблене золотими прикрасами. Розчищаючи ґрунт склепу, археолог знайшов унікальний шедевр ювелірного мистецтва. Це була пектораль (від лат. *pectoralis* — нагрудний) — дорогоцінна нагрудна прикраса, можновладці носили її як ознаку влади.

Фрагмент Золотої скіфської пекторалі

Борис Мозолевський

Вага скіфської Пекторалі — 1150 г, діаметр — 30,6 см. Прикрасу виготовлено із золота високої 958-ої проби, вона має чистий сонячний колір.

Прикраса складається з трьох різкоподібних *ярусів*. Між собою вони з'єднані ланцюжками золотих трубочок. Між нижнім і верхнім ярусами — смужка рослинного *орнаменту* з гілля, листя й квітів. Рослинний орнамент закріплено на «підкладці» — тонкій плоскій платівці.

У нижньому ярусі зображено тваринний світ. Його жорстокість увиразнено сценою нападу хижаків на травоядних.

Верхній ярус зображує життя людей. Злагоженість людського суспільства підкреслено сценами шиття одягу, доїння худоби.

Пектораль виконано з неперевершеною майстерністю.

Золоту Пектораль називають найбільшим на наших теренах археологічним відкриттям ХХ століття.

Українська земля подарувала нам, нащадкам давніх степових народів, дивовижне творіння людських рук, духу й натхнення. Пектораль прославила Україну на весь світ, стала символом її давньої історії (*Із підручника*).

- ➔ ✱ Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за **Тлумачним словничком**.
- ✱ Відшукайте в тексті опис пам'ятки. Прочитайте цей уривок уголос.
- ✱ Складіть і запишіть план опису пам'ятки.
- ✱ Усно перекажіть опис пам'ятки за планом.

81 Прочитайте вірш поета-археолога Бориса Мозолевського. Визначте головну думку вірша.

Колись цю річку звали Бористеном,
А Скіфією — всі оці краї.
Як пахли по степах тоді нестерпно
Кочівками осінні кураї!..

Гай-гай!.. Все так. Колись я був тут юним.
Ходив на бій. Поїв коня з ріки.
Мов сон, пройшли сармати, готи, гунни,
Авари, печеніги, кипчаки...

Чиї тепер там кроки землю будять?
 Яка зійшла над обрієм доба?
 Я міцно сплю, тримаючи на грудях
 Тяжінь високовольтного стовпа.

Над ним гудуть громи в сталевих струнах,
 Під ними крає землю череслб.
 Крізь мене йдуть в світі пекельні струми,
 Чоло ж моє колоссям проросло.

І хай сівач з блакитними очима
 Ще тричі вищих обширів сягне
 — Це наша з вами спільна Батьківщина,
 Бо як ви з неї вирвете мене?

- ➔ ❖ *Ой у полі могила з вітром говорила*, — писав Тарас Шевченко. Чи існує зв'язок між козацькими могилами та скіфськими курганами? Розкажіть про це.
- ❖ Поясніть, чому пам'ятки історії та культури вважають духовним багатством народу.

82

Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. Після екскурсії до Національного музею історії України ми вирішили оглянути кілька пам'ятників історії та культури.
 2. Школярі поклали квіти до пам'ятника Тараса Шевченка. Це наш самийлюбимий пам'ятник.
 3. В обговоренні побаченого під час екскурсії ми прийняли активну участь.
 4. Гостей столиці вражає музей під відкритим небом.
 5. Один із найдавніших і найцінніших пам'ятників України — Софія Київська.

Підказка ↴

НЕПРАВИЛЬНО

Пам'ятник історії та культури
 Пам'ятник Лесі Українки
 Музей під відкритим небом
 Прийняти участь
 Любимий твір
 Самий розумний

ПРАВИЛЬНО

Пам'ятка історії та культури
 Пам'ятник Лесі Українці
 Музей просто неба
 Узяти (брати) участь
 Улюблений твір
 Найрозумніший (найбільш розумний)

- ➔ ❖ Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звертєся з поданою на фбрзаці підручника таблицею «**Норми літературної мови**».

РЕЧЕННЯ

складне просте
речення
 односкладне двоскладне

РЕЧЕННЯ — найменша одиниця мовного спілкування і вираження думки. Речення формує, виражає та передає закінчену думку про явища дійсності — реальні, бажані чи можливі.

Основні ознаки речення такі:

- змістова завершеність (передає відносно закінчену думку);
- інтонаційна завершеність (оформлене інтонаційно);
- граматичний зв'язок між словами (кожне слово стоїть у певній граматичній формі);
- граматична основа, тобто головні члени (або один головний член).

Речення поділяють на види за метою висловлення:

- **розповідні:** *Щедра й плодюча земля дісталася українцям (М. Супруненко);*
- **питальні:** *Навіщо нам торішні бур'яни? (П. Перебийніс);*
- **спонукальні:** *Берімося краще до роботи! (Леся Українка).*

За емоційним забарвленням:

- **окличні:** *Як серце стрепенулось! (М. Рильський);*
- **неокличні:** *Зі щирого серця ніхто не сміється (Народна творчість).*

За будовою речення поділяють на:

- **прості (мають одну граматичну основу):** *Раз добром нагріте серце вік не прохолоне (Т. Шевченко);*
- **складні (мають дві або більше граматичні основи):** *Хай оживає істина стара: людина починається з добра (Л. Забашта).*

§ 6. РЕЧЕННЯ ПРОСТІ ТА СКЛАДНІ

83

Прочитайте мовчки. Визначте в тексті й прочитайте вголос лише прості речення.

Жоден найточніший і найчесніший підручник не замінить живого спілкування з минулим через дерева, скелі, джерела, які люди пов'язують із конкретними історичними подіями та видатними особами.

Хіба не пов'язано пам'ять про видатних осіб та їхню діяльність із річковою й колодязною водою? Водяний струмінь, який виривається з темних надр до світла й тепла, наділяв, наділяє й наділятиме кожного, хто до нього торкався, чистотою помислів, здоров'ям і родою.

Шануймо, бережімо воду! Вона уособлює вічне оновлення, продовження життя (За В. Супрунком).

- ➔ ❖ Поясніть, як ви прості речення відрізняєте від речень складних.
- ❖ Визначте в тексті питальне та спонукальне речення, поясніть ужиті в кінці їх розділові знаки. Визначте окличне речення.
- ❖ Складіть і запишіть два речення за фотоілюстрацією — просте і складне.

84 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ

Прочитайте словникову статтю. Творчо використавши її зміст, складіть роздум «Чому Дніпро любий серцю кожного українця». Уживайте прості та складні речення. Складений текст запишіть.

Назва річки *Дніпро* вперше трапляється в літературних пам'ятках першої половини IV століття. Назва походить від давньосхідноіранського словосполучення «*велика річка*». До того річка мала назву Борисфен, що означає «*той, що тече з півночі*». Давні слов'яни називали річку Славутичем («*син слави*»). Цю назву досі використовують як синонім, особливо як поетичну назву. Римляни називали річку Данаприс.

Запоріжжя. Міст через Дніпро до острова Хортиця

Дніпро з'єднав Київську Русь з іншими державами й народами. Річкою пролягав стародавній торговий шлях, у Лаврентіївському літописі його називали «*великим шляхом із варяг у греки*».

На Дніпрі засновано козацьку вольницю Запорозьку Січ, звідки козаки на швидких чайках здійснювали походи до турецьких берегів. Водами Дніпра вони спускалися до Чорного моря й нападали на ворожі фортеці, звільняючи з полону бранців-українців. Січ неодноразово міняла своє місце, але лишалася в районі Дніпрових плавнів, які захищали її від татар і турецьких галер.

За Богдана Хмельницького Дніпро став головною річкою козацької держави.

- ➔ ✳ Витлумачте значення терміна *символ*. Що символізує для українців Дніпро? Звертайтеся зі **Словничком символів українського народу**.
- ✳ Назвіть рослинні та тваринні символи українського народу.

85 **Перепишіть. У кожному з речень визначте й підкресліть граматичні основи. Поясніть відмінність між реченнями простими та складними.**

1. Якщо народ не пам'ятає свого минулого, він не матиме майбутнього (*Платон*). 2. Наштовхнувшись на пам'ять, час усвідомлює своє безсилля (*Французьке прислів'я*). 3. Чи ж знайдеться людина, яку не вразила б старовина, засвідчена й підтверджена уславленими пам'ятками? (*Цицерон*). 4. Коли ти п'єш воду, не забувай про копачів криниці! (*Українське прислів'я*). 5. Криниця — символ святості, чистоти й високої духовності, а також спадкоємності поколінь і традицій (*Із підручника українознавства*). 6. Шевченкова криниця випоїла духовно нас усіх (*Ю. Мушкетик*).

Козацька криниця.
Пам'ятка XVI ст.

- ➔ ✳ У якому з речень слово *криниця* вжито в переносному значенні? Витлумачте це значення.
- ✳ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.
- ✳ Чому ніхто й ніколи не називав себе власником криниці? Чому до тих, хто викопав криницю, народ відчуває вдячність? Як пов'язані такі почуття, як вдячність і пам'ять? Відповідь побудуйте у формі роздуму. Уживайте прості та складні речення.
- ✳ Складіть вірш, використавши такі рими: *криниця — таємниця; піди — води; передай — край; поможи — підкажи*.

86 **Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.**

ШЕВЧЕНКОВА ВЕРБА В ПОЛТАВІ

Мандруючи містечками й селами Полтавщини, молодий художник Тарас Шевченко змальовував історичні будівлі й пам'ятні місця. Його безцінні рисунки зберігаються в Національному музеї Тараса Шевченка. Відбуваючи заслання на півострові Мангишлак, Тарас Григорович біля хати, у якій він жив, викопав криницю.

Біля криниці Кобзар посадив гілочку верби, і з неї виросло велике дерево.

Тарас Шевченко. Будинок І. П. Котляревського в Полтаві. Акварель. 1845

Привезену з далекого Казахстану гілочку Шевченкової верби висадили в полтавському парку. Полтавчани низько вклоняються дереву: воно нагадує їм про щедрість поетової душі.

- ➔ ❁ 1922 року у Львові було видано збірку афоризмів із творів Тараса Шевченка. Книжка називалася «Шевченкова криниця». Відшукайте інформацію про це видання в Інтернеті. Розкажіть про нього у класі.
- ❁ Розпочніть виконання проекту «Пам'ятні місця й історичні будівлі у творчості Тараса Шевченка-художника».

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

ДІАЛОГ — ОБМІН ДУМКАМИ, СКЛАДЕНИЙ НА ОСНОВІ ЗАПИТАНЬ, ДІБРАНИХ ЗА ЗМІСТОМ ТЕКСТУ

- 87** Прочитайте. Лексичне значення виділених іншомовних слів з'ясуйте за Тлумачним словником. Які з них варто замінити українськими відповідниками?

Історикам не відомі ні документи, ні народні оповіді, де згадувалася б дівчина на ім'я Маруся Чурай. І як би не хотілося нам усім, щоб легендарна поетеса існувала насправді, наука змушена вважати Марусю Чурай лише літературним персонажем.

1839 року про дівчину Марусю, яка складала пісні, з'явилася повість російського літератора князя Олександра Шаховського.

Образ поетеси і співачки, такої собі *амáторки* «авторської пісні» середини XVII століття, виявився успіхом загалом невдалого літературного твору.

Нині повість визнано літературною *містифікацією*, а Марусю Чурай — вигадкою автора.

Так було започатковано легенду про Марусю Чурай. Жодних фактичних доказів існування Марусі Чурай не знайдено. Будь-які «біографічні» нариси так само визнано літературними вигадками.

Проте наукоподібний стиль та *безапеляційність* тверджень деяких письменників зробили свою справу: багато хто став вважати Марусю Чурай реальною особою.

Науковці не відкидають можливості існування Марусі, вони лише зазначають, що документів, які б це підтверджували, немає. Як тільки такий документ з'явиться, вчені (після ретельної перевірки) зарахують Марусю до числа історичних осіб (*За Я. Гордієнком*).

Маруся Чурай.
Фрагмент пам'ятника
Українській пісні в Полтаві

- ❖ Яка головна думка тексту? Чи вплинув текст на ваше сприйняття образу Марусі Чурай? Якщо так, то як саме?
- ❖ Як пояснити популярність легенди про Марусю Чурай? Чи готові ви від цієї легенди відмовитися? Відповідь побудуйте у формі роздуму.
- ❖ Роздивіться репродукцію фрагмента пам'ятника Марусі Чурай, встановленого в Полтаві. Які почуття він у вас викликає? Звертеся зі **Словничком назв почуттів**.

88 Сформулюйте й запишіть 5 запитань, які ви хотіли б поставити авторові тексту. Прочитайте записані речення з окличною та неокличною інтонацією.

89 Складіть і розіграйте діалог між восьмикласником(-цею) і автором тексту (його роль доручить котрómусь із учнів). Поставте «авторові» сформульовані вами запитання. Згоду або незгоду з наданими автором відповідями аргументуйте. Використовуйте питальні, спонукальні та розповідні речення. Дотримуйте публіцистичного стилю. Не забувайте про головні правила спілкування: чемність, толерантність, стриманість.

- ❖ Зберіть у мережі Інтернет репродукції картин і скульптур, які зображують Марусю Чурай. Розпочніть виконання проекту «Образ Марусі Чурай в українському мистецтві».

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

90 Прочитайте. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за Тлумачним словничком. Дайте відповіді на подані після тексту запитання.

Дехто вважає, що вміння читати — як і дихати, кожному дано від народження. Проте сам процес читання, його технологію, виявляється, потрібно опанувати.

Спочатку моє читання було хаотичне. Книжка, яку я читала, містила *покликання* на інші джерела. Розшукуючи ці джерела в бібліотеці, я на кожному кроці нашттовувалася на назви, які мене *інтригували*. Сьогодні нібито мені це й не треба — а знати так хочеться! Так моє читання розгалужувалося — головна його магістраль переходила на зустрічні шляхи, дороги вливались у вулиці, вулиці — у провулки, провулки — у стежинки, а стежинки вели в неосяжну далину бездоріжжя... Відтак головна тема мого читання обростала спіралями знань, пояснень, переходила в нові проблеми. Я продиралася крізь хащі знань, кидаючись урізноміч. А щоб не забувати прочитаного, я почала конспектувати його в зошиті.

Спочатку я конспектувала геть усе — від і до. Потім, навчившись відрізняти суттєве від випадкового, головне від другорядного, почала записувати тільки найголовніше. Поступово конспектування перетворювалося на розмову з книжкою. У конспект потрапляло все: мої враження, викликані прочитаним думки, схвалення й протести.

Читання книжки має бути взаємодією з нею. Нічого не вкладаючи в читання від себе, ви ризикуєте нічого від книжки не здобути.

Поступово в мене закріпилася чудова звичка знаходити потрібну книжку, у ній — найпотрібніше мені місце, а це місце конспектувати. Це була звичка вдумливого читання, звичка почуватися у книжці не як у гостях, а як удома. Звичка розуміти й залишати

Пам'ятник книжці
в м. Кошоктон, США

корисну тобі книжку в записах. Крім того, засвоювати «побічні» її місця, які ще можуть знадобитися.

Так поступово я осягнула, що ізольованих знань у світі немає, усе, пізнане людьми, перегукується. Саме це й становить секрет освіченості (За М. Шагінян).

- ➔ ❖ Які з ужитих у тексті іншомовних слів можна замінити українськими відповідниками? Прочитайте текст ще раз, зробивши це. Скористайтеся **Словником українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Роздивіться репродукцію пам'ятника книжці. Який художній засіб використав скульптор? Що хотів ним увиразнити?
- ❖ Які існують види мовленнєвої діяльності? Які з них можуть поєднуватися? Наведіть приклади зі шкільного життя.
- ❖ Як потрібно читати, щоб мати від читання не тільки задоволення, а й користь? Розгляньте таблицю. До якого виду читання ви вдаєтеся, готуючись до уроків?

ВИДИ ЧИТАННЯ

ВИДИ ЧИТАННЯ		
ознайомлювальне	вибіркове	вивчальне

91 Прочитайте. Поміркуйте: до якого з видів читання ви вдалися, виконуючи вправу?

Ознайомлювальне читання застосовують для попереднього ознайомлення зі статтею, розділом книжки або й усією книжкою. Переглянувши зміст і передмову, читач має зрозуміти не лише про що в книжці йдеться (зміст), а й найважливіші з-поміж викладених у ній думок, дістати чітке уявлення про цінність і корисність книжки.

Вибіркове читання — це швидке читання, під час якого читач, охоплюючи текст загалом, акцентує увагу тільки на потрібних йому аспектах. Він гортає сторінки, доки не відшукає потрібну інформацію, а тоді вже читає знайдені фрагменти (уривки), застосовуючи інший вид читання — вивчальне.

Вивчальне (поглиблене, аналітичне) читання вважають найефективнішим. За такого читання інформацію сприймають не пасивно, а, ставлячись до прочитаного критично, роблять висновки, помічають слабкі місця у викладі думок або в поясненнях. Таке творче сприймання гарантує ефективне запам'ятовування прочитаного.

Дуже добре, якщо під час вивчального читання вдаються до **конспектування**, тобто стислого письмового викладу змісту та головних ідей сприйнятого.

Розрізняють такі види конспектів:

ТЕКСТУАЛЬНИЙ	ВІЛЬНИЙ	ЗМІШАНИЙ
Відшукавши потрібну інформацію, читач переписує її дослівно	Читач записує головне, пропускаючи менш істотне	Вільний виклад прочитаного читач поєднує з дослівно переписаними уривками (цитатами)

У зошиті для конспектування бажано зробити широкі береги. На сторінці треба записувати конспект опрацьованого тексту, а на берегах — власні думки (зауваження, доповнення, висновки).

Зазвичай для записів на берегах використовують такі позначки: ? — не зовсім зрозуміло; ?! — сумнівно; ! — цікаво; !!! — надзвичайно цікаво; NB (лат. nota bene [нота бене]) — найважливіше.

Конспектування складається з таких етапів:

1. Уважне читання тексту, визначення його теми та головної думки.
2. Попереднє визначення викладених у тексті ключових думок.
3. Складання й запис плану тексту (чітко й стисло сформульованих мікротем).
4. Письмовий виклад основних положень тексту відповідно до кожного з пунктів плану.

У заголовку конспекту вказують:

Прізвище та ім'я (ініціали) автора. Повну назву тексту. Назву книжки (журналу), у якому його надруковано. Місто видання. Видавництво. Рік видання.

Наприклад:

Святослав Юсов. Вікентій Хвойка // У кн. «100 найвідоміших українців». — К. : Книжковий дім «Орфей», 2005.

- ➔ ❖ Витлумачте зміст античного вислову:
Хто вчиться без книжки, той черпає воду решетом.
- ❖ Якими джерелами інформації, крім бібліотеки, ви користуєтесь? У який спосіб фіксуєте й зберігаєте потрібну інформацію? Яке поєднання різних видів мовленнєвої діяльності спричиняють цифрові технології?
- ❖ З ким ви ділитесь враженнями від прочитаного? Чи ділиться своїми враженнями хтось із вами? Яка користь від такого обміну?

92 Прочитайте. Визначте тему та головну думку тексту.

ВІКЕНТІЙ ХВОЙКА

Засновник української археології Вікентій Хвойка (1850–1914) в когорті найславетніших постатей цієї науки посідає почесне місце. Важко знайти період прадавньої української історії, у якому з його ім'ям не були б пов'язані археологічні відкриття або блискучі наукові досягнення.

Найбільшим подарунком Вікентія Хвойки людству стало відкриття на теренах України унікальної стародавньої землеробської культури IV–III тисячоліття до н. д. Цю культуру вчений найменував Трипільською — за назвою села Трипілья (нині Київська область), поблизу якого було здійснено перший масовий розкоп давнього поселення. Дедалі більше сучасних дослідників вважають трипільську культуру однією з перших цивілізацій у світі.

Володимир Слєпченко.
Вікентій Хвойка

Чех за національністю, Вікентій (Вікенс) Хвойка народився 1850 року в місті Семіні в тодішній Австро-Угорщині. Його рід був рицарського походження. Після однієї з середньовічних битв фамільний маєток було спалено, рід Хвойків збіднів.

Закінчивши комерційне училище, Вікентій оселився у Празі. Там він захопився вивченням стародавньої історії та старожитностей. Не знайшовши застосування себе на батьківщині, двадцятисемирічний Вікентій переїхав до Києва.

Тут він викладав німецьку мову та малювання, захопився агрономічною наукою. Та ці заняття не давали особливої втіхи. Хвойка дедалі частіше повертався до свого захоплення стародавньою історією.

Докорінно життя Вікентія Хвойки змінив прикрий випадок. Неподалік Києва дотла згоріла будівля лабораторії, у якій він проводив досліди, а разом загинули його записи й креслення. Будуючи нове приміщення, дослідник знайшов у землі чимало решток скляних браслетів. Знахідки спонукали повернутися до давнього захоплення археологією.

Наполегливо вивчаючи територію історичних районів Києва, Вікентій пильно стежив за земляними роботами в місті. І ось настав день, з якого розпочалися сенсаційні археологічні відкриття дослідника-самоука. Спостерігаючи за земляними роботами на Кирилівських висотах, Вікентій Хвойка помітив у розрізі гори круглу жовтувато-білувату пляму, котра видалася йому бивнем мамонта. Здогад підтвердив запрошений ним український історик, професор Київського університету Володимир Антонівич.

Припустивши, що тут була стоянка первісних людей, Антонович порадив шукати крем'яні вироби. І їх знайшли! Так стараннями Хвойки було відкрито знану тепер у всьому світі Кирилівську палеолітичну стоянку, що існувала близько 20 000 років тому. Велика площа Кирилівської стоянки (дев'ять тисяч квадратних метрів) із численними культурними знахідками здобула світове визнання. Відомості про неї нині містить кожен шкільний підручник історії.

Під час проведених Вікентієм Хвойкою розкопок на Кирилівських висотах було виявлено фрагменти давніх жител. У наступні роки вчений відкрив ще кілька давніх стоянок в Україні. Дослідник знайшов багато залишків приміщень типу землянок. У житлах були заглибини для вогнищ, до яких вели східці. Стіни були плетені й мазані глиною. Було виявлено багато залишків кераміки, розписаної червоною та чорною фарбами. Згодом було доведено, що ці землянки — не житла, як спочатку вважав Хвойка, а гончарні печі трипільців.

Відтоді розпочато систематичні дослідження пам'яток цієї прадавньої землеробської культури. Відкриття було здійснено в той час, коли вважалось, що прадавні хліборобські культури могли існувати тільки в теплих краях — на берегах Нілу, Тигру та Євфрату.

Вікентій Хвойка став першовідкривачем однієї з найдавніших розвинутих землеробських культур у світі. Деякі вчені навіть називають її цивілізацією без писемності. Праці, які написав Вікентій В'ячеславович Хвойка, пам'ятки, які відкрив і описав, зібрані ним археологічні колекції стали невичерпними джерелами для вивчення давньої історії нашої батьківщини (*Із кн. «100 найвідоміших українців»*).

- ➔ ❖ Витлумачте вислови *бути в когорті; на теренах України*.
- ❖ Складіть і запишіть простий план тексту.
- ❖ Складіть конспект прочитаного.
- ❖ Зробіть висновки: яку користь дало вам конспектування? чого ви навчилися під час складання конспекту?
- ❖ Назвіть книжки або журнальні статті, які вам хотілося б законспектувати. Чи варто конспектувати інформацію, розміщену на веб-сайтах? Чому?

Складіть порівняльну таблицю «Переказ і конспект: спільне й відмінне».

- ❖ Як ви думаєте, чи може використання технічних засобів (диктофона, фотоапарата, комп'ютера) замінити конспектування? Відповідь обґрунтуйте.

§ 7. РЕЧЕННЯ ДВОСКЛАДНІ Й ОДНОСКЛАДНІ

94 Прочитайте прислів'я. Визначте в кожному з речень граматичну основу.

Щире слово будь-яку браму відчиняє.

Язык ранить дужче за шаблю.

Добре слово солодше за мед.

Слова в торбі не сховаєш.

Мовчуна часто сприймають за мудреця.

Сказано коротко, проте ясно.

- ➔ ❖ У реченнях якої з колонок граматичну основу утворюють два головні члени?
- ❖ У яких реченнях граматична основа складається з одного головного члена? Як називають такі речення? Звертеся з таблицею.

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА СКЛАДОМ ГРАМАТИЧНОЇ ОСНОВИ

ДВОСКЛАДНІ	ОДНОСКЛАДНІ
Мають два головних члени — підмет і присудок	Мають один головний член — підмет або присудок
<i>Слово <u>пробуджує</u> свідомість, волю, глибину почуттів (О. Лосев). Добре <u>слово</u> часом <u>дорожче</u> від ліків і від багатств (О. Довженко). У словах української мови є <u>музика</u>, <u>ласка</u> й <u>привіт</u> (Г. Черінь).</i>	<i><u>Підкажи</u> найлагідніше слово (Л. Костенко). У лихого чоловіка вуха й серце каменем <u>закладено</u> (Народна творчість). Трембітна <u>мова</u>. <u>Музика</u>. <u>Калина</u> (За З. Кучерявою).</i>

95 Прочитайте. Визначте односкладні речення.

Розрізняють такі стилі спілкування: авторитарний, демократичний, ліберальний.

Авторитарний співрозмовник наказує, диктує, примушує. До думок і почуттів інших людей йому байдуже. Вислуховувати будь-які заперечення чи пропозиції йому нецікаво. Поводиться така людина самовпевнено й агресивно. Дискутувати з таким співрозмовником або дуже важко, або неможливо. Авторитарних людей зазвичай уникають.

Демократичний співбесідник завжди враховує інтереси, потреби й бажання людей. З ним цікаво і приємно. До людей такий співрозмовник виявляє доброзичливість, увагу, чуйність. Демокра-

тичний стиль спілкування визнано найбільш ефективним і оптимальним.

Ліберал у спілкуванні поступливий і нерішучий. Самостійно приймати рішення йому не хочеться. Легше погодитися з кимось, знявши з себе відповідальність (Із кн. «Психологія спілкування»).

- ➔ ❖ Який зі стилів спілкування імпонує вам найбільше? Чому?
- ❖ Критично оцініть ваш стиль спілкування з друзями. Який стиль ви застосовуєте у спілкуванні з молодшими за вас родичами, сусідами?
- ❖ Визначте іншомовні слова, доберіть до них українські відповідники.
- ❖ Серед іншомовних слів укажіть терміни. Чи можна замінити їх українськими відповідниками? Чому?
- ❖ Визначте іншомовні слова, які пишуть за правилом «дев'ятки».

96 **Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та знімаючи риси. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.**

1. Ми з особливою увагою пошаною ставимося до Божого Слова.
 2. Не/поспілкувавшись із людиною не/хвали її. Розмова випробовує людину.
 3. Житимеш мирно стримуючи язика. Не/хтуючи балакучість применшиш зло.
 4. Розмову ти починай старший чоловіче! Говори мудро але не/забороняй юним їхньої музики! (Із Біблії).
 5. Думай не/ухильно тільки про велике. Серце своє високо неси (О. Довженко).
 5. Завжди уточнюйте значення слів! Цим ви звільните людство від половини помилкових вчинків! (Р. Декарт).
 6. Не/погоджуючись зі мною людина мене не засмучує а збагачує. Мені не/цікаво слухати власне відлуння (А. де Сент-Екзюпері).

Пересопницьке Євангеліє.
XVI ст.

7. Світ. Час. Країна. Людина. «Кореспондент». Увесь світ показано в одному журналі! (Із реклами).

- ➔ ❖ Визначте односкладні речення. У яких із них один головний член є присудком? У яких єдиний головний член — підмет?
- ❖ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.
- ❖ Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.
- ❖ Чому Президент України присягу на вірність народу складає, поклавши руку саме на Пересопницьке Євangelіє? Відповідь побудуйте у формі роздуму.

97 Прочитайте. Визначте односкладні речення, у кожному вкажіть граматичну основу.

ЧИ МАЮТЬ КОЛІР СЛОВА?

Осінь. Це слово жовте. Восени дозрівають грушкі й яблука в саду. Пролісок. Од цього білого слова пахне сніжком і весняною землею. Зозуля. Це слово ніжно-зелене. Воно нагадує пух на вербі. Вимовляю слово «мама». Уявляю добру усмішку, каре мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, мабуть, не пов'язується з її образом. Тільки сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку. Може, то вона понесла своє чорне слово? Бо слово «ворона» — чорне, як і слово «земля». Так мені здалося (За Є. Гуцалом).

- ➔ ❖ Поясніть різницю між реченнями двоскладними й односкладними.
- ❖ Витлумачте слова поета: *Я колір слову підбирати вчусь* (І. Ольховський). Скористайтеся фотоілюстрацією.

- ❖ Як характеризує героя тексту його бажання й уміння «побачити» слова в кольорі? Чи є у вас таке вміння? Перевірте це в такий спосіб: заплющьте очі й викличте у свідомості слова *бабуся, сім'я, щастя*.
- ❖ Пофантазувавши, розкажіть: у якому кольорі ви сприймаєте слова *мова, книжка, школа*? Чи збігаються ваші «кольорові» уявлення з уявленнями ваших однокласників? З'ясуйте це.

98

Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Зачаровує серця пісенна українська мова (*М. Сингаївський*).
2. Вивчаймо друзі з юних літ обряди звичаї і мову (*І. Тарасенко*).
3. Припадаю зором припадаю до висот Шевченківського гаю до підніжжя Княжої гори (*Р. Лубківський*).
4. Франкова мужність. Ніжність Лесі слів (*Л. Забашта*).
5. Вірш захоплював простотою і щирістю. Не було в ньому ні пишномовних фраз ні гучних вигуків (*М. Олійник*).
6. Добре володіння рідною мовою важливе для навчання. Недостатнє володіння рідною мовою ускладнює і вивчення іноземних мов (*Із Вікіпедії*).

- ➔ ❖ Укажіть речення двоскладні й односкладні. У яких односкладних реченнях головним членом є підмет?
- ❖ Визначте речення, ускладнені звертанням, однорідними членами, вставним словом. Обґрунтуйте вживання в цих реченнях розділових знаків.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

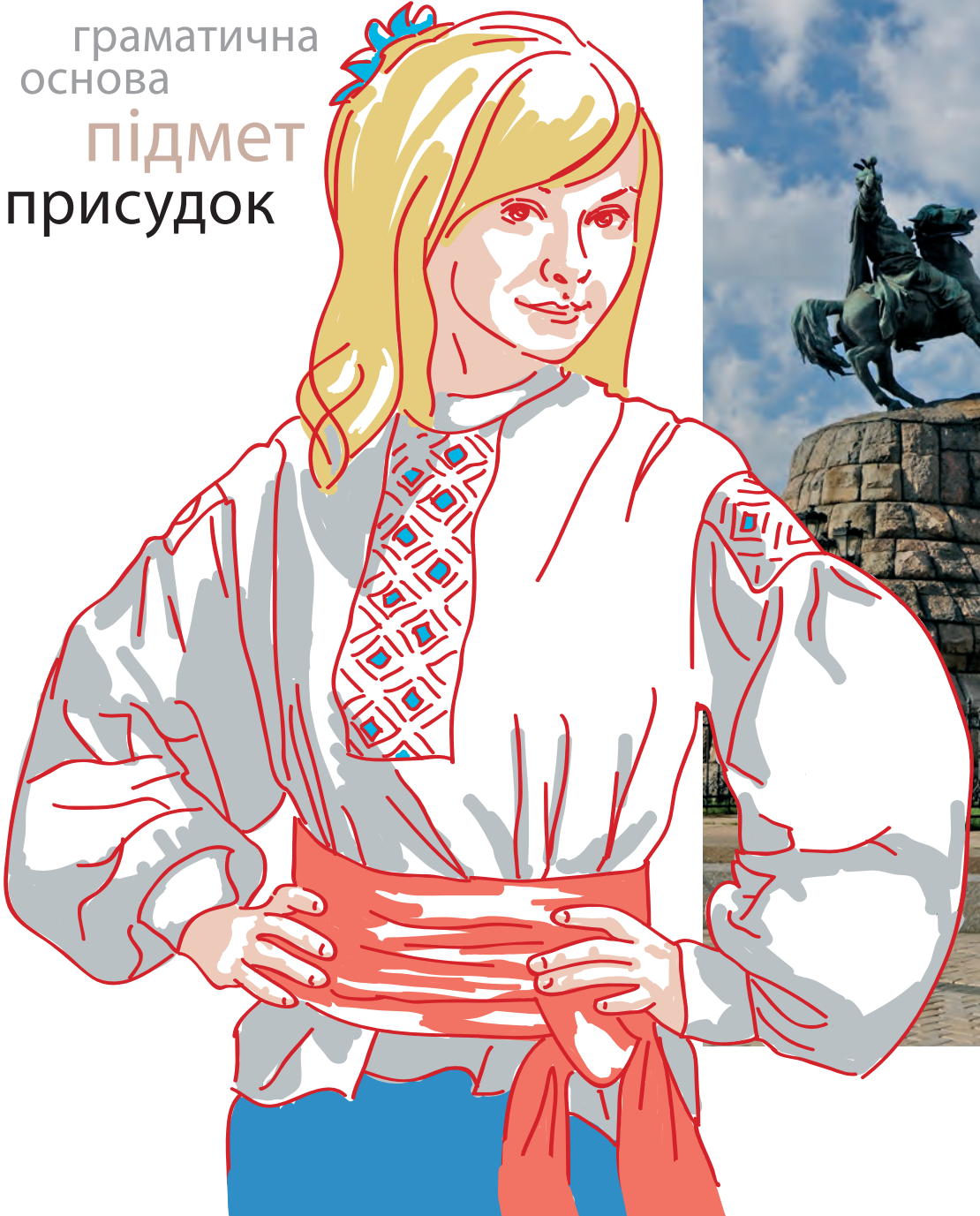

1. Що вивчає синтаксис? Поясніть, як ви розумієте слова Максима Рильського: *Синтаксис — це душа мови*.
2. Що таке словосполучення? Чим воно відрізняється від речення?
3. Як пов'язані між собою слова у словосполученні?
4. Як визначають у словосполученні головне й залежне слова? Покажіть це на прикладах.
5. У чому відмінність між словосполученнями синтаксичними (вільними) та фразеологічними (стійкими)? Відповідь проілюструйте прикладами.
6. Що називають реченням? Назвіть види речень за метою висловлення. Наведіть приклади.
7. Які є речення за емоційним забарвленням? Відповідь проілюструйте прикладами.
8. Які члени речення становлять граматичну основу речення? Наведіть приклади.
9. У чому різниця між реченням двоскладним і односкладним?

двоскладне
речення
просто

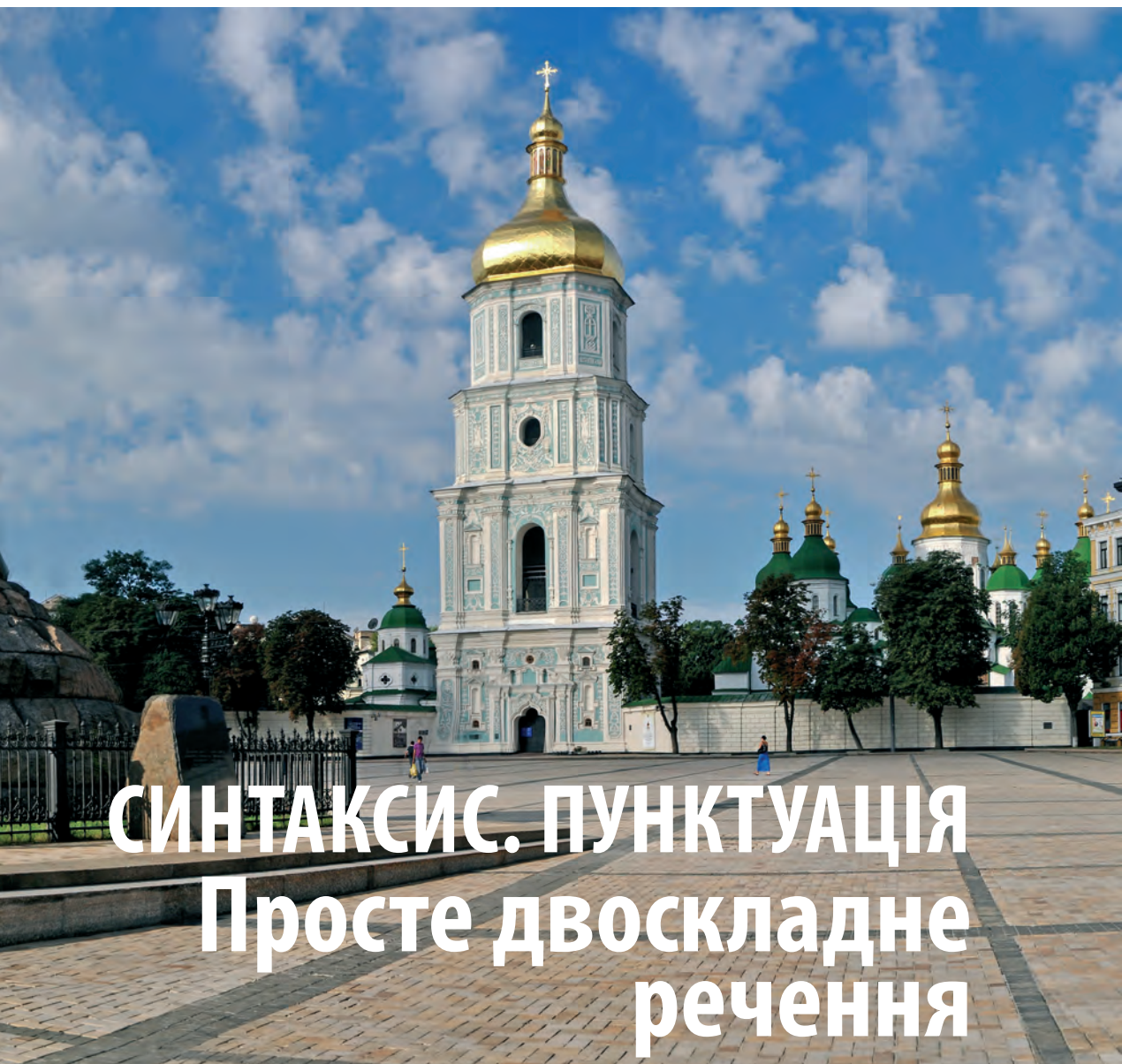
граматична
основа
підмет
присудок

головні члени речення

означення обставина
додаток

другорядні члени речення

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ
Просте двоскладне
речення

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

присудок підмет дієслівний
головні члени речення
простий складений іменний

Як ви вже знаєте, **двоскладне речення** має два головних члени — **підмет** і **присудок**. Вони групують навколо себе другорядні члени речення.

ПІДМЕТ — це головний член речення, що означає предмет (особу, явище, поняття), про який говориться в реченні, і відповідає на питання *хто? або що?*

ПРИСУДОК — головний член речення, що означає дію, стан або ознаку предмета, вираженого підметом, і граматично підпорядковується йому.

Присудок відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто або що він є? ким він є?*

§ 8. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА

99 Прочитайте. У кожному з речень визначте граматичну основу.

1. Шлях у майбутнє завжди лежить через минуле (*І. Кант*).
2. У майбутнє ми входимо, озираючись на минуле (*ІІ. Валері*).
3. Холодний Яр уперше оспіваний Тарасом Шевченком в однойменній поезії (*Із Вікіпедії*).
4. Музей історії Холодного Яру на Чигиринщині було відкрито 2012 року.
5. Чигирин із Суботовом змагаються за право називатися батьківщиною Богдана Хмельницького (*Із підручника історії*).

➔ ❁ У якому з речень підмет виражений одним словом? Яка це частина мови? У якому реченні підмет виражений словосполученням?

100 Прочитайте. Визначте в кожному з речень головні члени: підмет і присудок.

Переступивши поріг Софійського собору, ви підпадаєте під владу його грандіозності й пишності. Величні розміри внутрішнього простору, розкішний стінопис зачаровують вас своєю досконалістю.

Мозаїки і фрески Київської Софії визнані видатними пам'ятками середньовічного монументального мистецтва. Досягнення київських монументалістів дбайливо зберігають художники й науковці наступних поколінь.

Благовіщення. Мозаїка Софійського собору. XI ст.

- ➔ ❄ Обґрунтуйте вживання розділових знаків у реченнях.
❄ Завершіть текст (усно) двома-трьома простими двоскладними реченнями.

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА			
ПРОСТИЙ		СКЛАДЕНИЙ	
ВИРАЖЕНИЙ ОДИМ СЛОВОМ		ВИРАЖЕНИЙ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМ, УТВОРЕНИМ ІЗ ДВОХ АБО КІЛЬКОХ ПОВНОЗНАЧНИХ СЛІВ	
Іменником у формі називного відмінка	<u>Дніпро</u> зеленим лукам рокодав (М. Рильський).	Складні географічні та астрономічні власні назви	<u>Замкова гора</u> височіє над Чигирином (З довідника).
Займенником у формі називного відмінка	<u>Я</u> не бував за дальніми морями (В. Симоненко).	Назви установ і посад	<u>Верховна Рада України</u> працює сесійно (З Конституції України).
Іншими частинами мови в значенні іменника (прикметником, числівником та ін.)	Дало <u>посіяне жнива</u> (Олександр Олесь). <u>Один</u> у полі не воїн (Народна творчість).	Назви художніх творів, пароплавів, пам'яток і под.	« <u>Лісова пісня</u> » десятиліттями не сходить зі сцени (З журналу).
Неозначеною формою дієслова	<u>Бути</u> — значить виконувати обов'язок (Є. Сверстюк).	Сполука іменника у формі Н. в. з іменником в Ор. в. з прийменником	<u>Журба з радістю</u> поряд ходять (Народна творчість).
		Сполука іменника, що має значення сукупності, з іменником у формі Р. в.	Велика <u>згряя журавлів</u> кружляла невисоко (М. Рильський).
		Сполучення числівника з іменником	<u>І три тополі</u> стали на сторожі (Б. Стельмах).
<p>Складений підмет може бути виражений цілим реченням: <u>«Б'ють пороги»</u> — кантата Миколи Лисенка (Із підручника). Якщо виражений іменником підмет має при собі займенники <i>весь</i> або <i>сам</i>, він становить із ними один член речення: <i>І ось нарешті <u>вся сім'я</u> зібралась</i> (І. Доценко).</p>			

101 У поданих реченнях визначте граматичні основи. Назвіть прості та складені підмети.

1. Справедливість завжди переможе кривду, гнів і неволю (Б. Хмельницький). 2. Свого великого Богдана ми вічні славимо діла (М. Рильський). 3. До складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» входить п'ять музеїв (Із туристичного путівника). 4. «Богдан Хмельницький» — опера Костянтина Данькевича (З енциклопедії). 5. Чумацький Шлях аж сяє в позолоті (А. Підлужний). 6. Ішли діди з батьками безсмертними шляхами (М. Гірник). 7. Майбутнє починається в минулому (Із журналу). 7. Шукати славу — суєта. Дістати славу — щастя. Заслужити її — честь (О. Духнович). 8. Весь світ прагне правди (О. Киричук).

- ❖ З'ясуйте, якими частинами мови виражено прості підмети.
 ❖ Визначте складені підмети. Простими чи складними словосполученнями вони виражені? Поясніть.
 ❖ Обґрунтуйте вживання великої літери та лапок.

102 Перепишіть речення, підкресліть у них граматичні основи. Визначте прості та складені підмети.

1. Життя нам усміхається, братове! (П. Перебийніс). 2. І європейцем я живу в краю Шевченка і Богдана (П. Мах). 3. Любить свій край — це для народу жити (В. Сосюра). 4. Там шумлять в зеленому розвої сто дубів (А. Малишко). 5. Троє ідуть степами у молодому житі (М. Нагнибіда). 6. Високо в небі кружляла зграя голубів (А. Грес). 7. «Вечірній Київ» упродовж багатьох років друкував публіцистичні нариси Максима Рильського (А. Гулай). 8. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України (Із Вікіпедії).

- ❖ З'ясуйте, якими частинами мови виражено прості підмети.
 ❖ Визначте, простими чи складними словосполученнями виражено складені підмети. Зробіть синтаксичний розбір одного зі словосполучень (усно).
 ❖ Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів.

103 ПОПРАЦЬОТЕ В ПАРАХ

Перепишіть, на місці крапок уставте дібрані з довідки підмети. Розставте розділові знаки.

1. До архітектурних пам'яток належать 2. ... — відомі пісні на слова Т. Шевченка. 3. ... — думи про визвольну боротьбу проти польсько-шляхетського гніту. 4. Вже іншим став мені огром небес! По-іншому моргає А повен таємниць ... все швидше став котитися униз (В. Бровченко). 5. ... мають своїх відомих на ім'я авторів (М. Рильський).

ДОВІДКА ↘

Гончий Пес. «Сонце заходить, гори чорніють», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Тече вода з-під явора». Чумацький Віз. «Ой видно село». «Їхав козак на війноньку». Софійський собор. Золоті ворота. Кирилівська церква. Маріїнський палац. «Хмельницький і Барабаш». «Перемога під Корсунем».

- ➔ ❖ Назвіть прості та складені підмети.
- ❖ Визначте складені підмети, виражені реченнями.
- ❖ Поясніть уживання розділових знаків.
- ❖ Обґрунтуйте вживання великої літери та лапок.

104 ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Складіть і запишіть речення з такими підметами:

книжка;	учений;
читати;	троє учнів;
усі ми;	«Запорожець за Дунаєм».

- ➔ ❖ У записаних реченнях визначте й підкресліть граматичні основи.

105 ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ

Роздивіться афіші Івано-Франківського музично-драматичного театру імені Івана Франка та Запорізького театру танцю. Складіть і запишіть запрошення на одну з вистав, уживаючи прості та складені підмети.

- ❖ Обґрунтуйте вживання великої літери та лапок.

106 Подані речення переписи́ть у такій послідовності: 1) речення з простими підметами; 2) речення зі складеними підметами. Підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Горять багряні грона на калинах (*Д. Луценко*). 2. «Розпрядайте, хлопці, коні» зачаровує своєю красою, поетичністю й наспівністю (*Із посібника*). 3. Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу. Другий роздивляється зорі (*За О. Довженком*). 4. Сорок мудреців не виправлять помилок одного дурня (*Народна творчість*). 5. Натовп людей має багато голів, але не умів (*Народна творчість*). 6. «Колись» і «десь» є тут і зараз! (*М. Доленго*). 7. Ми всі зачекалися повені, тепліні, любові, добра (*М. Сингаївський*). 8. Вивченням проблем стародавньої історії України займається Інститут археології НАН України (*Із підручника*).

- ➔ ✳ З'ясуйте спосіб вираження підмета в кожному з речень.
✳ Укажіть речення, ускладнені однорідними членами. Поясніть уживання в них розділових знаків.

107 Перепишіть прислів'я. Визначте й підкресліть у кожному реченні граматичні основи. З'ясуйте спосіб вираження підмета.

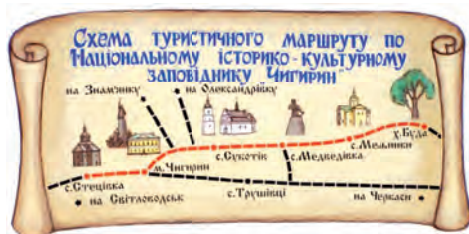
1. Ніхто не любить своїх кайданів (*Англійське*). 2. Мудрий спершу вислухає, потім вирішить (*Італійське*). 3. Записане сто разів прочитане (*Латинське*). 4. «Добре» й «швидко» бувають разом рідко (*Французьке*). 5. Десятеро пастухів усю череду розгублять (*Німецьке*). 6. «Ой» із біди не витягне (*Естонське*). 7. Честь із ганьбою разом не вживаються (*Португальське*). 8. Зграя шакалів цілком може подолати тигра (*Грецьке*). 9. З однієї брехні народжується сто побрехеньок (*Іспанське*).

- ➔ ✳ Визначте речення, у яких підмет виражено різними частинами мови в значенні іменника.
✳ На сайтах фольклорної тематики відшукайте два прислів'я зі складеними підметами. Запишіть їх.

108 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» розташований на Черкащині. Гості заповідника ознайомлюються зі столицею України часів Богдана Хмельницького Чигирином і родинним маєтком гетьмана Суворова. Екскурсантів цікавлять місцеві пам'ятки Іллінська церква Холодний Яр Козацькі криниці. Усього на території заповідника

розташовані тридцять п'ять пам'яток історії культури археології та природи. Усі пам'ятки пов'язані з історією козацтва та становленням державності українського народу (*Із путівника «Суботівський історичний музей»*).

- ➔ ❖ Визначте та підкресліть складені підмети.
- ❖ У реченнях, ускладнених однорідними членами, поясніть розділові знаки.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Письмо

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТEKCTY ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПАМ'ЯТКИ

109 Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку.

Початок третього тисячоліття остаточно переконав у тому, що найдієвішою зброєю в боротьбі з противниками є так звані психологічно-інформаційні війни. Та хіба ж усе нове не є добре забутим старим? Виявляється, подібні війни велися з давніх-давен!

І на території Центрально-Східної Європи їх започаткував не хто інший, як славетний український гетьман Богдан Хмельницький.

Першочергового значення Б. Хмельницький надавав організації розвідувальної служби. Шляхом майстерного поширення дезінформації гетьманові вдавалося посіяти у ворожому війську непевність у власних силах. Противника охоплював панічний настрій, сповнювало відчуття приреченості й напруги. Методи психологічної війни були професійно використані в ході вирішальних битв під Корсунем, Пилявцями та Берестечком.

Історичні джерела засвідчують, що тільки взимку 1651 року до ворожого стану було направлено близько двох тисяч розвідників! Артистично вдаючи із себе кобзарів, мандрівних циркачів, жебраків, калік, а в окремих випадках навіть ченців, вони забезпечили проведення Козацьким Військом блискучої воєнної операції.

Невідомий художник.
Гетьман Б. Хмельницький.
XVIII ст.

Військові плани вдавалося зберігати в якнайсуворішій таємниці. Змови ворожої агентури успішно розкривалися. Ось такий історичний досвід лишив по собі видатний козацький воєначальник Богдан Хмельницький. На жаль, його наступники на гетьманській посаді скористалися цим досвідом повною мірою не зуміли (*За Т. Чухлібом*).

➔ ✳ Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте. У відповіді використовуйте інформацію, подану в таблиці.

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ	
Головна функція	Повідомлення і вплив на читача або слухача
Сфера вживання	Суспільно-політичне життя
Основні види висловлень	Виступи на зборах, мітингах, публікації в суспільно-політичних газетах і журналах, радіо- й телепередачі політичного й суспільного змісту
Загальні ознаки	Інформативність, фактографічність, логічність, точність, образність, емоційність, експресивність (піднесеність), відверта оцінність
Мовні ознаки	Суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, оцінні слова, риторичні питання, риторичні звертання, окличні речення

110

Прочитайте. Визначте тему та головну думку тексту. З'ясуйте стиль тексту, свою думку доведіть.

ПАМ'ЯТНИК БОГДАНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Визначною пам'яткою історії та культури є пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві. По суті, цей монумент — єдине, що матеріально увічнеє пам'ять про гетьмана. Могили цього славетного політика й полководця немає. Через сім років по смерті Хмельницького шляхетське військо на якийсь час захопило Суботів. Кістки ненависного ворогам героя було навмисно викинуто з домовини. Безсилі перемогти живого, вороги позбиткувалися з мертвого.

Уперше ідею спорудження пам'ятника Богданові Хмельницькому висунув у тридцяті роки позаминулого сторіччя видатний історик, перший ректор Київського університету Михайло Максимович.

Місце для встановлення пам'ятника вибране не випадково. Саме на майдані проти Софійського собору після славних перемог під Пилявцями та Зборовом кияни урочисто зустрічали гетьмана.

Роботу над пам'ятником було доручено славетному скульпторові Михайлу Микешину. Митець задумав багатофігурний монумент, проте здійснити цей задум не вдалося через брак коштів.

Пам'ятник має чималі розміри. Висота бронзової кінної статуї — понад 10 метрів. Її встановлено на високому гранітному п'єдесталі, що імітує дикий неотесаний камінь.

Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві

Гарцює неспокійний кінь. Міцною і вправною рукою стримує його полководець. Упевнено тримається він у сідлі, силою налито його могутню постать. Лівою рукою гетьман притримує кінський повід, правиця стискає булаву — символ гетьманської влади.

Докладно й ретельно скульптор зобразив одяг Хмельницького: козацький жупан, свиту, шаровари. Поблискує бронзою на боці шабля.

Погляд привертає лице гетьмана. Скульптор зробив його надзвичайно виразним. Глибокі зморшки перерізали високе чоло. Суворості обличчю гетьмана надають довгі козацькі вуса. Тяжка задума лягла на чоло, втомою й неспокоєм сповнені очі. Незмірно тяжкою є відповідальність за людські життя, за долю народу.

Пам'ятник чітким силуетом вимальовується на тлі неба. Кінна статуя чудово гармонує з обрисами Софійського собору, який височить неподалік (*Із журналу*).

- ➔ ❖ Які типи мовлення поєднано в тексті? Який є основним? Який — допоміжним?
- ❖ Складіть і запишіть план тексту (складний). За планом напишіть докладний переказ.

111

ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ

Прочитайте текст. Визначте його тему й головну думку.

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ БАРОКО

Мистецький стиль бароко прийшов в Україну в другій половині XVII–XVIII ст. із Західної Європи через Польщу. Йому притаманні такі особливості: декоративність, мальовничість, контрастність,

вигадливість форм. Поєднання місцевих архітектурних традицій із європейськими дістало назву українського бароко. Цей стиль часто називають козацьким, оскільки в ньому потужно виявилися козацький дух, козацький характер, козацькі смаки.

Завдяки цьому стилю Україна європеїзувалася й стверджувала себе перед іншими державами. Архітектура українського бароко стала виявом високого духовного злету народу, який усвідомлював свою незалежність і державність. Козацьке бароко уособлювало велич, силу, красу, монументальність.

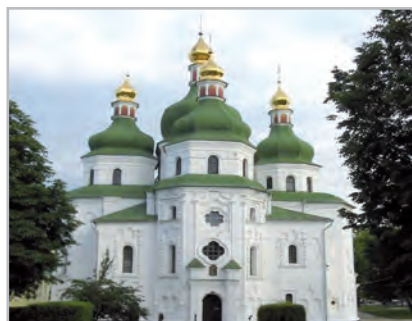
Брама Заборовського в Києві

Троїцька церква в Чернігові

Іллінська церква в Суботіві

Миколаївський собор у Ніжині

Традиції мурованого зодчества з яскраво вираженими національними рисами розвивалися передовсім у двох містах: Києві та Чигирині. Вплив барокового стилю відбився на архітектурних спорудах інших міст. Зводилися храми, муровані світські житлові та адміністративні будинки, навчальні заклади.

У стилі українського бароко створено чимало славетних пам'яток історії та культури. Найвідоміші з них — Дзвіниця Софії Київської, Брама Заборовського та Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві, Іллінська церква в Суботіві, Троїцька церква в Чернігові, Миколаївський собор у Ніжині (*З Інтернету*).

- ➔ ❖ Походження терміна *бароко* з'ясуйте за **Словничком термінів**.
- ❖ Сформулюйте й запишіть за змістом тексту кілька запитань. Поставте їх одне одному, вислухайте відповіді.
- ❖ Пригадайте все, що вам відомо про стиль бароко, зокрема з курсів «Мистецтво», «Зарубіжна література». Яку інформацію ви додали б до прочитаного тексту? Відповідь побудуйте у формі роздуму: *На мою думку, варто додати... — Тому що... — Отже, ...*
- ❖ Розпочніть виконання парного проекту «Українське козацьке бароко як відгомін української душі».

§ 9. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКА. ПРОСТИЙ І СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

112 Прочитайте. Що вам відомо про названих у тексті історичних осіб? Як гетьмана Хмельницького характеризує порівняння з цими людьми?

У боях *Богдан Хмельницький демонстрував блискавичність дій* Олександра Македонського, ганнібалівську точність розрахунку й наполеонівське вміння скористатися з прорахунків противника. *Ми не можемо не дивуватися з його військового таланту. Гетьман міг обрати момент для переможного наступу. Хмельницький був полководцем* видатним (Із журналу).

- ➔ ❖ У кожному з речень виділено його граматичну основу. Зі скількох слів складається в кожному з речень присудок? Назвіть ці слова.
- ❖ Якою частиною мови (або частинами мови) виражений кожен із присудків?

ПРИСУДКИ БУВАЮТЬ ПРОСТІ ТА СКЛАДЕНІ Порівняйте:

Простий присудок	Складений присудок	
	дієслівний	іменний
Чим виражені		
одним дієсловом	двома словами: допоміжним дієсловом + неозначена форма дієслова	двома словами: дієсловом-зв'язкою + іменна частина
<i>Життя <u>починається</u> так цікаво (В. Гнатюк).</i>	<i>Життя <u>може триматися</u> на надії (Народна творчість).</i>	<i>Життя <u>було осяяне</u> красою (Л. Костенко).</i>

113 Прочитайте. У якій із колонок уміщено речення з простим присудком? У якій — речення зі складеними присудками?

Сонце світить у віконце
(*Народна творчість*).
Орел мух не ловить
(*Народна творчість*).

Сонце почало пробиватися
крізь туман (*Панас Мирний*).
Орел літатъ не може в зграї
(*В. Черепков*).

➔ ❁ Які присудки дають змогу передавати більше відтінків у значенні? Поясніть.

ДІЄСЛВНИМ ПРОСТИМ називають присудок, виражений дієсловом у дійсному, умовному або наказовому способі, у формі будь-якого часу й особи: *Історія не любить нещасних і лінивих* (С. Глузман), а також неозначеною формою дієслова: *Здружений народ не перемогти* (*Народна творчість*).

Так само до простих дієслівних присудків належать:

- присудки, виражені складеною формою майбутнього часу дієслова: *Я буду боротися словом* (О. Максимішин);
- присудки, виражені фразеологізмами: *Роботящі руки гори вернуть* (*Народна творчість*).

ДІЄСЛВНИМ СКЛАДЕНИМ називають присудок, виражений допоміжним словом, що передає граматичне значення підмета в поєднанні з неозначеною формою дієслова, яка виражає основне лексичне значення.

Допоміжними словами бувають:

- дієслова зі значенням можливості, бажаності, необхідності, початку, розгортання чи звершення дії: *могти, хотіти, мусити, уміти, пробувати, стати, мати, намагатись, поспішати, готуватись, збирати, вирішити, почати, перестати, закінчити і под.:* *Увечері люди почали сходитись* (*Панас Мирний*); *У засланні Шевченко продовжував малювати* (З підручника);
- прикметники *повинен, готовий, рад, ладен, згоден, схильний, здатний, спроможний та ін.:* *Про дідуся хлопець щовечора їм ладен розповідати* (О. Гончар); *Я боротись за правду готовий* (І. Франко);
- дієприкметники *змушений, зобов'язаний, покликаний:* *МОЗ зобов'язане попередити про шкідливість куріння* (Із газети);
- прислівники *треба, можна, необхідно, слід, соромно, шкода, жаль, пора:* *Треба твердо нам в бою стояти* (І. Франко); *До благородної мети необхідно йти* (*Народна творчість*);
- сполучення слів: *мати намір, мати змогу (можливість), не в силі (не в змозі):* *Матері забуть не в силі* (П. Тичина).

114 Прочитайте речення, у кожному з них визначте граматичну основу. З'ясуйте, яким є кожен із дієслівних присудків за способом вираження — простим чи складеним.

1. Людина мусить людині помагати (*І. Франко*). 2. Я вам готовий і в щасті, і в нещасті помагати (*Леся Українка*). 3. На адресу моєї душі буде вітер пісні присилати (*Г. Чубач*). 4. Закінчивши вчи-

тися, людина перестає жити (*Народна творчість*). 5. Люди часто з мухи слона роблять (*І. Карпенко-Карий*). 6. Безнастанно трудитися має в повний голос душа! (*М. Самійленко*). 7. Він враз прищух. Від заздрощів йому забило дух (*Д. Білоус*). 8. Невже раба з душі ти випхати не в силах? (*М. Барчук*). 9. Ніколи не кривили ми душею, ділили щастя з добрими людьми (*П. Перебийніс*).

- ❖ Назвіть слова, з яких утворено складені дієслівні присудки.
❖ Визначте фразеологізми, розкрийте значення кожного. Простим чи складеним є присудок, виражений фразеологізмом?

115 **Перепишіть. Визначте й підкресліть у кожному з речень граматичну основу.**

1. Ми тільки почали розгадувати світ (*Д. Павличко*). 2. Я хочу бачити світ розплющеними очима (*І. Драч*). 3. Кожен жити б до ста літ хотів (*А. Малишко*). 4. Ми прагнем сягнути найвищих висот (*О. Грош*). 5. Мурашці з ведмедем змагатися не під силу (*Народна творчість*). 6. Ні, дрібніти я не мушу! Я з низького вирву душу! (*Б. Грінченко*). 7. Ладен я вмерти сто разів за правду (*Цюй Юань*). 8. Хотів я у серце твоє зазирнути (*С. Черкасенко*). 9. Треба й з лиха добро здобувати (*Народна творчість*).

- ❖ Поясніть, із яких частин утворено кожен складений дієслівний присудок, назвіть ці частини.
❖ Визначте граматичне значення кожного з допоміжних дієслів: особу, число, час, рід (у минулому часі).

116 **Складіть і запишіть речення з такими присудками:**

- **простими:** будемо працювати; виконуй; мозолити руки;
- **складеними:** хочу спробувати; зможу зробити; треба старатися.

- ❖ Визначте фразеологізм. Витлумачте його значення. До поданого фразеологізму доберіть фразеологізм-синонім та фразеологізм-антонім.

117 **Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. З'ясуйте спосіб вираження кожного з присудків.**

1. Тихі сутінки поволі почали спускатися з поблідлого неба (*М. Старицький*). 2. Заграва на сході стала с..ніти (*І. Сенченко*). 3. Так прагло пта..тво з вирію в..рнуться (*Д. Луценко*). 4. Я зігріти пташину хотів (*П. Перебийніс*). 5. І про осінь я думать не можу (*В. Сосюра*). 6. Будуть сонячні весни усміхатися людям. Будуть рясно шуміти колосисті поля (*Д. Луценко*).

- ❖ У кожному зі складених дієслівних присудків визначте частину (слово), що виражає його основне лексичне значення, та частину, що передає значення граматичне.
❖ Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів.

118 Прочитайте. Випишіть лише речення зі складеними дієслівними присудками, підкресліть у них граматичні основи.

1. У білих рукавичках можуть бути брудні рученята.
2. Цей тільки гав ловить та витрішки продає (*Народна творчість*).
3. Я за всіх не все зробить зумію (*М. Сингаївський*).
4. Я мушу ночі й дні не спати, а працювати й працювати (*Олександр Олесь*).
5. Ледар ладен у будь-якій шпарці від роботи сховатися.
6. За старанною роботою достаток по п'ятах іде.
7. Цей, працюючи, зі шкури вилазить (*Народна творчість*).

➔ ❖ Визначте фразеологізми, поясніть значення кожного.

119 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ

Допишіть кожне з простих речень. У записаних реченнях визначте й підкресліть граматичні основи.

Як можна пояснити...?

Не треба вагатися... .

Потрібно навести приклад... .

Не соромно зізнатися... .

Слід додати... .

Необхідно домовитися... .

➔ ❖ Якими є записані вами речення — двоскладними чи односкладними? Свою думку доведіть.

120 Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. Укажіть речення із простим дієслівним та складеним дієслівним присудками.

Литаври загули. Швидко на січовий майдан почали збиратися запорожці. Усі стали в коло. Після третього гуку литавр показала старшина кошовий писар та суддя. Знявши шапки вони почали кланятися на всі боки козакам. Ті стояли у боки узявшись.

Запорожці хотіли обрати іншого кошового. Дехто почав кричати про це з юрби. Кошовий хотів щось сказати. Зчинився гвалт. Тоді він уклонився низенько поклав патеріцю і сховався в натовпі.

За кошового запорожці обрали старого Кирдягу. Один із старшин узяв патеріцю і підніс її новообраному кошовому. Виступило з гурту четверо найстарших і взявши по жмені землі покладали

Литаврист

йому на голову. Кирдяга стояв нерухомо і тільки дякував козакам за велику честь.

Так закінчилися гучні вибори кошового (*За М. Гоголем*).

- ➔ ❖ Доберіть до тексту два варіанти заголовка: такий, що передає його тему, і такий, що виражає головну думку.
- ❖ Відшукайте в Інтернеті прислів'я про українське козацтво. Виберіть речення зі складеним присудком.

121 Прочитайте прислів'я. Ознайомившись із поданим нижче правилом, визначте в кожному з речень граматичну основу.

1. Добру пісню не зашкодить повторити (*Англійське*). 2. Не бійся діяти по правді (*Німецьке*). 3. Вчися і ковзати, і падати, і вставати (*Шведське*). 4. Уміння добре говорити може ворогів примирити (*Німецьке*). 5. Вирушило море до річки топитися (*Македонське*). 6. До неметеної хати прийшли гості ночувати (*Баскське*).

- ➔ ❖ У кожному з речень з'ясуйте синтаксичну роль дієслів у неозначеній формі.

Міркуймо! Складені дієслівні присудки не слід плутати з простими, які мають при собі виражені неозначеною формою дієслова другорядні члени речення:

- **додатки:** *Батьки просили (що?) вчитися старанно;*
- **означення:** *Нас охопило бажання (яке?) навчатися;*
- **обставини мети:** *Ми прийшли (з якою метою?) повчитися.*

Найважче визначити виражений неозначеною формою дієслова додаток. Якщо і неозначена форма дієслова, і допоміжне дієслово означають дію, виконувану однією особою, йдеться про складений дієслівний присудок.

Якщо ж дія, названа допоміжним дієсловом, стосується підмета, а дія, названа неозначеною формою, іншої особи, це додаток. Наприклад: *Тренер навчає плавати дітей різного віку* (навчання здійснює тренер, але плавають діти). Крім того, виражений неозначеною формою дієслова додаток можна замінити відповідним додатком-іменником: *Тренер навчає плавання дітей різного віку.*

122 Перепишіть. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Цар заборонив Шевченкові писати й малювати. 2. Я прийшов до криниці напитись води. 3. Ми зупинилися помилуватися чудовим краєвидом. 4. Учитель порадив нам прочитати повість про юність Тараса Шевченка. 5. Мій старший брат щотижня ходить до бібліотеки міняти книжки.

- ➔ ❖ З'ясуйте синтаксичну роль неозначеної форми дієслова в кожному з речень.

123 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. Після уроків маю відправити sms-повідомлення бабусі.
2. Жалко, що не можу переписуватися з нею по електронній пошті.
3. У п'ять годин ми повинні зустрітися.
4. Отже, повинен слідити за часом.
5. У цьому наші з бабусяю думки співпадають.
6. Наш автобус відправляється від станції метро Лівобережна.

Підказка ↘

НЕПРАВИЛЬНО

Відправити лист
 Переписуватися по пошті
 Жалко
 У десять годин
 Слідити за порядком
 Поїзд відправляється
 Думки співпадають

ПРАВИЛЬНО

Надіслати лист
 Листуватися поштою
 На жаль (шкода, що...)
 О десятій годині
 Стежити за порядком
 Поїзд рушає
 Думки збігаються

- ➔ ❖ Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звертеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «**Норми літературної мови**».
- ❖ Визначте речення з дієслівними складеними присудками.

§ 10. ІМЕННИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

- 124 Прочитайте. У кожному з речень визначте граматичну основу. Які з присудків складаються з двох слів, тобто є складеними?

Вулиця Хрещатик. Фото 30-х рр. XX ст.

Хрещатик став центром міста сто років тому. Від старовинної вулиці до наших днів майже повністю зберігся лише один квартал —

від вулиці Богдана Хмельницького до бульвару Шевченка. Усе інше було зруйноване під час Другої світової війни. Після перемоги кияни відновили Хрещатик і значно його розширили.

Центральна вулиця столиці була перебудована (*Із журналу*).

- ❖ Якими частинами мови виражено складені присудки?
- ❖ Розкажіть, які зміни відбулися останнім часом на Хрещатику. Уживайте речення зі складеними присудками *були встановлені; стали безсмертними*.

ІМЕННИЙ СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК утворюється з іменної частини, що передає його основне лексичне значення, та допоміжного дієслова-зв'язки *бути, стати, здаватися, вважатися, залишатися, називатися* і под. **Дієслово-зв'язка виражає граматичне значення присудка.**

Іменна частина може виражатися:

- **іменником:** *Хвилину тому я був чародій (М. Вінграновський);*
- **прикметником:** *Сонце було ясне (М. Коцюбинський);*
- **дієприкметником:** *Далина була овіяна туманом (М. Луків);*
- **займенником:** *Каша буде наша (Народна творчість);*
- **числівником:** *Упродовж чотирнадцяти років у стрибках із жердиною Сергій Бубка був перший (Із Вікіпедії).*

Іменна частина може бути виражена фразеологізмом: *Він був тонкий на сльозу (Я. Баш).*

У формі теперішнього часу дієслово-зв'язка зазвичай пропускається: *Вода дитинства золота (В. Сосюра). Сьогодні небо золотаве (М. Самійленко).*

Частина мови, якою виражена іменна частина іменного складеного присудка зазвичай стоїть у формі називного відмінка: *Ми радісні були (В. Сосюра). Проте вона може стояти у формі орудного відмінка: *Маленький хлопчик став дорослим (Л. Костенко). Це буває, коли іменна частина називає непостійну, тимчасову ознаку. У такому разі допустимі й паралельні форми: Він став наполегливим (Ор. в.) і Він став наполегливий (Н.в).**

Іменний присудок буває тільки складеним.

125 Прочитайте речення, визначте в кожному граматичну основу. Доведіть, що присудки є іменними складеними.

1. Мій народ козацьким був од роду (*Л. Горлач*). 2. Запорожець в очах народу був героєм (*М. Старицький*). 3. Серед сміливих перший будь (*А. Малишко*). 4. Він голубів любив і був щасливий (*І. Гуцак*). 5. Стане дійсним неможливе (*М. Рильський*). 6. Будь слугою власної совісті і господарем волі (*Народна творчість*). 7. Будь вірним слову (*М. Рильський*).

- ❖ У кожному з присудків визначте іменну частину та дієслово-зв'язку.
- ❖ З'ясуйте, якою частиною мови виражена в кожному присудку іменна частина. Визначте відмінкову форму цієї частини мови.
- ❖ Укажіть речення, іменні присудки яких можуть мати паралельні форми: стояти у формі або називного, або орудного відмінка.

126 Перепишіть. У кожному з речень визначте й підкресліть граматичну основу. Визначте тип присудка. Укажіть у ньому іменну частину та допоміжне дієслово-зв'язку.

1. Гірський орел завжди був гордий (*Л. Федорук*). 2. Орел є символом відваги, сміливості, гордості (*Із довідника*). 3. Той велет сильним був колись не тілом лиш, а духом (*Леся Українка*). 4. Люди, будьте взаємно красивими! (*Л. Костенко*). 5. Людям завжди треба говорити приємні слова. Від цього вони стають кращими (*І. Вільде*). 6. Будь чесний і матимеш спокій (*Народна творчість*).

- ➔ ❖ На які граматичні ознаки вказує дієслово-зв'язка в кожному присудку?
- ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами. Обґрунтуйте вживання в них розділових знаків.
- ❖ Витлумачте суть почуттів, назви яких ужиті в реченнях.
- ❖ Що символізують в українському фольклорі сокіл, голуб, зозуля? Звертайте зі **Словничком символів українського народу**. У відповіді вживайте речення з іменним складеним присудком.

127 Перепишіть. Розставте розділові знаки, обґрунтуйте їхнє вживання.

1. Працею людина і сильна і красива (*О. Гончар*). 2. Людина славна не словами а ділами 3. Господарський хліб не білий але ситний. 4. Полин гіркий та корисний. 5. Свята́ короткі але пам'ятні. Будні довгі але забудькуваті (*Народна творчість*). 6. Дні мої то сонячні то сірі (*В. Олешко*). 7. Виявляється ви ранній птах сказала дівчина (*І. Франко*).

- ➔ ❖ Визначте й підкресліть граматичні основи речень. Визначте вид присудків.

128 Перепишіть, на місці крапок уставте дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі слова. Визначте й підкресліть граматичні основи речень.

1. Земля моїх батьків прекрасна і ... (*В. Сосюра*). 2. Горда музика степу велична й ... (*П. Засенко*). 3. Верба була широка, ... , (*І. Сенченко*). 4. Душа моя така сьогодні крилата й ... ! (*Олександр Олесь*). 5. Був це хлопчик лагідний і ... (*Є. Плужник*). 6. Мене навчала мати ще колись: «Як виростеш, моя мала дитино, то мудрим будь і ... будь в житті» (*А. Малишко*).

ДОВІДКА ↴

Тихий, тінистий, красивий, простий, вільний, родючий, мужній.

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків у реченнях, ускладнених однорідними членами.

129 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Складіть і запишіть пов'язані за змістом речення з іменними складеними присудками *був працюючий, здається самостійним, вважається корисним.*

130 Прочитайте, виділені прості присудки замінюючи на складені іменні. Укажіть ужиті в інших реченнях тексту складені іменні присудки.

Зразок. Дід сторожував на баштані. — Дід був сторожем на баштані.

Леонід Глібов *учителював* у Ніжині. Його товариш *викладав* у Чернігові. Він розповів письменникові про чиновника, котрий *ненавидить* письменника за байки. Прочитавши їх, чиновник *почергово стає* Вовком, Левом, Щукою чи Свинєю. Чиновник *ворогує* з байкою. Сам собі цей чиновник *здається* персонажем байки. Ось що робить із ним сумління (За І. Артемчуком).

→ ❖ Назвіть відомі вам байки українських письменників. Які людські риси в них висміюють? У відповіді вживайте речення з іменним складеним присудком.

131 Перепишіть речення, підкресліть у кожному підмет і присудок. Укажіть складені присудки дієслівні та іменні.

1. У нещасті друг стає братом. 2. Лихі приятели можуть призвести до згуби. 3. Друг буває від брата прихильніший. 4. Розум може убезпечити твою дорогу. 5. Обачність зробить солодким твій сон. 6. Розважливість має прикрасити життя твоєї душі. 7. Добре ім'я є кращим за великі багатства (Із Біблії).

→ ❖ Якими частинами мови виражені іменні частини складених іменних присудків? Якою формою дієслова виражене лексичне значення дієслівного складеного присудка? Які дієслова виступають у ролі допоміжних?

132 Перепишіть. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.

Ти хочеш бути красивим? Тоді ти маєш працювати до самозабуття. Стань творцем, майстром, господарем в улюбленій справі! Тоді очі твої виражатимуть одухотвореність великим щастям творчості. Зовнішня краса має свої внутрішні, моральні джерела. Улюблена творчість обов'язково відбивається на рисах обличчя. Вона робить їх тоншими, виразнішими (Із журналу).

- ➔ ✘ Визначте односкладне речення.
 ✘ Укажіть речення зі складеними присудками.
 ✘ Поясніть, як ви розумієте вислів: *Тільки в праці краса людини*.
 Дайте письмову відповідь двома-трьома реченнями. У відповіді
 вживайте речення з іменними складеними присудками.

Різновидом складеного присудка є так званий **подвійний (ускладнений) присудок**:

- **дієслівний**, який складається лише з дієслів: *Я сподівався почати лікуватися*;
- **змішаний**, що поєднує ознаки складеного дієслівного й складеного іменного присудків: *Ти повинен лишатися чесним* (В. Коротич). *Не бійтеся бути ласкавими!* (В. Сухомлинський).

133 **Перепишіть. Підкресліть у реченнях граматичні основи.**

1. Хотів би я стати явором у полі. Та не хотів би я каменем стати (А. Малишко). 2. Щасливою хотіла бути я в слові (Л. Забашта). 3. Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм (М. Рильський). 4. У дні щастя будь чистий серцем, у дні горя будь сильний серцем (Народна творчість). 5. Маєш, людино, людиною бути (М. Самійленко). 6. Не будь білою вороною, а то свої заклують (Баскське прислів'я).

- ➔ ✘ Укажіть речення двоскладні та односкладні.
 ✘ Позначте у словах орфограми.

134 **Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Продовжіть текст трьома-чотирма реченнями, одним із головних членів яких є складений або подвійний (ускладнений) присудок.**

Треба бути опт..містом у будь-які часи, навіть найважчі. Для цього кожен має навчитися радіти малому.

Ти повин..н частіше д..витися в небо, навіть укрите хмарами. Ти ма..ш уміти дихати свіжим повітрям і радіти кожному його ковтку. Усі теперішні проблеми й незгоди рано чи пізно минуть. Будь-які складнощі — то пuste порівняно хоча б зі здоров'ям наших близьких.

Саме такий рецепт оптимізму та щастя прописував великий український філософ Григорій Сковорода (За М. Поповичем).

- ➔ ✘ У кожному з речень визначте й підкресліть граматичні основи.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Письмо

ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ З НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

135 **Прочитайте. Визначте тему та головну думку тексту.**

Одним із важливих завдань юних громадян інформаційного суспільства є опанування основ інформаційної культури.

Інформаційну культуру не слід плутати з комп'ютерною грамотністю. Навіть віртуозне володіння комп'ютером далеко не завжди забезпечує вміння добирати й систематизувати інформацію та належним чином опрацьовувати прочитані тексти.

Інформаційна культура полягає у сформованості вмінь добирати, систематизувати, зберігати, опрацьовувати, створювати й використовувати інформацію. Звісно, йдеться про інформацію, на основі якої ухвалюються важливі рішення, виконання яких впливає на життя як кожної окремої людини, так і суспільства в цілому.

Інформаційна культура молодої людини формується передовсім у процесі шкільного навчання. Кожен учень має знати, де і як знайти потрібну інформацію і як нею скористатися в навчанні.

Готуючись до уроків, кожен школяр, крім підручників, використовує довідники, словники, навчально-інформаційні веб-сайти тощо. Відшукавши потрібну інформацію, він вибирає потрібні для виконання конкретного завдання фрагменти (абзаци, речення), після чого має їх зафіксувати. Якщо йдеться про паперовий носій, такі абзаци або речення учень переписує в зошит або на окремі картки. Опрацьовуючи електронний носій інформації, школяр цілком може їх скопіювати й перенести в окремий файл. Проте в який би спосіб — електронний чи «паперовий» — не зберігалася дібрана інформація, систематизувати її найкраще у формі плану або конспекту опрацьованого тексту.

Перехідною ланкою між планом і конспектом прочитаного є **тематичні** (тобто такі, що відповідають певній темі) **виписки**.

Виписки — це визначені учнем фрагменти (абзаци), окремі речення, інколи певні терміни чи образні вислови з опрацьованого тексту, що містять важливі, на його думку, положення, думки, висловлення. Виписки — матеріал для роботи над твором, підготовки повідомлення або доповіді.

У тексті твору учень використовує зафіксовану у виписках інформацію, скажімо, про пам'ятку історії та культури — історію її створення, відновлення, сучасного стану, вигляду і т. ін.

Готуючи повідомлення, школяр використовує виписки під час складання плану свого виступу.

Поважаючи авторське право, школяр має назвати в доповіді джерела дібраної інформації. У творі вказати такі джерела можна через вставні словосполучення: *на думку науковців, за свідченням археологів і под. (Із підручника).*

- ➔ ❖ Суть поняття *авторське право* з'ясуйте за **Словничком термінів**.
- ❖ Чи доводилося вам робити виписки під час роботи над творами з різних предметів? Чи корисна така форма роботи? Якими джерелами ви користувалися?

- 136** Із різних джерел доберіть інформацію для повідомлення про пам'ятку історії та культури, яка викликає у вас особливу цікавість. Зробіть потрібні виписки. Скористайтеся пам'яткою.

Як працювати над тематичними виписками

1. Сформулюйте потребу: про що і яку саме інформацію ви маєте знайти.
2. Визначте ресурси пошуку: книжки, посібники, словники, веб-сайти.
3. Опрацюйте дібрані ресурси. Визначте фрагменти (абзаци, речення), які слід виписати.
4. Оберіть форму оформлення виписок (у зошиті, на картках, у файлах).
5. Зробіть виписки. Розташуйте їх у потрібній послідовності.

- ✳ Використовуючи зроблені виписки, складіть план повідомлення.
- ✳ Підготуйтеся до виступу з повідомленням у класі.

§ 11. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

- 137** Прочитайте текст, дотримуючи правильної інтонації. На місці тире робіть паузу.

Головна ознака таланту — розуміння своїх можливостей. Розпізнати талант — означає відкрити в собі щось важливе. Досягти успіху — це розвивати свої таланти.

Талановита людина живе заради інших, даруючи їм свій час, знання, увагу, вміння. Як? Через свою роботу, творчість, благодійність.

Талант — це віра в себе. Успіхи — сходишки. Ними безперервно треба підніматися.

Найцінніше — людина. Найважливіше — щастя. Найвище — любов (Ольга Босак, засновниця волонтерського фонду «Вільна Україна»).

- ✳ Між якими членами речення поставлено тире?
- ✳ Якими за способом вираження є виділені в реченнях присудки? До якого типу складених присудків вони належать?

- 138** Прочитайте афоризми, на місці тире роблячи паузу. У кожному з речень визначте підмет і присудок.

1. Головна ознака таланту — усвідомлення своїх бажань (П. Капиця). 2. Талант без доброти — це Божа кара (Д. Білоус). 3. Талант і знання — яскраве світло (Рудакі). 4. Талант без праці — хвилиний феєрверк (Р. М. де Гар). 5. Найбільш важливий і рідкісний талант — красномовство (Л.-К. Вовенарг). 6. Ознака таланови-

тої людини — радіти з чужих успіхів (Є. Шварц). 7. Спілкуватися з талантом — насолода (Г. Гейне).

- ❖ Проведіть спостереження і щодо кожного речення з'ясуйте: між якими членами речення поставлено тире? Якою частиною мови виражено присудок?
- ❖ Свої висновки звірте з таблицею.

На місці пропущеного дієслова-зв'язки в іменному складеному присудку у вимові роблять **паузу**, а на письмі ставлять **тире**. Логічним наголосом виділяють підмет, після паузи інтонацію понижують.

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ СТАВЛЯТЬ:

1. Якщо підмет і присудок виражені іменником у формі називного відмінка	<i>Дніпро — <u>дорога</u> срібна (Л. Костенко). Чесність — найкраща <u>звичка</u> (Народна творчість).</i>
2. Якщо підмет і присудок (або один із них) виражені неозначеною формою дієслова	<i>Працювати — <u>насолода</u> для душі (Г. Сковорода). <u>Захотіти</u> — <u>досягти</u> (Олександр Олесь).</i>
3. Перед частками <i>це, оце, то, ось, значить</i> , якщо присудок виражено іменником у формі називного відмінка або неозначеною формою дієслова	<i>Боротьба за правду й волю — це нелегке <u>діло</u> (М. Тарновський). Книжкова <u>полиця</u> — то найкраща <u>сходинка</u> вгору (Народна творчість).</i>

i

- ❖ Значення терміна *логічний наголос* з'ясуйте за **Словником термінів**.

139 Перепишіть, уставляючи пропущені літери та знімаючи риси. Поясніть уживання тире.

1. День — це крок ж..ття (*Сенека*). 2. Ж..ття без книги — хата без вікна (*Д. Павличко*). 3. І кож..н день ж..ття — то не/повторна мить на вічному шляху до щастя і свободи (*М. Луків*). 4. Надія і Віра — мій чов..н і весла (*М. Олексенко*). 5. Ні/чим не/турбуватися — значить не/жити, а бути мертвим (*Г. Сковорода*). 6. Моя турбота — не/оч..рнити л..цемірством рота (*П. Осадчук*). 7. Радість од краси світу — ось найвища мудрість ж..ття (*П. Сорока*).

- ❖ Визначте слова, ужиті в переносному значенні. Витлумачте це значення.
- ❖ Якою спільною темою об'єднані всі речення? Яка з висловлених у них настанов видається вам найважливішою? Чому?

140 Прочитайте, визначте головні члени речення. Запишіть речення, випустивши дієслово-зв'язку та поставивши тире.

1. Красне слово є золотий ключ (*Українське прислів'я*). 2. Добре слово є двері в душу (*Осетинське прислів'я*). 3. Могутність мови є

духовна могутність народу (*М. Шумило*). 4. Упертість у суперечці є найвірніша ознака дурості (*М. де Монтень*). 5. Чемність є шаноблива ввічливість до людей. Тактовність є почуття міри, такту (*Зі словника*).

➔ ❖ Записані речення прочитайте, правильно їх інтонуючи.

141 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть у реченнях головні члени.

1. Рабство в'язниця душі (*Теренцій Публій*). 2. Нестерпна мука і тяжка ганьба нести впокорено тавро раба (*Б. Олійник*). 3. Найбільша на землі ганьба миритись з долею раба (*М. Лукив*). 4. Істинне призначення людини жити а не існувати (*Джек Лондон*). 5. Не гнів а ніжність наша вічна сила (*О. Теліга*). 6. А у скарбниці людських почуттів найкращий скарб повага до людини (*Н. Забіла*). 7. Приязнь любові сестра молодша (*М. Сахринь*). 8. Права без обов'язків то сваволя (*Леся Українка*).

➔ ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.

142 Перепишіть прислів'я, замість крапок упишіть дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі слова.

1. Розум — ... людини. 2. Найкращий скарб — 3. Із книгою не знатися — від людей 4. Книжку читати — розуму 5. Терпіння — це велике 6. Час — добрий

ДОВІДКА ↴

Лікар. Скарб. Вміння. Праця. Набирати. Відстати.

➔ ❖ Обґрунтуйте вживання тире.
❖ Записані речення прочитайте, правильно їх інтонуючи.

143 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Найкраще у житті це життя (*О. Ільченко*). 2. Життя це і усмішка і сльози це солоні (*Л. Костенко*). 3. Уміти жить оце велике діло найбільша загадка грядущих днів (*І. Франко*). 4. Життя прожить не поле перейти... Хтось плуга тягне хтось бреде за плугом (*В. Славчук*). 5. Найганебніше впасти у рабство користи. Найстрашніше жити з горбом на совісті (*Т. Яков'юк*).

➔ ❖ Позначте у словах орфограми.

- 144** Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання тире.

Талант це крила. Якщо вони є ти злітаєш. Якщо немає то лиш марно махаєш руками. Талант це активність енергія розрахована на півтори сотні років. Звідси й любов до світу та людей бажання все опоеетизувати. Талант любов. Де є зневіра занепад безвір'я і ненависть там немає таланту.

Проте талант хистка річ. Він вимагає постійної праці ненастанного вдосконалення бережливого до себе ставлення. Тільки невтомні трудівники справжні подвижники зберігають цей Богом даний скарб на все життя (За П. Сорокою).

Наталія Світненко.
На струнах душі

- ❖ До слів *активність* та *енергія* доберіть українські відповідники. Звертеся зі **Словничком українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Завершіть речення *Закопати талант у землю — це ...*. Скористайтесь **Словничком фразеологізмів**.
- ❖ Роздивіться репродукцію картини Наталі Світненко. Як ви розумієте її назву? Складіть і запишіть про це речення.

- 145** Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть усі члени речення.

1. Душа то наша зоряна блакить (М. Сингаївський). 2. Поезія дух народу сила його і слава (Б. Андрусак). 3. Мово ти це мудрість роду. Ти душа мого народу (В. Ворскло). 4. Кожна людина неповторний світ доброго і злого мудрого й недалекого ніжного і грубого (О. Довгий). 5. Пересадження органів і тканин ахіллесова п'ята сучасної медицини. Така операція нове слово в науці (Із газети). 6. Шум листя то мова моєї землі (П. Воронько).

- ❖ Поясніть розділові знаки в реченнях, ускладнених однорідними членами та звертанням.

Якщо підмет виражений особовим займенником, тире між підметом і присудком ставлять лише в тому разі, якщо на цей підмет падає логічний наголос: **Ми** — українці, всюди українці (А. Матвійчук). **Ви** — шана. **Ми** — допомога (Народна творчість). **Я** — мешканець міста (Д. Луценко).

Якщо логічний наголос на підмет не падає, тире не ставлять: **Я не кобзар** і **не співець** (В. Грінчак).

146 Прочитайте речення, ставлячи логічний наголос відповідно до розділових знаків. Якою частиною мови виражений у кожному з речень підмет? Обґрунтуйте вживання тире.

Я — долонька рідної ріллі...
(*М. Матіос*).

Я джерело. Мене ще не знайшли.
Та я вже є (*О. Омельченко*).

В Україні своїй я — творець
чи рослина? (*Н. Опанасенко*).

Я творець. Коли я виконую волю
Природи (*О. Довгий*).

Я — українець, а не малорос
(*В. Кочевський*).

Я українець до десятого коліна
(*За В. Івашенком*).

147 Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Обґрунтуйте вживання тире.

1. Я — син свого часу і весь належу сучасникам своїм (*О. Довженко*). 2. Ми — одна душа. Ми — один народ! (*Г. Лютий*). 3. Ми — люди, мільйони схвильованих «Я». Для кожного з нас Україна — моя (*П. Гордійчук*). 4. Небо в сутінь буває сірим. А насправді воно — голубе (*В. Симоненко*). 5. Я — вічний, сміливий і молодий! (*М. Семенко*). 6. Я українець. І ти українець. І він, і вона, і ми всі — українці. Ніколи не будемо ходити навпригинці, бо ми — українці! (*За О. Орачем*).

➔ ❖ Витлумачте суть такого почуття, як *пафос*. Звертайтеся зі **Словником назв почуттів**. Чи можна сказати, що розділові знаки в реченнях залежать від міри вкладеного в них пафосу? Свою думку обґрунтуйте.

❖ До слова *пафос* доберіть українські відповідники.

148 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Поміркуйте: з якою інтонацією слід прочитати кожне з речень? Зробіть це. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Зроду-віку я син України (*П. Перебийніс*). 2. Я громадянин твій моя державо (*С. Йовенко*). 3. Ми не пришельці не гості у батьківській хаті (*О. Рубан*). 4. Я зроду скіф. Я правнук Бористена (*Д. Павличко*). 5. Ти половець ти правнук печеніга (*Л. Костенко*). 6. Ти гордий улич слов'янин ти син свого краю (*П. Перебийніс*). 7. Ти вкраїнка гордись! (*Л. Забашта*). 8. Я син Карпат. Я вічний. Я народ (*Л. Забашта*). 9. Я полтавець України син але рідний я син і планети (*Д. Луценко*).

➔ ❖ Укажіть речення прості та складні, поясніть різницю між ними.

Якщо перед присудком є заперечна частка *не*, тире між підметом і присудком не ставлять: *Кров людська не водиця* (Народна творчість).

Якщо підмет виражений словом *це* або *то*, тире може ставитись або не ставитись залежно від інтонації: Це — мова моєї України (В. Сосюра). То — наше слово. То — щоденне чудо (Д. Павличко). Це справжнє чудо. Це — земля. (П. Перебийніс).

149 Прочитайте. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Володіння рідною мовою не заслуга, а обов'язок патріота (І. Огієнко). 2. Слово не значок, не символ. Слово — це вогонь (Б. Харчук). 3. То — наша мова й наша пісня. То — наша пам'ять предковична про вічні прадідів діла (Д. Павличко). 4. Рідна мова не степ, не хата, а народу мого душа (В. Гончаренко).

→ ✳️ Визначте речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.

150 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Я не окраїна я не руїна я Україна (Т. Домашенко). 2. Гори мовчать над Дніпром. Це Україна моя (В. Сосюра). 3. Це перлина степова славою багата (М. Познанська). 4. Я не турист у ріднім краї не мовчазний спостерігач (М. Рильський). 5. Я не володар природи. Я її підданий (О. Довгий).

→ ✳️ Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків.

151 Перепишіть прислів'я, на місці крапок уписуючи дібрані з довідки слова. Підкресліть граматичні основи речень. Розставте розділові знаки.

1. Вчасно сказане ... безцінне (Українське). 2. Радість ... душі (Португальське). 3. Гнів і поспіх недобрі ... (Англійське). 4. Найбільше зло ... злу (Італійське). 5. Мати кігті не значить ... левом (Португальське). 6. Справедливість честь і совість ось найкращі ... людини (Молдавське).

ДОВІДКА ↴

Слово. Порадники. Риси. Здоров'я. Потурати. Бути.

→ ✳️ Обґрунтуйте вживання тире в реченнях.

152 Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Європейські цін..ості це свобо-
да відповідальність самореалізац..*я толера-*
нтність взаємодопомога (Є. Головаха).
2. Європейські ідеали загальнолю..*ські.*
Найвищий ідеал права людини (Т. Г. Аш).
3. Гуман..*зм і свобода патріот..*зм і повага**
до мови культури прав людини справ..*д-*
*ливність і закон..*ість ось ідеали українців**
(Із підручника *українознавства*).
4. Внут-
рішня свобода і пізнан..*я дві найбільші для*
мене цін..*ості* (С. Вакарчук).

- ➔ ❖ До виділеного слова доберіть два-три українські відповідники. Звер-
теся зі **Словничком українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Роздивіться плакат. Поясніть, що символізує зображене рукопис-
кання. Що уособлює поєднання кольорів? Якою мірою малюнок
ілюструє гасло?
- ❖ Що зобразили б ви на плакаті такого змісту? У відповіді вживайте
речення з іменним складеним присудком із пропущеним дієсловом-
зв'язкою. Одне з таких речень запишіть.

153 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. Мій сусід являється студентом педагогічного університету.
2. В минулому році він закінчив музикальну школу.
3. Коли хло-
пець стане вчителем, то навчатиме учнів мові та музиці.
4. Ми з
класом відвідали п'єсу «За двома зайцями».
5. Від суржику героїв
вистави наша вчителька мало не втратила свідомість.
6. Коли Олена
Петрівна узяла себе в руки, то пояснила, що від таких слів вона
ніби відчуває сердечну біль.

Підказка ↴

НЕПРАВИЛЬНО

Він являється вчителем
Музикальна школа
Навчати мові
Відвідати п'єсу
Втратила свідомість
Узяв себе в руки
Сердечна біль

ПРАВИЛЬНО

Він — учитель
Музична школа
Навчати мови
Відвідати виставу (переглянути п'єсу)
Знепритомніла (зомліла)
Опанував себе
Сердечний біль

- ➔ ❄ Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звертєся з поданою на ф6рзаці п6дручника таблицею «**Норми літературної мови**».

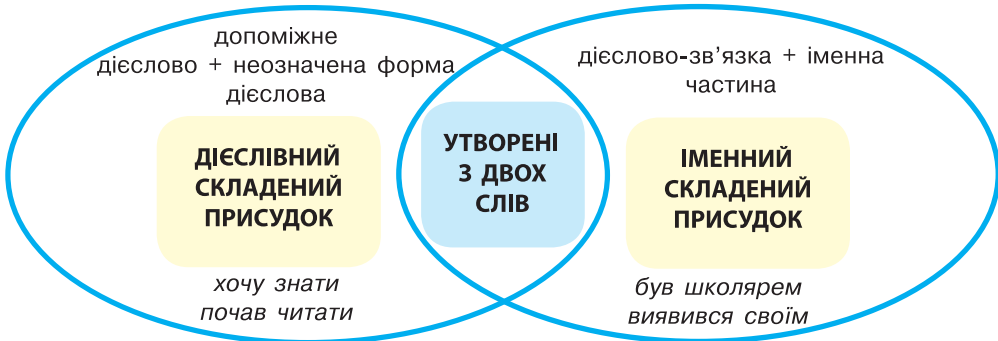
154 **Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Розставте розділові знаки.**

1. Розум дж..рело життя. Дурість кара для безумних. Слова з уст мудрої людини то глибокі води струмок ро..ливний і мудрості дж..рельце (*Із Біблії*). 2. Слово дивний витвір людини. Вміти кор..с-туватися ним в..лике м..стецтво (*В. Сухомлинський*). 3. Істинне красномовство це вміння сказати необхідне (*Ф. де Ларошфуко*). 4. А рідна мова об..ріг народу (*Н. Нікуліна*). 5. Зн..важить мову мамину біда (*М. Адаменко*). 6. І така благодать чути мам..ну мову (*А. Коляновський*).

- ➔ ❄ Поясніть уживання розділових знаків.
❄ Позначте у словах орфограми.

155 **Підготуйте наукове повідомлення про простий і складений дієслівні присудки. Скористайтеся поданою діаграмою Венна. Приклади доберіть самостійно. Дотримуйте наукового стилю.**

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Яке речення називають двоскладним? Наведіть приклади.
2. Який підмет називають простим? Якими частинами мови він може бути виражений? Наведіть приклад.
3. Розкажіть про способи вираження складеного підмета. Відповідь проілюструйте прикладами.
4. Назвіть типи присудка, охарактеризуйте їх.
5. Чим може бути виражений простий дієслівний присудок? Наведіть приклади.
6. Розкажіть про способи вираження складеного дієслівного присудка.
7. Яка роль дієслова-зв'язки у складеному іменному присудку?
8. Чим може бути виражена іменна частина складеного іменного присудка? Наведіть приклади.
9. Складіть тестові завдання до теми «Головні члени речення».

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ Читання • Говоріння

УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА ТВОРОМ МИСТЕЦТВА В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

156 Прочитайте речення. Про які пам'ятки історії та культури в них ідеться?

1. Далеч кругом неокрая, ковильний степ, ген скіфська могила й кам'яні баби (*За Є. Гуцалом*). 2. Слава пригаслим фрескам, слава струнким колонам, слава вогням мозаїк, що донесли тепло нам! (*Р. Лубківський*). 3. То шабля долі нашої в музеї на стіні у древнім Переяславі — в історії вікні. Хилилася у гетьмана старого голова: на вістрі шаблі сховано всі вольності й права (*І. Драч*).

- ➔ ❖ Назвіть кілька українських музеїв, у яких зберігаються історичні та культурні пам'ятки.
- ❖ Як відомо, слово *пам'ятка* багатозначне. Витлумачте його друге значення.
- ❖ Ознайомтеся з пам'яткою та схемою-зразком плану твору-опису.

Як працювати над твором-описом пам'ятки історії та культури

1. Осмисліть тему твору й визначте межі цієї теми. Ваше завдання — описати конкретну пам'ятку, якнайточніше відтворити її вигляд. Отже, треба обміркувати, яку інформацію слід дібрати й використати для досягнення цієї мети.

2. Визначте головну думку майбутнього твору. Можливо, ви захочете висловити захоплення красою пам'ятки або ж переконати читачів твору в необхідності ретельно зберігати її, щоб неушкодженою передати нащадкам.

3. Доберіть фактичний матеріал для опису. Поцікавтеся розмірами пам'ятки, матеріалом, з якого її виготовлено, технікою виконання та ін.

4. Доберіть слова, які варто використати в тексті твору, і, уточнивши їхнє лексичне значення, **укладіть словничок**.

5. Складіть план твору, вибудувавши послідовність викладу ваших думок і вражень, виділивши з дібраного матеріалу головне, на чому в творі необхідно наголосити, та другорядне, менш істотне, що заслуговує лише на те, щоб про нього згадали побіжно.

6. Складіть усний твір за планом із використанням дібраних і записаних слів. Дотримуйте вимог публіцистичного стилю.

7. Якщо йдеться про твір письмовий, запишіть текст твору на чернетці, потім, ретельно відредагувавши й перевіривши написане, переписіть твір до зошита.

ПЛАН ТВОРУ-ОПISУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

I. Вступ (розповідь про пам'ятку: коли й ким її створено, з якою метою).

II. Виклад (опис пам'ятки).

1.
2.
3. та ін.

III. Кінцівка (роздуми про значення пам'ятки, міркування щодо необхідності берегти її тощо).

157 Прочитайте зразок учнівського твору-опису пам'ятки історії та культури.

МОЗАЇЧНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ОРАНТИ В СОФІЇ КИЇВСЬКІЙ

ПЛАН

- I. Софійський собор — національна святиня українців.
- II. Мозаїчне зображення Богоматері над головним вівтарем храму.
 1. Богородиця зображена на повний зріст із піднесеними руками.
 2. Найбільша за розмірами постать у давньоруському мистецтві.
 3. Навмисна непропорційність постаті Богородиці.
 4. Спокійне й суворе обличчя Божої Матері.
 5. Риси обличчя обведено червоною смужкою.
 6. Вбрання Марії в синіх, блакитних, золотавих кольорах.
 7. Богоматір то наближається, то віддаляється.
- III. Марія-Оранта — захисниця Києва.

СЛОВНИЧОК ↘

Мозаїка — зображення чи візерунок, виконані з кольорових каменів, смальти, керамічних плиток. **Смальта** — непрозоре кольорове скло, яке застосовують у мозаїці; кубик із такого скла. **Німб** — сяйво, намальоване у формі кола навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.) як символ святості. **Хітон** — лляний або вовняний одяг, що нагадує сорочку, підперезану поясом. **Мафорій** — плащ, накидка, що закриває спину, плечі й голову.

Кожен народ має національні святині, які уособлюють скарби його духовності. Немає для українців споруди дорожчої за збудований в XI столітті Софійський собор.

Над головним вівтарем храму, просто навпроти головного входу до собору, розміщено мозаїчне зображення Марії Оранти. Прямуючи кожному з нас назустріч, Богоматір ніби виходить із вівтаря.

Всемогутньою заступницею людства перед Богом, захисницею Києва вважали Богородицю наші предки. Стіну з її зображенням називали «непорушною стіною», крізь яку не зможе перелетіти жодна ворожа стріла, жоден спис загарбника. «Доки стоїть Оранта, доти стоятиме й Київ», — казали кияни.

Богородиця зображена на повний зріст із піднесеними в молитві за людей руками. Навколо голови Богородиці — золоте коло німба та скорочений напис грецькими літерами: «MP OY», що означає: «Матір Бога».

Висота мозаїчної фігури сягає 5,45 м. Це найбільше за розмірами зображення Богоматері в усьому давньоруському мистецтві.

Зображення Діви Марії розміщене на округлій увігнутій стіні. Зображуючи постать Богородиці, художники врахували, що зображення на увігнутій площині здається меншим, ніж насправді, тоді як на вигнутій назовні — більшим. Якою ж майстерністю треба володіти, щоб, розрахувавши кожен сантиметр, не спотворити пропорцій тіла!

Обличчя Оранти сповнене спокою, виразне, серйозне, навіть суворе. Богоматір здається вольовою, рішучою, всесильною.

Лик Марії має рожевуватий відтінок. Рожевих кубиків смальти на щоках, вустах, підборідді Богоматері не так багато. Але тоненька червона смужка, якою обведена її уста, ніс, повіки й підборіддя, немов зафарбовує його рожевістю. Як же оживає від цього обличчя, як посилюється його виразність!

Богородиця одягнена в синій хітон, поверх якого накинуто пурпуровий мафорій. Одежа спадає мальовничими хвилями. На мафорії вишиті три зірки — одна світиться на чолі Марії, дві на грудях. Хрести нанесено й на рукави. Хітон підперезаний, за пояс закладено білу хусточку. Сині, блакитні, золотисті кольори вбрання Оранти надають зображенню вишуканості й урочистості. На ногах — червоні чобітки.

Кількість відтінків кольорів у мозаїчному зображенні — 177. Один цей факт засвідчує виняткову вправність художників.

Тло навколо постаті Богородиці сяє золотою смальтою. Це створює враження, ніби постать Оранти огорнута м'яким, неяскравим золотистим сяйвом. Створюється враження, що в миготінні цього сяйва Богоматір то наближається до нас, то віддаляється. Враження руху виникає завдяки застосуванню цікавого прийому. Річ у тім, що золотисту смальту покладено на нерівний ґрунт, що надає поверхні стіни хвилеподібної форми. Це створює ефект особливого блиску смальти, адже світло падає на скляні кубики під різними кутами.

Марія-Оранта. Мозаїка на стіні Софійського собору в Києві. XI ст.

Наші предки мали не лише фантазію, а й винахідливість, яку сьогодні називають креативом!

Довгий час вважалося, що храм оздоблювали візантійські майстри. Однак дослідження виявили, що спільно з ними фрески й мозаїки створювали руські майстри.

Понад тисячу років здійсмає Оранта руки в молитві до Бога, захищаючи Русь-Україну від нападників. За дев'ять з половиною століть мозаїчне зображення Богородиці не втратило своєї краси й величі.

- ➔ ❖ У яких пунктах плану твору відбито його тему й головну думку? Доведіть необхідність складання такого плану.
- ❖ Доберіть до твору два заголовки: 1) такий, що виражає його тему; 2) такий, що містить головну думку.
- ❖ У який спосіб у плані твору відбито поєднання в його тексті різних типів мовлення? Відповідь проілюструйте посиланнями на пункти плану.
- ❖ Доведіть, що стиль тексту твору — публіцистичний. Скористайтеся поданою на с. 80 таблицею «Публіцистичний стиль».

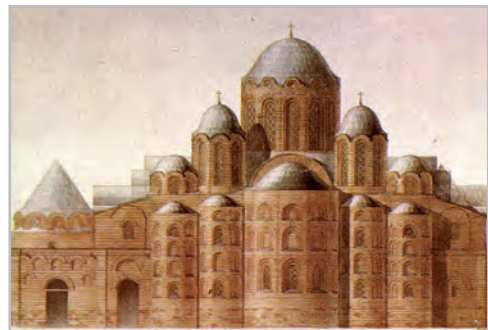
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Письмо

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

158 Прочитайте. Про якого князя Київської Русі йдеться в уривку? Чим передовсім уславилася ця людина, чим заслужила повагу та вдячність багатьох поколінь українців?

Князь до ранку сидів над священними книгами, думав. Готувався до великого дня свого життя — освячення Софії. Йшов до цього дня довго й тяжко. Зберігаючи державу, зберіг себе. Так кожна людина, відчувши в собі дар, великі здібності, повинна сама їх у собі оберігати у війнах, у небезпеках. Ніхто, крім тебе самого, цього не зробить! Ти повинен іти вперед, не озираячись назад. Роби задумане!

Софійський собор.
Східний фасад. Реконструкція

Уранці розпочалося освячення Софійського собору. Люди йшли із запаленими свічками, пахло ладаном, виспівували півчі. Було внесено в церкву хрести, священні книги: євангелії, оздоблені малюнками молитовники. Унесено багато книг світських, зібраних

князем і подарованих тепер для храму, щоб утворилася при ньому перша на Русі книгозбірня (За П. Загребельним).

- ➔ ❖ Поміркуйте, які почуття переживали люди, яким судилося стати учасниками й свідками освячення Софії Київської — головного храму, центру політичного життя, символу державності середньовічної України.
- ❖ Назвіть почуття, які охоплюють у Софійському соборі вас. Чим ці почуття викликані?
- ❖ Поясніть, чому Софійський собор у Києві є пам'яткою української архітектури та монументального живопису XI–XVIII ст.
- ❖ Роздивіться зображену на ілюстрації реконструкцію (первісний вигляд) Софійського собору XI ст. Що вам відомо з уроків історії, екскурсій, книжок про внесені у вигляд будівлі зміни та добудовані пізніше споруди?

159 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Роздивіться зображення зведеної в 1699–1706 рр. дзвіниці Софійського собору в Києві. Складіть і запишіть план твору-опису цієї пам'ятки. У роботі скористайтеся пам'яткою (с. 102) та довідкою (с. 107). Складений план обговоріть у класі й за потреби відредагуйте.

Дзвіниця Софійського собору в Києві. XVII ст.

ДОВІДКА ↘

Нинішня висота дзвіниці — 76 м. Це перша кам'яна споруда, збудована на подвір'ї Софійського монастиря 1697 року. У 1744–1748 рр. пошкоджену землетрусом дзвіницю було відбудовано під керівництвом відомого петербурзького архітектора німецького походження Йоганна Шеделя. Над виконанням ліпного **декору фасадів** працювали талановиті українські майстри Іван і Степан Стобенські.

Дзвіницю відбудовано в архітектурному стилі *бароко*, якому притаманні декоративність, пишність і величність.

Споруда має пірамідальну форму. Нині вона складається з чотирьох **ярусів** (спочатку їх було три), які звужуються догори й завершуються укритим позолоченою міддю грушовидним **купол**ом із хрестом. Два нижніх яруси прямокутні, два верхні — восьмикутні. У нижньому ярусі є широкий проїзд, над ним — **склепіння**. З північного боку дзвіниці є сховані стінами гвинтові сходи, якими можна піднятися на верхній ярус.

Декор споруди вражає пишністю й різноманітністю. Біле ліпне оздоблення на бірюзовому тлі надає будівлі урочистості. На стінах зображені хрести, двоголові орли, **медальйони**, виноградні грона, листя, букети і гірлянди квітів.

Нині дзвіниця є складовою частиною Національного заповідника «Софія Київська». Споруду занесено до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО (Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури).

- ➔ ❖ Лексичне значення виділених термінів з'ясуйте за **Словником термінів**.
- ❖ Зі слів, які варто використати в тексті твору, укладіть словничок.
- ❖ Доберіть українські відповідники до слів *купол*, *ярус*, *гірлянда*.
- ❖ З'ясуйте стиль тексту, свою думку доведіть.

160

Опрацюйте таблицю «Художній стиль мовлення».

ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ	
Головна функція	Образне відтворення дійсності та вплив на розум і почуття читача (слухача)
Сфера вживання	Різні види мистецтва, культура й освіта. Тексти художньої літератури
Основні види (жанри) висловлень	Оповідання, повість, роман, вірш, поема, драма, казка, байка, притча та ін.
Загальні ознаки	Образність, емоційність, виразність
Мовні ознаки	Використання художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор, алегорій тощо), синонімів, антонімів; усього лексичного потенціалу мови

- ➔ ❖ Доберіть і запишіть епітети до слів *будівля*, *купол*, *орнамент*.
- ❖ До слів *золотий*, *пишний*, *величний* доберіть і запишіть порівняння.
- ❖ Чи є метафоричними вислови *радіє серце*, *мовчазні стіни*, *обійми неба*?

- ❖ Які метафори спадають на думку під час споглядання дзвіниці Софійського собору? Запишіть їх.
- ❖ Які почуття викликає у вас споглядання дзвіниці? Звертєся зі **Словничком назв почуттів**.

161 Напишіть твір-опис дзвіниці Софійського собору в художньо-му стилі. Використовуйте подані в довідці (с. 107) архітектурні терміни та дібрані вами художні засоби: епітети, порівняння, метафори. Передайте ваші враження від будівлі та викликані ознайомленням із нею почуття.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ Читання • Говоріння

СКЛАДАННЯ ТА РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

162 Складіть і розіграйте діалог між восьмикласником(-цею) і гостем міста — іноземцем, який хоче з'ясувати, які місцеві пам'ятки є найцікавішими і де вони розташовані. У репліки діалогу введіть два-три стислих описи пам'яток історії та культури.

163 Складіть і розіграйте діалог між двома однокласницями, які щойно відвідали місцевий історичний (краєзнавчий, етнографічний) музей. У репліках передайте враження від експонатів музею та екскурсії загалом, а також стисло опишіть два-три експонати.

164 Складіть і розіграйте діалог між восьмикласником, який щойно повернувся з екскурсії до Канева (Києва, Харкова, Одеси), та його дідуся і бабуся, яким пощастило побувати в тих містах років з тридцять—сорок тому. До реплік діалогу введіть назви музеїв, історичних пам'яток і пам'ятників, якими славиться відвідане місто.

➔ ❖ Витлумачте слова видатного українського співака Івана Козловського:
Музей — розмова поколінь.

165 ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ГРУПАХ

Архітектор із міста Славути В'ячеслав Соколовський працює над серією дитячих конструкторів, які дають змогу збирати моделі замків — пам'яток України. Крім інструкції та словничка архітектурних термінів, до набору додано аркуші з історією та описом замків.

Складіть проект такого «інформаційного аркуша» про один з українських замків для учнів початкових класів. Інформацію зберіть у мережі Інтернет.

Історія Луцького замку

Луцький замок є одним з найбільш цінних історичних пам'яток міста Луцька. Під час війни в 1941 році замок був повністю знищений. Після війни замок був відновлений і зараз є одним з найбільш цікавих пам'яток міста.

У 14 ст. замок був збудований князем Луцьким. Замок був збудований на місці старого міста. Замок був збудований на місці старого міста. Замок був збудований на місці старого міста.

У 15 ст. замок був збудований князем Луцьким. Замок був збудований на місці старого міста. Замок був збудований на місці старого міста.

У 16 ст. замок був збудований князем Луцьким. Замок був збудований на місці старого міста. Замок був збудований на місці старого міста.

У 17 ст. замок був збудований князем Луцьким. Замок був збудований на місці старого міста. Замок був збудований на місці старого міста.

§ 12. УЗГОДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

При підметі-іменнику присудок, виражений дієсловом у формі дійсного способу, ставлять у формі третьої особи однини: *Рвучкий на волі вітер віє* (Б. Грінченко) або множини: *Коні понесли вершників у сніги* (М. Стельмах).

При підметі-займеннику дієслово-присудок ставлять у тій особі й числі, у яких ужито займенник: *В краю придніпровськiм ми стрілись з тобою* (А. Малишко).

При займеннику *ви*, який уживається для вираження пошани до однієї особи, дієслово-присудок ставлять у множині: *Ви не журіться, мамо* (М. Коцюбинський). Якщо підмет виражений сполученням іменника (або особового займенника) в називному відмінку з іменником (займенником або іншою частиною мови у значенні іменника) в орудному відмінку з прийменником *з*, дієслово-присудок уживають у формі множини: *Ми з тобою рвали квіти* (Олександр Олесь). А *хміль з калиною на полотні не в'януть* (Н. Баклай).

При однорідних підметах дієслово-присудок найчастіше ставлять у формі множини: *Слова й думки не спопеліють* (М. Дмитренко). Зрідка трапляється й форма однини: *Лунає слово й слава України* (М. Рильський).

Якщо підмет виражено невідмінюваним іменником — власною назвою іншомовного походження, то присудок, виражений дієсловом або дієприкметником, узгоджують у роді із загальною назвою: *Катманду (місто) розміщене в однойменній долині Непалу. Катманду (астероїд) був відкритий астрономами 1993 року.*

Якщо підмет виражений аббревіатурою, дієслово-присудок узгоджують у роді й числі з опорним словом, яке входить до складного найменування: *МОН України здійснило нововведення (Міністерство освіти та науки). НАН України утворила три секції: фізико-технічних, хіміко-технологічних та біологічних і суспільних наук* (Національна *академія* наук України).

166

Прочитайте речення, визначте граматичну основу кожного. У яких граматичних категоріях у кожному з речень узгоджено підмет і присудок?

1. Тримається душа на слові честі (Ю. Каплан). 2. Біля хати на осонні тато з мамою сидять (Г. Тарасюк). 3. З тобою ділили ми щастя та горе (З. Макаренко). 4. Гілля калин похилилося... Мамо, кому ж Ви молилися? (С. Вакарчук). 5. У серці панують злагода й мир (М. Луків). 6. УСС (Українські січові стрільці) відновлювали військові традиції й сприяли зростанню українського патріотизму (Із підручника історії). 7. Напилися сонця ліс і степ (Б. Чепурко). 8. Науковці висловлюють припущення, що Капрі був колись частиною материка (Із підручника географії).

❖ Кожен із випадків узгодження підмета з присудком обґрунтуйте правилом.

167 Перепишіть, ставлячи подані в дужках дієслова-присудки у формі теперішнього часу. У категорії якого числа потрібно ці дієслова поставити?

1. Мати з дочкою тихенько (сидіти) (*Марко Вовчок*). 2. Серце з розумом часто між собою (не миритися) (*Баскське*). 3. Брат із сестрою, і посварившись, (лишатися) рідними (*Грузинське*). 4. У зеленім садочку мати з сином (ходити), а мати до сина тихенько (говорити): «Ой, сину мій, сину, любенька дитино! Посадімо з тобою в садочку калину!» (*Народна творчість*).

- ❖ Визначте й підкресліть головні члени речення.
❖ Обґрунтуйте узгодження дієслів-присудків із підметами, вираженими словосполученнями.
❖ Поясніть розділові знаки в останньому реченні.

168 Перепишіть, ставлячи подані в дужках дієслова у формі минулого часу. Граматичну форму роду узгодьте з підметом-іменником.

1. Місто Бордо (уславитись) не лише виробництвом вина, а й пам'ятками середньовічної архітектури. 2. Футбольний клуб «Бордо» багаторазово (ставати) чемпіоном Франції. 3. Колір бордо завжди (личити) цій вродливій мадам. 4. Річку Маккензі люди (назвати) на честь мандрівника А. Маккензі, що (подорожувати) нею в надії відшукати шлях до Тихого океану. 5. Країна Нікарагуа (одержати) свою назву від однойменного озера.

- ❖ Позначте у словах орфограми. Правопис слів обґрунтуйте правилами.

169 Перепишіть, вибираючи з дужок потрібну форму дієслова. Скористайтеся довідкою.

I. 1. МАН (побудував, побудувала, побудувало) навчальний процес на принципах єдності пізнання, творчості, спілкування дітей і дорослих. 2. КНУ імені Тараса Шевченка (оприлюднив, оприлюднила, оприлюднило) нові правила для вступників. 3. 1996 року НБУ (провів, провела, провело) грошову реформу і (ввів, ввела, ввело) національну грошову одиницю — гривню. 4. УВАН (заснований, заснована, засноване) 1950 року в Сполучених Штатах Америки.

II. 1. УКУ (створений, створена, створене) 1963 року в Римі. 2. ВАТ (надрукував, надрукувала, надрукувало) повідомлення про відкриття нових робочих місць. 3. НВО (повідомив, повідомила, повідомило) про виконання плану.

ДОВІДКА ↴

МАН — Мала академія наук. **КНУ** — Київський національний університет. **НБУ** — Національний банк України. **УВАН** — Українська вільна академія наук. **УКУ** — Український католицький університет. **ВАТ** — відкрите акціонерне товариство. **НВО** — науково-виробниче об'єднання.

Якщо підмет виражений поєднанням кількісного числівника з іменником (іменниками), то дієслово-присудок ставлять:

У ФОРМІ ОДНИНИ

якщо увагу зосереджено
на кількості

Три роки минуло відтоді
(Олександр Олесь).

Сто двадцять тисяч козацького війська
з'явилося на межах України (М. Гоголь).

У ФОРМІ МНОЖИНИ

якщо увагу зосереджено
на дії

Важкі два роки минули швидко
(Р. Бондаренко).

Тисячі грушок висіли на гіллі
(І. Цюпа).

Якщо дієслово-присудок стоїть перед підметом, його ставлять у формі однини: Минуло десять років. Зібралось триста осіб.

Дієслово-присудок ставлять у формі однини, якщо складений підмет виражено іменником у формі родового відмінка та

- збірним іменником *більшість, меншість, решта, ряд, пара*: За внесення до проекту Закону змін проголосувала меншість депутатів (Із газети «Урядовий вісник»);
- іменником зі значенням сукупності *зграя, група, купа, ключ, гурт*: Гурт музикантів шукає клавішника для роботи над музичним проектом (З оголошення).

170 Прочитайте. Обґрунтуйте форму числа дієслова-присудка.

1. П'ять весен минуло (Олександр Олесь). 2. Три роки промчали зі швидкістю снаряда (О. Довженко). 3. Стоять при дорозі чотири тополі (М. Нагнибіда). 4. Юрба гостей зібралася чималенька (П. Куліш). 5. Ключ журавлів рухається злагоджено й чітко. На чолі кожної зграї летить вожак. Решта птахів летить за ним у два ряди, точно повторюючи рухи його крил (Із підручника природознавства).

- ➔ ❖ Розкажіть, що символізує в українському фольклорі журавель. Звертеся зі **Словничком символів українського народу**. У розповіді вживайте речення зі складеними підметами *більшість птахів, пара журавлів, зграя ворон, група дітей*.

171 Перепишіть, вибираючи з дужок потрібні слова.

1. Дві хмароньки (зустрілися, зустрілося) удосвіта колись (Олександр Олесь). 2. Два метелики в повітрі промінець стеблом (обрали, обрало) (О. Слоньовська). 3. Двоє козаків (виїхали, виїхало) наперед із запорозьких рядів (М. Гоголь). 4. Ой, три шляхи широкії докупи (зійшлося, зійшлися) (Т. Шевченко). 5. Троє вершників (їдуть, їде) степами у молодому житі (М. Нагнибіда).

- ➔ ❖ Позначте у словах орфограми.

172 Прочитайте. Перепишіть речення, вибираючи з дужок потрібне закінчення.

1. Відвідал(-о,-и) сиву матір синів аж семірко (*А. Малишко*).
2. Десь років двадцять, певно, вже пройшл(-о,-и) (*М. Бажан*).
3. Тепер сто лих душі не зсуш(-ить, -ать) (*В. Бубир*).
4. Чотири зошити в оправі леж(-ить, -ать) у мене на столі (*А. Малишко*).
5. Колись на пагорбі отім два вітряки старих стоял(-о,-и) (*М. Федунець*).
6. У баби бул(-о,-и) на хазяйстві четверо овець, три курки та півень (*І. Нечуй-Левицький*).

- ❖ Позначте у словах орфограми.
- ❖ Складіть речення, підметами в яких є поєднання іменників *гурт школярів, спілка журналістів, рій бджіл, юрба козаків*.

173 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки й дописуючи закінчення дієслів.

Згряя вовків спостерігала за людиною не наближаючись і не відступаючи. З десяток пар очей світил..ся то тут то там хижо поблискували ікла. Кілька вовків крутил..ся позаду тупцювал.. підскакувал.. одбігал.. назад і знову вертал..ся до зграї.

Швидко оглянувшись Лаврін пішов назад. Там чорніл.. три верби. До них можна стати спиною й відбиватися. Козак відчув у руці таку силу такий запал що не стримавшись ступив уперед нахилився й щосили махнув шаблею. Більшість звірів відринул.. завил.. збил..ся до купи з тим розсипал..ся і знову збил..ся. Лаврін кілька разів вистрелив. Два вовки перекинул..ся через голову й розпластал..ся на снігу. Решта звірів сипонул.. врозтіч (*За Ю. Мушкетиком*).

- ❖ Поясніть, як дієслова-присудки узгоджуються зі складеними підметами, до складу яких входять слова *згряя, більшість, решта*.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Назвіть почуття, пережиті героєм тексту. Звертеся зі **Словничком назв почуттів**.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Якими частинами мови може бути виражений простий підмет? Наведіть приклади.
2. Розкажіть про способи вираження складеного підмета. Наведіть приклади.
3. Назвіть типи вираження присудка.
4. Чим виражається простий дієслівний присудок? Наведіть приклади.
5. Розкажіть про способи вираження складеного дієслівного присудка.
6. Яка роль дієслова-зв'язки в іменному складеному присудку?
7. Якою частиною мови виражається іменна частина складеного присудка? Наведіть приклади.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

означення
додаток
обставина
другорядні члени речення

§ 13. РЕЧЕННЯ НЕПОШИРЕНІ Й ПОШИРЕНІ

174 Прочитайте. Визначте речення, утворені лише з граматичної основи. Які з них містять обидва головні члени речення? Які складаються з одного головного члена?

Сучасна людина не уявляє свого життя без ЗМІ. Інтернет зацікавлює. Телебачення не відпускає. Відео зачаровує. Журнал вабить. Навіть рекламний щит привертає увагу.

Особливо поширене нині телебачення. Телеекран — це світ, доставлений додому. Та нам із вами в цьому світі відведено роль пасивну. Дивимося. Слухаємо. Віримо. Запам'ятовуємо.

Така пасивність небезпечна. Мовчки спостерігаючи сцени жорстокості й людську біду на екрані, глядач до них звикає. Ймовірніше, він не буде боротися проти кривди в реальному житті (Із журналу).

- ➔ ❄ Чи згодні ви з висновками автора тексту? Відповідь побудуйте у формі роздуму.
- ❄ Чи змогли б ви побудувати відповідь із речень, утворених лише з головних членів? Чому?

175 Ознайомтеся з таблицею. З-поміж поданих після неї речень визначте непоширені.

НЕПОШИРЕНІ	ПОШИРЕНІ
Складаються тільки з головних членів речення	Мають головні і другорядні члени речення
<u>Байдужість убиває.</u> <u>Милосердя вивищує.</u>	<u>Байдужість убиває в людині все найкраще.</u> <u>Милосердя вивищує людську душу.</u>
<p>Непоширеними й поширеними можуть бути як двоскладні речення, так і односкладні: <u>Байдужість не прощається.</u> <u>Не будьте байдужі!</u></p>	

1. Найбільший людський гріх — байдужість (Мати Тереза).
2. Будьмо чуйні! Байдужа людина не зла. Вона безжалісна (І. Кар-

пов). 3. Милосердя — це розум серця (*Г. Гейне*). 4. Байдужість — це злочин (*Г. Лихтенберг*). 5. Співчутливість об'єднує. Ворожнеча губить (*Т. Тассо*). 6. Антонім любові — не ненависть, а байдужість (*Л. Бускалья*). 7. Співчутливість становить основу нашої душі (*А. Шопенгауер*).

- ➔ ❖ У кожному з непоширених речень визначте граматичну основу.
❖ Перепишіть останнє речення, підкресліть у ньому всі члени речення. Звертеся з таблицею.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ		
ОЗНАЧЕННЯ	ДОДАТОК	ОБСТАВИНА
ЩО ОЗНАЧАЮТЬ		
ОЗНАКИ ПРЕДМЕТА	ПРЕДМЕТ	ОЗНАКИ Й УМОВИ ДІЇ
НА ЯКІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЮТЬ		
<i>який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий? котрій? котра? котрє? котрі?</i>	непрямих відмінків	<i>де? куди? звідки? коли? з якого часу? доки? з якою метою? чому? з якої причини? як? яким способом? за якої умови?</i>

- ❖ В останньому реченні назвіть другорядні члени речення та з'ясуйте, якими частинами мови їх виражено.
❖ Який розділ науки про мову вивчає члени речення? Який розділ вивчає частини мови?

176 Подані непоширені речення поширте й запишіть. Підкресліть у них усі члени речення.

Радість балакуча. Горе мовчазне. Будьмо уважні. Допомагаймо. Підтримуймо. Благополуччя засліплює. Людянність важлива.

- ➔ ❖ Яка роль другорядних членів у реченні?

177 У вказаній послідовності зробіть синтаксичний розбір поданих речень.

1. Наш Київ розіслався на горах над Дніпром (*М. Рильський*).
2. Дорогими для мене стали схили Дніпра (*Д. Луценко*). 3. За ясні зорі і за тихі води ішли в бої сини народу (*В. Симоненко*). 4. Не розуміючи минулого, ми не зрозуміємо сьогодення (*М. Ганді*). 5. Кожен мусить пізнати свій народ і себе в ньому (*Г. Сковорода*). 6. Крізь тумани до тебе я йду, прадідівська кринице! (*І. Свирід*). 7. Я поділюся без вагань з голодним і крихтою, і краплею води (*Д. Луценко*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Визначте вид речення за метою висловлення.
2. Визначте вид речення за емоційним забарвленням.
3. Визначте граматичну основу (головні члени) речення.
4. З'ясуйте, двоскладне речення чи односкладне.
5. З'ясуйте, непоширене речення чи поширене.
6. Визначте другорядні члени речення (якщо є).
7. З'ясуйте, чи ускладнене речення однорідними членами. Назвіть їх (якщо є).
8. З'ясуйте, чи ускладнене речення звертанням, вставним словом або однорідними членами. Назвіть їх (якщо є).

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Той мамин хліб обсипаний був зернятками тмину (Д. Павличко).

Речення розповідне, неокличне, граматична основа — *хліб був обсипаний*; підмет простий, присудок іменний складений; двоскладне, поширене, означення: *той, мамин*, поширений додаток: *зернятками тмину*, неускладнене.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Той мамин хліб обсипаний був зернятками тмину (Д. Павличко).

Розп., неокл., двоскл., пошир., неускл.

§ 14. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

178 Прочитайте подані у двох колонках речення. Чи вплинула зміна порядку слів у реченнях на їхній зміст?

Іскристо-сиза паморозь
вкрила троянди.

Багряна осінь палає шов-
ками на кручах Дніпра.

Троянди паморозь іскристо-сиза
вкрила (М. Рильський).

На кручах Дніпра шовками
палає багряна осінь (Д. Луценко).

- ➔ ❖ Чи вплинула зміна місця слова в реченні на його емоційне сприйняття? Як саме?
- ❖ Ще раз виразно прочитайте кожну пару речень. Яке зі слів ви виділили голосом у реченні першої колонки? другої? Це одне слово чи кілька?

В українській мові порядок слів у реченні вільний, тобто за кожним членом речення постійного місця стосовно одне одного не закріплено.

Проте слова в реченні можуть розташовуватися в *прямому* чи *зворотному* порядку.

За *прямого* порядку слів підмет стоїть перед присудком, означення — перед означуваним словом, а додаток — після слова, з яким він пов'язаний за змістом.

Наприклад: Повний місяць умиває молоде своє обличчя (П. Перебийніс).

Щодо обставини, то вона, залежно від значення та способу вираження, може займати в реченні будь-яке місце.

За *зворотного* порядку слів присудок стоїть перед підметом, означення — після означуваного ним слова, додаток — перед словом, із яким він пов'язаний. Зворотний порядок слів називають **ІНВЕРСІЄЮ**.

Наприклад: Зорює ніч над степом голубим (М. Гриценко).

Вибір мовцем того чи іншого порядку слів залежить від умов, мети і змісту спілкування, а також від того, що саме мовець у своєму висловленні вважає основним. Зміст речень від зміни порядку в них слів не змінюється, проте інверсія впливає на емоційне сприйняття вираженої реченням думки.

В усному мовленні інверсоване слово виділяють інтонацією та логічним наголосом.

179

Прочитайте. Прямим чи зворотним є порядок слів у кожному з речень? Запишіть лише інверсовані речення. У кожному з них визначте найважливіше за змістом (ключове) слово.

1. Дуби ростуть поволі, неквапливо (М. Рильський).
2. На місці зрубаного дуба росли дуби нові (В. Сосюра).
3. Велетенські дуби спокійно стояли навколо, з'єднуючи ліс із небом (П. Загребельний).
4. Меморіальне дерево — це дерево, назване на честь відомої історичної події або особи (Із Вікіпедії).
5. Над трасою стоїть кремезний дуб, грозою й вітром вчений (С. Бурлаков).

- ❖ У записаних реченнях підкресліть усі члени речення.
- ❖ Прочитайте записані речення, виділяючи ключові слова інтонацією.
- ❖ Розкажіть про порядок слів у реченнях іноземної мови, яку ви вивчаєте. Чи є він вільним? Визначте переваги вільного та фіксованого порядку слів у реченні.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків у всіх поданих реченнях.

Дуб Максима Залізняка
в урочищі
Холодний Яр
на Чигиринщині

Від того, яке слово в реченні виділяють голосом, сприйняття змісту речення змінюється.

*Ти читав цю **повість**?* (не роман чи оповідання);

*Ти справді читав **цю** повість?* (не якусь іншу);

*Ти читав цю **повість**?* (не хтось інший);

*Ти **читав** цю повість?* (тобто ознайомився з її змістом завдяки читанню, а не з чужих уст або телебачення).

Логічний наголос — це виділення посиленням голосу найбільш важливого в реченні за змістом (ключового) слова в усному мовленні.

180 Прочитайте речення, виділяючи логічним наголосом виділені слова.

1. Я давно цікавлюсь історією *України*. 2. Я давно цікавлюсь *історією* України. 3. Я давно *цікавлюсь* історією України. 4. Я *давно* цікавлюсь історією України. 5. Я *давно* цікавлюсь історією України.

→ ❖ На самостійно дібраних прикладах доведіть вплив зміни логічного наголосу на сприйняття змісту речення.

181 Прочитайте вірш спочатку мовчки, визначте ключові слова. Потім прочитайте поезію вголос, виділяючи ключові слова логічним наголосом.

МСЬЄ НЕБАБА

Вже цього не пережив би й римський папа

І в паризькому посольстві бідний лях —

Запорозький фехтувальник мсьє Небаба

З мушкетерами гарцює на шаблях.

Занесло його, нетягу, аж до Лувру

Із далекого козацького Коша.

Може, з моря, може, з горя, може, здуру

Аж куди занастилася душа.

Бісів чобіт витанцьовує по бруку,

У руці звіріє блискавка крива —

І вже шпага покотилася в пилюку,

Її вибито в барона де Круа.

Ох і публіка, а витрішки, а дами!

Крок — і випад! Знову випад!

Міль ексюз.

Аж роззявились химери Нотр-Даму

На закручений пекельно-чорний вус.

Ох, спокуса чорні вуса, ох, видіння.

Розходився — вишиванка на траві.

Що ж поробиш, кардинале Мазаріні,

Коли здавсь і знаменитий де Тревіль?

Наче тріска, шпага зламується з тріском.

Не здолати — окаянно-обуян.

І соромиться на Анну на Австрійську

Ілюстрація
Владислава Єрка

Переможений дивитись д'Артаньян.
 Мсьє Небаба підморгне до д'Артаньяна:
 — Не печалься, — скаже, — виживеш, браток.
 Ще Дюма про тебе вивершить романа,
 А про мене хто напише хоч рядок?

Г. Половинко

- ➔ ❖ Визначте у вірші речення з непрямым порядком слів. Обґрунтуйте застосування поетом інверсії.
- ❖ Які твори мистецтва про запорозьких козаків ви знаєте? Розкажіть про них. У розповіді вживайте речення зі зворотним порядком слів.
- ❖ Які риси вдачі українського козака ви хотіли б успадкувати? Які риси ви бачите у своїх однолітках? Відповідь підтвердіть посиланнями на реальні вчинки й події.

ДОВІДКА ↘

Міль ексюз — французькою мовою *пробачте*.

Нотр-Дам — так звучить назва Собору Паризької Богоматері французькою мовою (Нотр Дам де Парі).

182 Прочитайте. Лексичне значення виділеного слова з'ясуйте за Глумачним словником.

У житті нинішньої молоді й дітей важливу роль відіграють цифрові технології. Психологи активно досліджують зміни в поведінці сучасних підлітків порівняно зі старшими поколіннями. Чи ж справді між ними існує суттєвий розрив?

Спілкуванню телефоном школярі часом приділяють більше уваги, ніж «живій» бесіді. Відповіді на будь-яке питання вони шукають передовсім в Інтернеті. Такий контакт із технологіями, безумовно, впливає на розвиток, *соціалізацію*, навчання.

Буває, школярі кілька дій виконують одночасно. Вони читають правило в підручнику, виконують домашню вправу, слухають улюблену музику, переглядають веб-сторінки. До чого призводить таке поєднання непеєднанного? Воно призводить до поверховості уваги. Сконцентруватися на одній дії та найбільш важливій інформації таким учням важко. Так само для них важко відрізнити головне від другорядного. У майбутньому на розвиток молодих людей це матиме значний вплив (За М. Дорош).

- ➔ ❖ Визначте речення із прямим порядком слів та інверсовані. У кожному з речень визначте ключове слово.
- ❖ Підготуйтеся до виразного читання висловлення в класі. Пам'ятайте про виділення ключових слів логічним наголосом.
- ❖ Чи можуть цифрові технології повністю замінити книжку? Складіть про це роздум. У роздумі вживайте речення з прямим та зворотним порядком слів. Роздум запишіть (обсяг — 8–10 речень).

§ 15. ОЗНАЧЕННЯ

- 183** Прочитайте. Визначте, з якими словами пов'язані в реченні виділені слова за змістом. Від цих слів поставте до виділених слів питання. Якими членами речення є виділені слова?

ЛЕБЕДИНСЬКИЙ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР

Від *великого* села Лебедин веде до монастиря через ліс *кількакілометрова* стежка. Але є до монастиря й *заасфальтований* шлях. Та все-таки, невдовзі зі шляху звернувши, треба йти *високим* і *густим* лісом. Отже, підходячи до монастирської брами, матимеш час похвилюватися: що там на місці *історичної* пам'ятки побачиш? Що від неї *вціліло*, залишилось?

Майже повністю *вціліли монастирські* мури. Стоять вони *невисокі*, але досі *міцні* й *надійні*.

Над *вхідною* брамою височіє *мальовнича* дзвіниця. Піднявшись на неї, побачиш *такий* краєвид! Побачиш *високі* гори, що поросли *синіми* лісами. Саме між *цими* горами й збереглося *затишне* подвір'я та *розкішний* яблуневий сад. Зберігся, дійшов до нас монастир із *сивої* давнини! (За А. Скрипником).

Будівля Лебединського Свято-Миколаївського монастиря

- ➔ ❖ Проведіть спостереження за таким планом:
- На що вказує означення?
 - Із якими членами речення означення пов'язуються за змістом?
 - Якими частинами мови можуть виражатися?
- ❖ Свої висновки звірте з правилом.

ОЗНАЧЕННЯ — це другорядний член речення, що вказує ознаку предмета (колір, розмір, матеріал, приналежність тощо) і відповідає на питання *який? чий? котрій?* (в усіх відмінках обох чисел).

Означення бувають **узгоджені** та **неузгоджені**.

Узгоджені означення стоять у формі того самого роду (в однині), числі й відмінку, що й означуване слово.

Узгоджені означення можуть бути виражені:

- **прикметниками**: Вже почався рясний падолист (А. Шевченко);
- **дієприкметниками**: Сонечко глянуло на розбуджену землю (Панас Мирний);
- **займенниками**: Кожна справа свого часу цікава (Народна творчість);
- **порядковими числівниками**: Ще треті півні не співали (Т. Шевченко).

До узгоджених означень належать дієприкметникові звороти: *Вечір притих, зачарований місяцем сонним (М. Семенко).*

Неузгоджені означення можуть бути виражені:

- іменниками в непрямих відмінках: *Над доріжкою (якою?) з асфальту дві берізки обнялися (В. Сосюра);*
- присвійними займенниками його, її, їх: *За зовнішністю людини не суди про її душу (Народна творчість);*
- неозначеною формою дієслова: *Мене вражала готовність (яка?) усміхнутися кожному зустрічному (М. Дочинець);*
- прислівниками: *Ще світиться вікно у хаті (якій?) скраю (М. Шевченко);*
- словосполученнями: *З-за стола підвівся чоловік (який?) середнього зросту (Ю. Мушкетик).*

184 Прочитайте речення, визначте в них означення. З яким словом пов'язане кожне з означень за змістом? Поставте питання від цього слова до означення.

1. Мала пташка має гострий дзьобик. 2. У кожного солов'я пісня своя. 3. Не вір воронячим пісням. 4. Пташеня розпросторює слабкі крильця під материним крилом. 5. Без першої ластівки весна не приходить. 6. Воля пташці дорожча за клітку із золота. 7. Кулик із болота не рівня куликові з озера. 8. Прийшла орлу пора літати, а солов'ю настав час співати. 9. Ану вставай, чоловіче, третій півень кукуріче.

- ❖ Якою частиною мови виражене кожне з означень?
- ❖ Які з означень характеризують предмет за його ознакою? належністю певній особі? за відношенням до місця, часу, матеріалу? указують на порядок предмета при лічбі?
- ❖ Визначте неузгоджені означення.
- ❖ Що уособлює в українському фольклорі пташка? Що символізують соловей, орел, зозуля? Звертєся зі **Словничком символів українського народу**.

185 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Підкресліть усі члени речення.

1. Віт..р з долини цілує ч..рвоне серце калини (А. Малишко). 2. Чер..з яскраво-ч..рвоний колір ягід калина стала с..мволом крові, пролитої в бою (Із довідника). 3. У народній виш..вці калина с..мволізувала бе..смертне дер..во нашого українського роду (З підручника). 4. Стою сер..д усіх калинокровних род..чів моїх (П. Перебийніс). 5. Ти в моєму серці, Україно, думою Шевченка гомониш (Б. Олійник). 6. А ми тую ч..рвону калину підіймемо! А ми нашу славу Україну розв..селимо (Народна творчість).

- ❖ Визначте означення узгоджені й неузгоджені.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

- ❖ Визначте слова, ужиті в переносному значенні. Витлумачте це значення.
- ❖ Що символізує у фольклорі калина? У відповіді вживайте означення.

186 Перепишіть прислів'я, замінюючи виділені **неузгоджені означення на узгоджені**.

Зразок. *Найпахучіші квіти ростуть на кущах із колючками.* — *Найпахучіші квіти ростуть на колючих кущах.*

1. Догана *матері* м'якша за добре слово *батька*. 2. У семи нянюк дитина *без носа*. 3. *Трьох років* дитину доглядай щогодини. 4. Не зарікайся пити воду з криниці *із мулом*. 5. Хто тоне, за піню з моря хапається. 6. Лякала коза, що з *верби* листя об'їдати не буде.

- ➔ ❖ Чи можна сказати, що узгоджені й неузгоджені означення є синонімічними? Поясніть на прикладах.

187 Поширте речення **узгодженими та неузгодженими означеннями**. Поширені речення запишіть, підкресліть у них усі члени речення.

Зразок. *Наближається весна.* — *Наближається довгождана весна.*

1. Кінчалась осінь. Сіялись сніги (Є. Маланюк). 2. Замерзли віти. Вмерли квіти (Т. Севернюк). 3. Мовчать птахи. І скімлить вітер (І. Яремчук).

- ➔ ❖ З'ясуйте, якою частиною мови виражене кожне з уведених вами означень.

Узгоджені й неузгоджені означення можуть мати при собі залежні слова, тобто бути поширеними.

Поширені означення можуть бути виражені різними частинами мови: *Дерево (яке?) з глибоким корінням не боїться бурі (Народна творчість). Ідуть широким кроком випускники (які?) дві тисячі сімнадцятого року! (Зі сценарію шкільного свята).*

Поширеними означеннями є дієприкметникові звороти: *Я дивилася на освітлене місяцем обличчя дівчинки (І. Роздобудько).*

До поширених означень відносять і фразеологічні звороти: *Хатки на курячій ніжці будували, небом покривали (Народна творчість).*

188 Прочитайте речення. Якими членами речення є виділені **сполучення слів**?

1. Гриць *завбільшки із мизинець* був в нас справжній колядинець (Д. Білоус). 2. З маленького хлопця виріс міцний та гарний парубок *із кучерявим волоссям* (І. Сенченко). 3. Дівчина *в рожевому намисті* дивиться на сонце з-під руки (М. Гірник). 4. Прибігла

дівчинка з очима на півобличчя, з розпашілими щоками, довгими косами кольору старого гречаного меду (За І. Роздобудько).

➔ ❖ Складіть речення (усно) з такими неузгодженими означеннями: з русявою косою; років чотирнадцяти; із запашних трав; на два поверхи.

189 **Перепишіть, підкресліть усі члени речення. Укажіть поширені означення.**

1. І вечір у малиновій сорочці із поля на спочинок поспіша (Д. Луценко). 2. На дереві шугали і співали райські птиці в золотому пір'ї, з золотими вінцями на головах, з павиними довгими хвостами (І. Нечуй-Левицький). 3. Макар Іванович зупинився перед дзеркалом. Звідти визирнуло чепурне обличчя з темною бородою, з довгим носом, хитрими сивими очима (За М. Коцюбинським). 4. Жінка вдягнена у плащ зелено-блакитного кольору (Л. Денисенко). 5. І чорний кіт в манишці білій мене зустрине край дверей (В. Сосюра).

➔ ❖ Складіть розповідь про улюблений підручник, використовуючи такі поширені означення: з яскравою обкладинкою (книжка); цікаві за змістом (розділи); непрості для виконання (завдання).

190 **Прочитайте. Визначте фразеологізми, витлумачте значення кожного.**

Якщо вам погрожують у школі чи на вулиці, не встрягайте в бійку! Не піддавайтесь на провокацію, не втягуйтеся у скандал! Не танцюйте під чужу дудку! З усіх сил удавайте із себе стріляного горобця. Врешті, ви ж не в тім'я битий! Зміряйте зухвальця очима й процідіть крізь зуби щось сердите й загрозливе. Іншими словами, дайте відкоша. Збитий із пантелику напасник найімовірніше накиває п'ятами. Гострі на язик та спритні на слові супротивники хуліганам не по зубах. Зловмисники, накриті мокрим рядом, навряд чи захочуть зустрітися з вами ще раз (Із журналу).

❖ Серед фразеологізмів назвіть ті, що виконують роль означень.

❖ До запозичених з інших мов слів доберіть українські відповідники. Звіртеся зі **Словничком українських відповідників до запозичених слів**.

191 **Перепишіть, підкресліть усі члени речення.**

1. Записані в аннали подвиги наших сучасників зберезуться в пам'яті поколінь. 2. За народними уявленнями, люди, народжені в сорочці, особливо успішні в житті. 3. Особи, одним миром мазані, мають спільну, часто негативну рису. 4. Відкладена в довгий ящик справа рідко завершується успішно.

➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

❖ Визначте фразеологізми, поясніть їхнє значення.

192 **Перепишіть. Підкресліть члени речення. Визначте означення узгоджені й неузгоджені.**

1. Дмитро мав чорне хвилясте волосся, яскраво-зелені очі й виразне підборіддя з ямкою посередині (*Н. Сняданко*). 2. Він має гарне, інтелігентне обличчя з золотавим пушком над губою (*І. Багрянний*). 3. У нього був ніс із маленькою горбинкою, вперті губи і підборіддя, красиво звужене донизу (*М. Стельмах*). 4. Марина Павлівна виявилася стрункою, високою і сором'язливою жінкою з темним довгим волоссям. У неї були блакитні очі із золотавинками всередині (*І. Роздубудько*).

- ➔ ❖ Визначте, якими частинами мови виражені означення.
 ❖ Укажіть речення, ускладнені дієприкметниковим зворотом.
 ❖ Складіть за фотографією або з пам'яті опис зовнішності котрогось члена вашої сім'ї (усно). Уживайте узгоджені й неузгоджені означення.

193 **Підготуйте наукове повідомлення про узгоджені й неузгоджені означення. Для унаочнення за поданим у вправі 155 зразком накресліть діаграму Венна, позначте, що в узгодженому й неузгодженому означеннях спільне, що відмінне. Дотримуйте наукового стилю.**

194 **Прочитайте. Визначте означення.**

Нині люди вважають себе українцями не за ознакою крові, а за належністю до українського громадянства. Нас усіх об'єднують спільні символи: Державний Прапор і Державний Герб. Український прапор має стати символом свободи й гідності.

Український герб став популярним в українській молодіжній моді.

Національний етнічний одяг у сучасному втіленні переживає певний занепад. Класичний віночок і бабусина вишиванка нині не надто популярні. Зате національний одяг у поєднанні з сучасним — модне молодіжне вбрання. Щоб не залишитись у музеях, національний одяг мусить змінитися (*За З. Звняцьківською*).

Модно
бути українцями

- ➔ ❖ Створіть ескіз сучасної молодіжної вишиванки. До малюнка докладіть детальний опис придуманої вами одягу. Скористайтеся підручником «Трудове навчання (обслуговуючі види праці)». В опис уведіть узгоджені й неузгоджені означення.

§ 16. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

ПРИКЛАДКОЮ називають виражене іменником означення, що дає предметові іншу назву та стоїть у тому самому числі й відмінку, що й означуване ним слово.

Прикладки можуть указувати на:

- професію: журналіст Петренко;
- рід занять: студентка Ольга;
- вік: дід Іван;
- національність: українець Микола;
- родинні стосунки: сестриця Оленка;
- соціальне походження: селянка Галя.

Прикладки можуть бути власними назвами міст (місто Львів), сіл (село Калинівка), річок (річка Черемош) і под.

Прикладки можуть означати якісну характеристику особи чи предмета: красень Київ, дуб-велетень, місто-гігант.

Прикладка може пояснювати будь-який член речення.

УВАГА! Із двох іменників — власного імені людини і загальної назви — прикладкою є загальна назва: учителька Ганна Петрівна; дядько Семен.

Якщо власна назва не є ім'ям людини, то саме вона є прикладкою: озеро Світязь, Дніпро-ріка.

195 Прочитайте. Визначте прикладки та означувані ними слова.

1. Острів Хортиця з давніх-давен приваблював величчю та красою (*Із підручника*). 2. Байда — козацьке прізвисько князя Дмитра Вишневецького (*З енциклопедії*). 3. Я козак Мамарига, служив у багачів двадцять п'ять років, заробив три мідні гроші та йду, куди очі світять (*Народна творчість*). 4. Закарбувався велетень Шевченко у душі українські на віки (*В. Лупейко*). 5. Щось у нас усіх є і від діда Тараса і від прадіда Сковороди (*В. Симоненко*). 6. Зеленіє острів Голосіїв на хисткому обрії Дніпра (*П. Перебийніс*).

- ➔ ❖ Чому в одному з речень Шевченка названо дідом, а Сковороду — прадідом? Чи відчуваєте ви себе їхніми нащадками? У чому це виявляється?
- ❖ На що вказує кожна прикладка? Які з прикладок є власними назвами?
- ❖ Обґрунтуйте вживання великої літери.

196 Прочитайте. Визначте прикладки та означувані ними слова. З'ясуйте число й відмінок означуваного слова й прикладки.

1. Чи знаєте ви річеньку Мурашку? Цю річеньку знайти на карті важко (*П. Перебийніс*). 2. Край Чорногорівки-села текла мого дитинства річка (*В. Сосюра*). 3. Образ козака Мамаєв уособлює не-

здоланну силу народу-велетня. 4. Народна картина «Козак Мамай» була оберегом української родини (*Із підручника*).

➔ ❄ Обґрунтуйте вживання великої літери.

197 Ознайомтеся з таблицею. Поясніть написання прикладок з означуваними ними словами в реченнях попередньої вправи.

ПРИКЛАДКУ Й ОЗНАЧУВАНЕ НЕЮ СЛОВОПИШУТЬ	
ОКРЕМО	ЧЕРЕЗ ДЕФІС
прикладка означає видovu (або одиничну) назву і стоїть після означуваного нею слова, яке має родове значення: <i>ріка Дніпро, гора Говерла, квітка троянда, риба щука</i>	прикладка-власна назва стоїть перед словом, що має родове значення: <i>Дніпро-ріка, Говерла-гора, троянда-квітка, щука-риба</i>
прикладка стоїть перед означуваним нею словом і своїм значенням близька до прикметника: <i>красуня (= красива) дівчина, велетень (= великий) юнак</i>	близька своїм значенням до прикметника прикладка стоїть після означуваного нею слова: <i>дівчина-красуня, юнак-велетень</i>
Якщо ж не можна встановити, яке з двох слів за значенням ширше, а яке вузше, прикладку з означуваним нею словом пишуть через дефіс: <i>думи-мрії</i>	
Прикладки, що означають назви газет, журналів, творів мистецтва, заводів, пароплавів і под., пишуть із великої літери й беруть у лапки: <i>газета «Україна молода», опера «Тарас Бульба»</i>	
Складні сполучення, що називають рослини, пишуть через дефіс: <i>сон-трава, розмай-трава, нечуй-вітер, мати-й-мачуха</i>	

198 Перепишіть. Визначте прикладки. Поясніть їхнє написання з означуваними словами. Звіртеся із таблицею.

1. Нема краю можливостям природи-матері! (*О. Довженко*).
2. Хай серце порадіє й пощемить за кожний кущик матері природи (*Д. Луценко*).
3. То тут, то там урочисто підіймались поодинокі велетні дуби (*М. Стельмах*).
4. На узліссі у зеленому брилі стоїть дуб-велетень (*А. Пашкевич*).
5. Який же ти принадний, красень Київ! (*Д. Луценко*).
6. У воеводи є дочка-красуня (*М. Гоголь*).
7. Могутній лайнер «Україна» чумацьким шляхом з-за Дніпра легенько лине, мов пір'їна (*П. Воронько*).
8. Я брала там євшану-зілля вволю (*Л. Забашта*).

➔ ❄ Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.
❄ Складіть і запишіть речення, у яких у ролі прикладок уживатимуться слова *школяр, журнал, країна*. Поясніть, у яких випадках такі прикладки слід писати з означуваними словами через дефіс, а коли — окремо.

199 Перепишіть, знімаючи риси.

1. Мати/Україно, уклоняюсь піснею тобі (*П. Перебийніс*).
2. Земле/Вітчизно, я на те не ріс, щоб у рідній хаті я наругу зніс (*П. Усенко*).
3. Сусідів/хижаків знуцання відбито і розбито вкрай (*М. Рильський*).
4. На Савур/могілі тиша руки заломила (*Б. Олійник*).
5. Де ж ви тепер, товариші/братове? (*М. Старицький*).
6. Двері до хати нам відчиняти, рід визволяти, сестро/лебідко, соколе/брате! (*П. Усенко*).

➔ ❖ Поясніть уживання розділових знаків.

200 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Прочитайте. Визначте прикладки й означувані ними слова. Перепишіть тільки ті речення, у яких прикладку з означуванням словом слід писати окремо.

1. Сміється вітер/пустунець, лякає роко-танням грому (*О. Довгон'ят*).
2. Я зриватиму квіти, які не зірвав ще пустун/листопад (*Л. Павлів*).
3. Ось так гуляв по листопаду невпинний вітер/листодер. Він од притишеного саду помчав до лісу і завмер (*М. Сом*).
4. Як ми любили вітер/бурелом! Як ми Дніпру вклонялися чолом! (*А. Малишко*).
5. Гойдає тихо віти в лісосмугах веселий розбишака/вітерець (*О. Довгий*).
6. Вітри/заброди палять синій гай, плюндрують небо, розкрадають зорі (*Є. Гуцало*).

Андрій Шишкін.
Стрибог

➔ ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.

❖ Роздивіться зображення бога вітрів східнослов'янської міфології Стрибога. Складіть за ілюстрацією художній словесний портрет. Використовуйте прикладки.

201 Прочитайте. Обґрунтуйте вживання великої літери та лапок.

1. Письменник, історик, культурний діяч Микола Аркас написав популярну «Історію України», поему «Гетьман Пилип Орлик». Микола Аркас — автор опери «Катерина» на слова Тараса Шевченка (*За М. Литвином*).
2. Кращими вважаються українські опери: «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка» та «Енеїда» Миколи Лисенка, «Роксолана» Дмитра Січинського (*Із підручника*).
3. З вікон і стін школи вихопилася хвилями смутку всім відома пісня «Стоїть гора високая» (*М. Стельмах*).

4. Українська молодь охоче читає журнали «Однокласник», «Країна знань», «Я студент» (*Із реклами*).

➔ ❄ У кожному з речень визначте прикладку та означуване нею слово.

202 Перепишіть, розставляючи лапки.

Ікона Юрій Змієборець, картина Селянська родина, альбом Мальовнича Україна, веб-сайт Музейний простір, журнал Тризуб, хорові капели Думка і Трембіта, гурт Океан Ельзи, видавництво Смолоскип, команда Динамо, дискусійний клуб Діалог, круїзна компанія Червона рута, готель Черемош, виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод, заповідник Кам'янець.

➔ ❄ Позначте у словах орфограми.

203 Перепишіть, знімаючи ризики та ставлячи, де потрібно, лапки.

1. Древня праматінко/Русь, я твій законний нащадок, що українцем зовусь (*Д. Білоус*). 2. Закарбувався велетень/Шевченко у душі українські на/віки (*В. Лупейко*). 3. На столі Кобзар в простій оправі, і портрет поета на стіні (*О. Ющенко*). 4. Можеш призабути запах рути/м'яти, але рідну мову мусиш пам'ятати (*Л. Диркавець*). 5. Ні/хто не/перекреслить мій народ! Пощезнуть всі перевертні й прибудди, і орди завойовників/заброд! (*В. Симоненко*). 6. Синочок спить, а мати все співа, а підвіконням бродить сон/дрімота (*М. Пригара*). 7. Веде надія до Славутича/ріки (*А. Малишко*). 8. З урочищ тихих на узвиш біжить лугами річка/Здвиж (*М. Сіренко*).

➔ ❄ Щороку Вікіпедія організовує міжнародний фотоконкурс «Wiki Loves Monuments» — «Вікі любить пам'ятки». Запишіть назви п'яти пам'яток, які ви обрали б для фотографування. Уживайте прикладки. Які з них потрібно писати з означуванним словом через дефіс? Які — з великої літери і в лапках?

§ 17. ДОДАТОК

204 Прочитайте. Визначте, з якими словами в реченні пов'язані за змістом виділені слова. Від цих слів поставте до виділених слів питання.

Наші предки русичі полюбили *фрески* з X століття. Художники малювали водяними *фарбами* по вологій *штукатурці*. Так оздоблювали *собори*, *церкви*, *каплиці*, *монастирі*. Давні фрески зберегли для нас *портрети*, *воєнні сцени*, *мирне життя*.

Сучасні художники розписують *стіни будинків*. Мальовничі пейзажі, витончені портрети, сцени з життя пронизані *духом патріотизму, поваги й любові до України*.

На стіні будинку на проспекті Перемоги в Києві зображено Пресвяту Богородицю. Образ Діви Марії з немовлям на руках береже *Україну* в усі часи.

Вуличний настінний живопис зветься муралізм (від ісп. mural — стіна), настінні *зображення* називають муралами (*З Інтернету*).

Один із муралів Києва

- ➔ ❖ Що означають виділені слова?
❖ Якими членами речення вони є?

ДОДАТОК — другорядний член речення, що означає предмет, на котрий спрямована дія чи стан, і відповідає на питання непрямих відмінків.

Додатки можуть бути виражені:

- іменниками: *Труд переростає* (у що?) у красу (М. Рильський);
- іншими частинами мови у значенні іменника: *Душа всотує* (що?) прекрасне (М. Заньковецька);
- займенниками: *Людина довго пізнає* (кого?) себе (Г. Коваль);
- неозначеною формою дієслова: *Хто ж не любить* (чого?) слухати казки;
- словосполученнями: *Посадила стара мати* (що?) три явори в полі (Т. Шевченко);
- фразеологізмами: *Життя постійно в'яже* (що?) гордієві вузли (О. Гончар).

Додатки бувають *прямі та непрямі*.

До прямих додатків від дієслова можна поставити питання знахідного відмінка: *Взяла* (що?) зілля, *поклонилась* (Т. Шевченко).

Родовим відмінком прямої додаток може виражатися, якщо:

- при дієслові, з яким додаток пов'язаний за змістом, є заперечна частка *не*: *Чисте небо не боїться* грози (Народна творчість);
- дія поширюється не на весь предмет, а лише на його частину: *Не кричи! Попий* води та мовчи (Народна творчість).

Додатки можуть мати пояснювальні слова, тобто бути поширеними: *Січ складалася* з шістдесяти з чимось куренів (М. Гоголь).

205 Прочитайте. У кожному з речень визначте додатки. Які з них — прямі, які — непрямі?

1. Митець пригощає світ своїм серцем. 2. Очей красою не наситиш. 3. Роблячи недбало, ти зробиш казна-що. 4. Пташку впізнають по пір'ю й пісні, а людину по праці й мислі. 5. Робота, поділена на двох, легша для обох. 6. Невмійко за сто робіт береться, і нічого не вдається. 7. Оце пошив два чоботи на одну руку. 8. Заздрощі цілять в інших, а ранять себе. 9. Птах знає співати, а пес вміє кусати. 10. Прожитого та пролитого не повернеш. 11. Учися замітати коло своєї хати! (*Народна творчість*).

- ❖ Якою частиною мови виражено додаток у кожному з речень?
❖ У яких реченнях додаток виражений словосполученням?

206 Перепишіть. Підкресліть члени речення.

1. Батько мав ідеальний слух, тонкий розум, кмітливість і спостережливість (*І. Сенченко*). 2. У собі я свого батька впізнаю (*Д. Павличко*). 3. Мати перша навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт і калину (*М. Стельмах*). 4. А матуся зажурилась сивиною, все співає «Не вернуться літа мої» над рікою (*Б. Грищук*). 5. Дай, бабусю, поцілую сивину твого волосся (*В. Костецький*). 6. Любив дід гарну бесіду і добре слово (*О. Довженко*). 7. Я з Вітчизни зростав, із роси та води (*П. Перебийніс*).

- ❖ Визначте фразеологізм, витлумачте його значення.
❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
❖ Чим є для вас ваша сім'я? Відповідь дайте реченням, що містить прямі додатки.

207 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Перепишіть прислів'я, на місці крапок уставте дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі слова. Якими членами речення вони є?

1. Проти ... брехня безсила (*Англійське*). 2. Зі ... не вкладають ні миру, ні перемир'я (*Італійське*). 3. Ніхто ще не розбагатів із чужої ... (*Норвезьке*). 4. Добра стежка краща за поганий ... (*Німецьке*). 5. Від ... не втрачай голови, а в горі чуба не рви (*Італійське*). 6. Без ... плавати не навчишся (*Латиське*).

ДОВІДКА ↴

Зрадник. Біда. Правда. Вода. Шлях. Щастя.

208 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Роздивіться плакати. Якою темою вони об'єднані? Кожному з плакатів дайте назву.

- ➔ ❖ Що зобразили б ви на плакаті такого змісту? У відповіді вживайте речення із прямими й непрямыми додатками.

209 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Перепишіть. Визначте фразеологізми, поясніть значення кожного. Підкресліть усі члени речення. Яким членом речення є кожен із фразеологізмів?

1. Забування вичищує авгієві стайні пам'яті (В. Гжегорчик).
2. Час розрубує гóрдієві вузли людських стосунків (О. Писемський).
3. І голих королів, і підлих блазнів доволі знав наш милозвучний край. На показуху, брате, не зважай! (В. Грабовський).
4. Прогрес святкує піррову перемогу над бідолашною природою (К. Краус).
5. Кожне нове покоління намагається віднайти свою історичну Атлантиду (В. Смолій).

- ➔ ❖ Як ви розумієте вислів *історична Атлантида*? Чим пояснити цікавість людей до минулого?

210 Прочитайте, замінюючи виділені запозичені слова українськими відповідниками. Скористайтеся Словничком українських відповідників запозичених слів. Визначте в реченнях прямі й непрямі додатки.

Кожна історична доба має свої *атрибути* й символи. Проти-ставляючи їх, людство знову й знову порушує вічну *проблему* батьків і дітей. Батьки обстоюють «правильність» хай і не далекого, а все ж минулого. Діти впевнено захищають здобутки *прогресу*.

Як помирити книжку і комп'ютер? Не порівнювати гусяче перо з клавіатурою гаджета? Не протиставляти рукотворний вишитий рушник штампованим новітніми технологіями *імітаціям*? Не підносити козацький героїзм на противагу сучасному *прагматизмові*?

Зняти протистояння може мудрість старших і чуйність молоді. Зміцнити зв'язок поколінь можуть їхня увага й повага одне до одного, взаємна *толерантність* (*Із журналу*).

- ❖ Лексичне значення слова *прагматизм* з'ясуйте за **Тлумачним словником**. Чи справді ви відчуваєте в собі таку рису вдачі? Відповідь побудуйте у формі роздуму.
- ❖ Витлумачте суть почуттів *увага, повага, толерантність*. Звертєся зі **Словником назв почуттів**.

211 Перепишіть. Підкресліть усі члени речення.

Біблія — пам'ятка світової літератури. Вона складається зі Старого й Нового Заповітів.

У першій частині Біблії йдеться про створення світу та перших людей, життя пророків. Новий Заповіт охоплює чотири Євангелія та ще кілька книг. У Новому Заповіті розказано про народження, життя, смерть і воскресіння Ісуса Христа. Книга книг також містить молитви.

Повний текст Біблії в Україні вперше видано друкарнею Києво-Печерської лаври 1758 року (*Із підручника*).

- ❖ Обґрунтуйте вживання великої літери.
- ❖ Як ви розумієте вислів *вічні цінності*? Чи можна сказати, що чималу їхню кількість викладено в Біблії? Наведіть приклади.
- ❖ Користуючись мережею Інтернет, знайдіть і роздивіться сучасні видання Біблії. Розкажіть про них.

§ 18. ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ

212 Прочитайте. Визначте, з якими словами в реченні пов'язані за змістом виділені слова. Від цих слів поставте до виділених слів питання.

1. Час *добре* вимірюється пам'яттю (*Августин*). 2. Пам'ять *вправно* шліфує минуле (*С. Кауфман*). 3. Історія *не вагаючись* відкидає брехню і *ніколи* не приховує правди (*Цицерон*). 4. Народ *піснями і вчинками* протестує проти гніту (*П. Орлик*). 5. Пісня всіх людей скликає *захистити* рідний край (*Народна творчість*). 6. Не оціниш *правильно* людського вчинку, *не врахувавши обставин* (*Б. Хмельницький*).

- ❖ Якими членами речення є виділені слова?

ОБСТАВИНА — другорядний член речення, що вказує на місце, час, спосіб, мету, причину, обставини дії чи стану і відповідає на питання *де? коли? як? для чого? чому?* та ін.

Обставина може бути виражена:

- прислівником: *До бурі готуйся (коли?) заздалегідь;*
- дієприслівником: *Піднімати ноги вчаться (у який спосіб?) спотикаючись;*
- дієприслівниковим зворотом: *Крокуй прямо (коли?), навіть ідучи кривою вулицею;*
- іменником в орудному відмінку без прийменника: *Туману не розвієш (як?) віялом;*
- іменником у непрямому відмінку з прийменником: *Переплив море, а потонув (де?) край берега;*
- іншою частиною мови, що вживається в ролі іменника: *Лише хробаки живуть (як?) заради себе;*
- неозначеною формою дієслова: *Вирушило море до річки (навіщо?) топитися;*
- фразеологізмом: *І жаба (за якої умови?) від нічого робити співає.*

Обставини можуть мати при собі залежні (пояснювальні) слова, тобто бути поширеними: *Ніде і ні в яку погоду не лізь навмання в тиху воду (Народна творчість).*

Поширеними обставинами є дієприслівникові звороти: *Утративши честь за мить, не вернеш і за сто літ (Народна творчість).*

213 Прочитайте речення, визначте в них обставини. З'ясуйте спосіб вираження кожної обставини.

1. Ми степом їхали (*М. Рильський*). 2. Горить над степами вишнева зоря України (*П. Перебийніс*). 3. Дороги йшли на всі чотири сторони (*Б. Олійник*). 4. Ідемо ми в Вифлеєм Богу помолитись. Ідемо ми Ісусові до землі вклонитись (*Із колядки*). 5. Вифлеємська зірка засяяла в небі під час Різдва Христового (*Із Біблійних оповідей*). 6. Тремтливо зорі сяють в небі всюди (*Д. Луценко*). 7. У безжурнім небі над країною ходять зорі тисячу віків (*В. Симоненко*). 8. Слідами втоптаних доріг йдемо, спізнившись і відставши (*М. Бажан*). 9. Ми зупинилися на роздоріжжі, придивляючись до тіней лісу (*М. Стельмах*).

- ➔ ✖ Поясність роль обставин у реченнях.
 ✖ Визначте поширені обставини.
 ✖ З'ясуйте, якою частиною мови виражено кожна з обставин.

214 Перепишіть, підкресліть усі члени речення. Визначте види обставин за значенням. Звіртеся з таблицею.

1. Удосвіта хвилі дніпровські барвінком цвітуть (*Є. Гуцало*).
 2. Прийду на сповідь до Дніпра, схилюся над водою (*М. Луків*).
 3. Серденьком б'ється джерельце цілюще, з ним розмовляю один

на один (М. Осадчий). 4. Чуєш? Кличуть солов'ї з хати в казку (Олександр Олесь). 5. Ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї (М. Рильський). 6. Красуйсь веселкою, мій світе! (М. Стельмах). 7. На зеленім лузі ліг туман спочити, крила розстеливши, наче білий птах (В. Шинкарук).

- ❖ Визначте поширені обставини.
❖ Проведіть дослідження: які за значенням обставини вживають у мовленні найчастіше?

ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ

	ЩО ОЗНАЧАЮТЬ	ПИТАННЯ	ПРИКЛАДИ
СПОСОБУ ДІЇ	спосіб чи якість дії або стану	як? яким способом?	І мале діло роби <u>старанно</u> .
МІСЦЯ	місце дії, її напрям чи вихідний пункт	де? куди? звідки?	Бур'ян і <u>в кишені</u> може вирости.
ЧАСУ	відношення дії, ознаки чи стану до певного часу	коли? відколи? доки? як довго?	Хвали день <u>увечері</u> .
ПРИЧИНИ	причину дії	чому? через що? з якої причини?	<u>Зі страху</u> очі стають великі.
МЕТИ	мету дії	з якою метою? навіщо? для чого?	Вола кличуть <u>не мед пить, а воду возить</u> .
УМОВИ	умову, за якої може відбутися чи відбувається дія	за якої умови? у якому випадку?	<u>Не зоравши, не посієш</u> .
ДОПУСТОВІ	ознаку чи дію, що відбувається наперекір чомусь	незважаючи на що?	<u>Хоч сонячно, плаща не забувай</u> .

215 Перепишіть. Завершіть текст двома-трьома реченнями.

Чи вмєш ти гідно оцінити кожную мить життя? Чи вчишся обачливо й обережно витрачати час? Більшість людей усвідомлює цінність часу лише згодом, у спогадах. Зазвичай кожного заспокоює думка, що далі йтиметься краще.

Пригадую миті, коли я відчував (відчувала) себе найкраще...

- ❖ У реченнях записаного тексту підкресліть обставини. Визначте види обставин за значенням.

216 Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Підкресліть у реченнях обставини.

1. Л..сток дер..ва здат..н говорити л..ше доторкаюч..сь до іншого листка. Душа людська спроможна жити лише доторкаюч..сь

до іншої душі (*В. Пахаренко*). 2. Крадькома двері шарпає тихо лихо. Одним пальч..ком в двері постука ро..лука. В двері грюка до сьомого поту турбота. Всі замки відкр..ва без вагання братання. Входить в хату упевнено й щ..ро віра. А кохання дверей не п..тає й влітає! (*М. Нагнибіда*).

- ➔ ❖ З'ясуйте вид кожної обставини за значенням.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Позначте у словах орфограми.
- ❖ Витлумачте суть кожного з названих у реченнях почуттів.

217 Прочитайте. Визначте фразеологізми, розкрийте значення кожного.

1. Не молоком, не медами земні протікають ріки. І люди з часів Адама ведуть змагання велике (*П. Дорошко*). 2. На тихі води, ясні зорі я принесу свої пісні (*М. Стельмах*). 3. Я не люблю працювати абияк, спустивши рукава (*Ю. Збанацький*). 4. Ховають мужицьку правду, за сімома замками ховають (*М. Стельмах*). 5. Натрудилась душа натщесерце до сьомого поту (*І. Мироненко*).

- ➔ ❖ Перепишіть речення, підкресліть усі члени речення.
- ❖ Складіть речення з обставинами у *чотирьох стінах; відкритим текстом; з перших уст*.

218 Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту. Що символізує шлях?

Я піднявся на курган і застиг на його вершині. Мені було видно далеко. Бачу і все чую на чотири боки світу. Пам'ять моя відкрилася, жадібно ловить голоси й запахи рідного краю.

Праворуч стоїть дідова хата. Колись у ній народився мій батько. З іншого боку бачу місцину, де пройшла молодість бабусі. У землі під курганом лежать мої далекі предки. До них і привів мене степовий шлях.

Із трави вистрибнув коник. З кленової гущавини подала голос мала пташка. «Ти чий? Ти чий?» — наполегливо запитувала вона.

Куди йти? Заглиблюватися думками вглиб кургану? Рушати в степову далечінь? Іти вперед не озираючись? (*За В. Супруненьком*).

- ➔ ❖ У кожному з речень тексту визначте обставини, з'ясуйте вид кожної за значенням.
- ❖ Як би ви відповіли на запитання, яке поставив собі автор тексту? Куди пролягає, на вашу думку, шлях молодого українця?
- ❖ Витлумачте рядок із твору Бориса Олійника: *Доки є дорога й рух, доти, брате, ми безсмертні*.

§ 19. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

219 Прочитайте поезію, визначте вжиті в ній порівняння. Що і з чим порівнюється?

Забриніла пісня, заспівало слово.
 Мов струмок весною, ллється наша мова
 По долинах лине дівчам карооким,
 Смерекою грає у горах високих.
 Ромашками квітне серед полонини,
 Котиться по морю хвильками дрібними.

В. Боднарчук

→ ❄️ Яка роль порівнянь у мовленні?

Ознаку чи дію предмета часто характеризують через вказівку на його подібність до чогось знайомого, поширеного й типового.

Наприклад: Слова її щебетали **соловейками** (Є. Гуцало). **Мов оси**, дзижчали лихі язики (В. Шостак).

Найчастіше порівняння виражається порівняльним зворотом.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ характеризує ознаку чи дію предмета не прямо, а опосередковано, указуючи на їхню подібність до чогось більш знайомого чи загальновідомого.

У речення порівняльні звороти вводяться за допомогою сполучників як, мов, наче, немов, ніби: І дивиться, **неначе з-під землі, з-під брів камінна баба **половецька** (Д. Кремінь). **Бабуся сидить на криниці велична, як скіфська цариця** (Н. Кир'ян). **Я гордий, мов козацький предок мій** (Б. Олійник).**

На письмі порівняльні звороти виділяють комою (або комами).

В усному мовленні порівняльний зворот виділяють паузою (паузами), голос підвищується на слові, котré називає те, із чим порівнюють в реченні предмет, ознаку або дію.

220 Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Визначте порівняльні звороти. Якими словами вони приєднані до речень?

1. Задумавсь дуб, як древньоруський витязь (Є. Гуцало).
 2. Самотня груша, мов бабуся, тремтить над шляхом віковим (М. Стельмах).
 3. Над садом щебет солов'їний летить, немов дитячий сміх (О. Довгий).
 4. Чорногузи, немов вертольоти, білу хмару колишуть на крилах (А. Малышко).
 5. Світ простий-простий, неначе сніг. Світ складний, як сніжинка кожна (І. Павлюк).

→ ❄️ Поясніть уживання розділових знаків.

❄️ Проведіть спостереження: яким словом найчастіше приєднують порівняльні звороти в усному мовленні?

221 Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Тут ранком сонце сходить як хлібина. Тут починає славу Україна (О. Довгий). 2. А ранок золотий немов перо жар-птиці (Є. Гуцало). 3. Київ неповторний як вкраїнська доля (А. Камінчук). 4. Нас у майбутнє посила минуле. І ми йдемо немов дев'ятий вал (Є. Гуцало). 5. Секунди як сніжинки миготять (М. Пасічник). 6. Пливуть роки мов кораблі Колумба (Є. Гуцало).

- ➔ ✳ У першому реченні підкресліть усі члени речення. Яким членом речення є порівняльний зворот?
- ✳ Визначте фразеологізм, розкрийте його значення, поясніть походження.
- ✳ Поміркуйте: чи тільки обставиною може бути порівняльний зворот? Серед записаних визначте речення, де він є іншим членом речення.

Порівняльні звороти здебільшого є обставинами: *Тиша тремтить, як росина* (Б. Олійник).

Значно рідше порівняльні звороти є означеннями: *Є люди, як дуби*.
І є дуби, як люди (Д. Павличко).

222 ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ

Переписіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть усі члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль порівняльних зворотів.

1. Очі великі круглі сині наче волошки та палкі. Не дивляться вони а так іскрами й сиплють на тебе (О. Кониський). 2. Лоб увесь вийшов з-під волосся а на ньому мов дві п'явки чорніли над очима дві брови (Панас Мирний). 3. Кирпатий круглий як картопля ніс коротке лице чорні брови й блискучі та круглі як терен очі усе в ньому виявляло чоловіка швидкого проворного (І. Нечуй-Левицький). 4. Кінчиками пальців він прикрив м'ясисті й глибокі мов гаманці вуха (М. Стельмах).

- ➔ ✳ Проведіть спостереження: з якими членами речення пов'язані за змістом порівняльні звороти, що є обставинами? А порівняльні звороти-означення?
- ✳ Нещодавно було проведено Міжнародний флешмоб музейних селфі: відвідувачі музею могли сфотографувати себе на тлі улюбленої картини. У якому музеї і на тлі якого з експонатів сфотографувалися б ви? Складіть опис цієї уявної фотографії. Уживайте порівняльні звороти.

223 ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Переписіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки порівняльні звороти. Розставте розділові знаки.

1. Дуби стоять кремезні ... і на могутніх бронзових плечах тримають споконвіку неба шати (Д. Луценко). 2. Рожевий вечір ... над нами крила розпростер (Д. Луценко). 3. Світ зупинився вимкнувши час ... (О. Слоньовська). 4. У світі хитрая людина усюди в'ється ... (Л. Глібов).

ДОВІДКА ↘

Як комп'ютер. Мов фламінго. Мов хмелина. Як атланти.

Стійкі народні порівняння фразеологічного типу білий як стіна, червоний як жар, лле як з відра, знає як старий, став як вкопаний, гарна як намальована і под. комами не виділяють: Дощ линув **наче з відра** (О. Кониський). Яким **мов риба пливе** (Панас Мирний). Голий **як бубон**. Бідний **як церковна миша** (Народна творчість).

224 Прочитайте. Визначте фразеологізовані порівняльні звороти.

1. «Добродію!» — обізвався старий дід з білою як сніг бородою. 2. Глянула на матір, а вона як стіна біла. 3. У неї усюди багато знайомих, вона місто як свої п'ять пальців знає. 4. Ніколи і на місці не посидиш, ганяють тебе як солоного зайця. 5. Чого ти наче ошпарена вискочила? (Із тв. Панаса Мирного).

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Складіть речення зі стійкими народними порівняннями *гарна як маківка; очі як терен; хороший як Микитина свита навиворіт; чорнобривий як руде теля; худий як скіпка*.

225 Перепишіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки народні порівняння.

1. Полтавський полк ... стоїть (Л. Костенко). 2. Сотник сивий ... (П. Куліш). 3. Борода довга, біла ... (Марко Вовчок). 4. Старець був древній ... (Р. Іваничук). 5. Я йшов один ... (М. Вінграновський). 6. Ворона знала кожного з нас ... (О. Довженко).

ДОВІДКА ↘

Як вкопаний; як перст; як світ; як молоко; як голуб; як облупленого.

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Порівняння може виражатися присудком, до складу якого входять порівняльні частки як, мов, наче, неначе, ніби, мовби, нібито.

Наприклад: Жита ніби дрімали (І. Нечуй-Левицький). Ліс осінньої пори був наче кований з ясної міді (Ю. Яновський).

Такі конструкції не можна плутати з порівняльними зворотами.

226 Прочитайте речення, визначте в кожному граматичну основу. Обґрунтуйте відсутність ком перед словами *як, мов, наче, ніби*.

1. Степ мов палав під тим сонцем (*Панас Мирний*). 2. Поле наче додає широти й волі нашому душевному стану (*Є. Гуцало*). 3. На самому вершечку стриміла Андріївська церква і ніби висіла на ясному темно-синьому небі (*І. Нечуй-Левицький*).

➔ ❄️ Складіть опис зимового вечора (усно). Уживайте речення з присудками *неначе кличе, ніби вітаються, мовби посміхаються*.

227 Порівняйте подані у двох колонках речення. Які з них містять іменні складені присудки, до складу яких входить слово *як*? Які містять порівняльний зворот?

Дівчина — як сонечко
(*Народна творчість*).
Личенько як кулачок. Очі
як зірочки (*Панас Мирний*).

Дівчина, як берізонька, серезжками
завішана (*Народна творчість*).
Очі мала глибокі та темні, як ко-
лодязне дно (*М. Коцюбинський*).

228 Прочитайте. Перепишіть лише речення з порівняльними зворотами.

1. Серце в нього наче віск (*О. Кониський*). 2. Серце, як віск, розм'якло (*Л. Костенко*). 3. Слова її — малинові дзвоники (*Є. Гуцало*). 4. Був цей голосок терпкий, мов зелений терен, аж оскомю на зубах бриніло від того голосу (*Є. Гуцало*). 5. Слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова. Вона як хліб. Вона мені свята (*Л. Костенко*). 6. Я — мов орел без сизих крил (*Олександр Олесь*). 7. І дуб зелений, мов козак, із гаю вийшов та й гуляє попід горою (*Т. Шевченко*).

➔ ❄️ У виписаних реченнях підкресліть порівняльні звороти як члени речення.

Порівняльний зворот не можна плутати з прикладкою, що приєднується до речення за допомогою слова *як*. До такої прикладки можна поставити питання у ролі кого (чого)?

Наприклад: *Україна як монолітна держава повністю хоче й готова перейти в європейський світ* (*Д. Дроздовський*).

229 Перепишіть. Розставте розділові знаки.

І. 1. Слід беззастережно захищати офіційно визнані символи України як всенародні святині. Треба сприяти вихованню поваги до Державного Прапора Герба й Гімну а також до державної мови як чинників національної самоідентифікації (*Із журналу*). 2. У минулому українська мова часом трактувалася як мова селянська, більше побутова (*О. Гончар*). 3. Нині українську мову сприймають як одну з найбільш розвинутих, багатих мов світу (*Із підручника*).

Ш. 1. Я не гість на землі... Я іду як господар землею (*М. Руденко*).
 2. Сучасна людина розуміє добро як здоров'я, свободу, любов. Психологічні відтінки добра сприймаються як радість, щастя, повнота життя. Як прояви зла сприймають сьогодні жорстоке ставлення до живої природи тероризм та війни (*Із підручника*).

- ➔ ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами. Назвіть ці однорідні члени.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

230

Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Порівняльні звороти підкресліть як члени речення.

1. Я до рідної мови тулюсь як до матері (*В. Вихруц*). 2. Мамині слову я вклонюсь наче хлібу і святій воді (*В. Дзюба*). 3. Зникає все а рідне слово вічне. Його я як молитву прокажу (*В. Артамонова*). 4. Рідна мова моя ти як хвиля Дніпрова. Твоє слово сія мов роса світанкова (*Н. Коломієць*). 5. Нащадкам передам як цінний скарб багату нашу українську мову (*К. Барановська*). 6. Ми як скарб нетлінний мову рідну мусимо нащадкам передати (*Д. Білоус*). 7. Нахабно лізе суржик як пирій вкоріює бридоту кривороту (*А. Бортняк*).

- ➔ ❖ Поясніть лексичне значення слова *суржик*. Звіртеся зі **Словником термінів**.
- ❖ Висловіть ваше ставлення до суржику. У відповіді вживайте порівняльні звороти.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Які ви знаєте другорядні члени речення?
2. Чим розрізняються узгоджені та неузгоджені означення? Наведіть приклади.
3. Що таке прикладка? У чому особливість прикладки порівняно зі звичайним означенням?
4. У яких випадках прикладку пишуть через дефіс з означуваним словом? За якої умови прикладку пишуть із великої літери та в лапках? Наведіть приклади.
5. Розкажіть про прямі й непрямі додатки. Якими частинами мови можуть виражатися додатки?
6. На які групи за значенням поділяють обставини? Наведіть приклади.
7. Складіть до теми «Другорядні члени речення» кілька тестових завдань. Які здобуті вами знання ви вважаєте за потрібне перевірити насамперед? Чому?
8. Уявіть, що вас запросили взяти участь у створенні музею Речення. Який вигляд мала б, на вашу думку, експозиція, присвячена другорядним членам речення? Складіть перелік експонатів і текст для екскурсовода.

речення
безособове
називне

повне речення
неповне

односкладне
речення

узагальнено-особове
неозначено-особове
означено-особове

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ
Просте односкладне
речення

Прості односкладні речення поділяють на два типи:

- 1) з головним членом — **присудком**: Вір у сили свої молодії (Б. Грінченко);
- 2) з головним членом — **підметом**: Дорога. Ранок. Тиша (М. Рильський).

ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ У ФОРМІ ПРИСУДКА

безособове
означено-особове
односкладне речення
неозначено-особове
узагальнено-особове

§ 20. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

231 Прочитайте, визначте в кожному реченні граматичну основу.

1. Слухай серце, а не радіо. Дивися в очі, а не на екран телевізора. Відкривай душі, а не сторінки в Інтернеті. І знатимеш правду (С. Вакарчук). 2. Заходь в знайомі двері класу, сідай за парту, як колись. Учися мудрості в Тараса, у Лесі мужності учись. (Л. Дмитерко). 3. Дивлюсь. Вслухаюсь. Бачу. Пізнаю. І душу переламую свою (За О. Довгим).

- ➔ ✦ Витлумачте зміст останнього речення. Що означає *переламувати душу*?
- ✦ Чи можна визначити особу, про яку йдеться в кожному з речень, за закінченнями дієслів-присудків? Зробіть це.

ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ — це такі односкладні речення, у яких головний член-присудок означає дію, що її виконує або буде виконувати конкретна особа. Наприклад: Не шукай щастя за морем (Г. Сковорода). **На конкретну особу** (я, ми, ти, ви) **вказує закінчення дієслова-присудка**: Іди назустріч долі (Л. Костенко). Іди вперед наперекір біді (Л. Забашта).

Головний член речення (присудок) у неозначено-особових реченнях виражений дієсловом першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: Гортаємо історії томи (Л. Забашта) або наказового: Учися чистоти і простоти (М. Рильський). Оглянімось у минулий час (В. Берко).

Означено-особові односкладні речення вживають у розмовному та художньому стилях мовлення.

232 Прочитайте. Визначте в кожному реченні дієслово-присудок. З'ясуйте особу, число та спосіб дієслів-присудків.

1. Іди з відкритою душею в широкий день, в широкий світ (*М. Стельмах*). 2. У світ ідемо щирими, до усіх з гостинністю! (*В. Каюков*). 3. Не потоком шумних і галасливих фраз, а тихою і невтомною працею любіть Україну (*А. Шептицький*). 4. Не високо мудруй, але твердо держись (*І. Франко*). 5. Ставати не звикайте на коліна, живіть не під конем, а на коні! (*М. Карпенко*). 6. Вірю завжди в широчінь океану серця вразливого, серця людського (*Л. Забашта*). 7. Берімося краще до роботи! Змагаймося за нове життя! (*Леся Українка*).

- ❖ З'ясуйте вид односкладних речень, свою думку доведіть.
 ❖ Поясніть, чому означено-особові речення вживають передусім у поезії. Пригадайте приклади означено-особових речень із творів, які ви вивчали на уроках української та зарубіжної літератури.
 ❖ Визначте фразеологізми, витлумачте їхнє значення.

233 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Підкресліть граматичні основи речень. Визначте вид односкладних речень.

1. Зб..ри вс..редині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ (*Г. Сковорода*). 2. Ро..крийте зіниці, ро..крийте серця! (*Олександр Олесь*). 3. Самоутвердження так прагн..мо і волі! (*Н. Кошара*). 4. Нічого в Бога не проси! За землю дякуй і за воду! Працюй, майструй, ори, коси (*М. Василенко*). 5. Не видумуйте муки і драми, не видавлюйте з себе сліз! Правді в очі д..віться прямо, не одводьте погляду вниз! (*В. Симоненко*). 6. Вірю людині, в розум її в цілім світі єдиний (*Л. Забашта*).

- ❖ З'ясуйте особу, число та спосіб дієслів-присудків.

234 Прочитайте текст. Визначте односкладні означено-особові речення.

Припинімо нарікання, скарги, бідкання. Облишмо тужити, журитися, мріяти, сподіватися. Берімося до роботи, українці! Не спочиваймо на лаврах нашої буцімто виняткової працьовитості й охайності. Погляньмо на себе тверезо! Позамітаймо навколо себе, пофарбуймо стіни й двері і більше не дряпаймо їх! Не ховаймося в пісню, вишиванку, писанку. *Романтика* чудова й прекрасна, коли вона поєднується з чіпким європейським *прагматизмом*. До нашої м'якої, чутливої вдачі домішаймо граніту! Хай толерантність буде мужньою й гордою. Хай усі бачать, що рухається не *сентиментальна* кваша, а спокійний, дужий, незалежний громадянин. Берімося до роботи, українці! (*За В. Чуйком*).

- ➔ ✳ Визначте тему та головну думку тексту. З'ясуйте його стиль, свою думку доведіть.
- ✳ До виділених запозичених слів доберіть українські відповідники.
- ✳ Який настрій передано в уривку завдяки вживанню означено-особових речень?

235 **Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники у формі кличного відмінка. Розставте розділові знаки.**

1. Чимало маєш (земля) дивних див (*В. Бровченко*). 2. Кружляй скоріше земна (куля) (*М. Доленго*). 3. Злітай (птиця) в чисте небо! (*Г. Гордасевич*). 4. Нічний (літак) міста не буди! (*Б. Мозолевський*). 5. (Вітер) дужий вірний (друг) хвилями заграй! (*О. Кононенко*). 6. (Тарас) даруй мені силу вогню навчи мене бути собою! (*П. Перемийніс*).

- ➔ ✳ Обґрунтуйте закінчення іменників у формі кличного відмінка.
- ✳ Укажіть звертання непоширені й поширені.
- ✳ Визначте вид односкладних речень, свою думку доведіть.
- ✳ Поясніть, чому речення, ускладнені звертаннями, завжди належать до означено-особових.
- ✳ Як ви розумієте зміст останнього речення? Що означає *бути собою*?

236 **Перепишіть прислів'я. Розставте розділові знаки. Після кожного дієслова-присудка вкажіть у дужках його особу, число та спосіб.**

Зразок. Людям дуже не набридай (2 ос., одн., наказ. сп.), друже.

1. Беріться ручки за роботу й заробляйте шматочок для рота (*Латиське*). 2. Сину марно не тужи краще себе покажи! (*Угорське*). 3. Відчиняй друже ворота й берись до роботи (*Українське*). 4. Їдьмо бабо в чуже село дізнаймося новини! (*Білоруське*). 5. Не вір чоловіче своїм очам а повір моїм словам (*Румунське*). 6. Мовчи а я слухатиму (*Українське*). 7. Не вибирай юначе очима а слухай вухами (*Польське*).

- ➔ ✳ Розкрийте значення фразеологізму *показати себе*. Як можна *показати себе* в роботі? У відповіді вживайте означено-особові речення.
- ✳ Поясніть чергування приголосних при словозміні іменників.

237 **Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. У кожному з речень визначте й підкресліть граматичну основу.**

1. З..мля Ві..чизни квітни і ж..ви! (*Л. Костенко*). 2. В ок..ані рідного народу відкр..вай духовні острови! (*В. Симоненко*). 3. Розз..рнімося навколо і полюбімо цей світ! (*В. Шевчук*). 4. Не оскверни

свій рідний дім а будь господарем у нім (*Л. Ржегак*). 5. Знай ціну і дружбі й ворожнечі (*Д. Луценко*). 6. Кебету ма..ш? То крутись і дій не вішай носа у біді і не втрачай надій (*С. Литвин*). 7. У добу комп'ютерів та космічних польотів дивімося одночасно і в сьогодення і в майбутнє (*Т. Злобіна*).

- ❖ Поясніть вислови *океан народу* та *духовні острови*.
 ❖ Визначте фразеологізми, витлумачте їхні значення.
 ❖ Розкрийте зміст останнього речення.
 ❖ Позначте у словах орфограми.

238 Прочитайте. Визначте головну думку висловлення. Напишіть співакові відповідь, склавши її текст лише з означено-особових речень.

Це Ви у Фейсбуці, Твіттері і Вконтакті давно розвалили між Сходом і Заходом стіну, яка досі існує між представниками старшого покоління. Я знаю. Я спілкуюся з Вами. Я бачив Ваші очі! Вони яскраві! І усмішки Ваші щирі!

Не дайте розвести Вас. Не дайте розсварити Вас. Не дайте підступним міфам жадібно їсти Ваші молоді душі.

Ваша енергія — це те, що об'єднує нас по-справжньому!

Ви перетворите цю землю на діамант. Він буде безмежно твердий і невимовно сяючий.

Щиро в це вірю! Тільки не мовчіть, заради Бога, не мовчіть! (*Зі звернення С. Вакарчука до молоді*).

- ❖ Визначте вжиті в тексті метафори. Розкрийте значення кожної.
 ❖ Поясніть лексичне значення жаргонізму *розвести (когось)*. Чи доцільне це слово у спілкуванні з молоддю? Свою думку обґрунтуйте.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ.

УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ (ВУЛИЦІ, СЕЛА, МІСТА) НА ОСНОВІ

ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

239 Прочитайте. Які типи мовлення поєднано в уривку? Про що розказано? Що описано?

Гетьман із почтом повернули в широку долину. Невдовзі минули село, яке так і називалося — Долина.

Місце для козацької ради було обрано на схилі, біля перехрестя трьох доріг. Тут була широка-преширока галявина, по її краях півклом росли шипшина та глід. Над ними зеленіли дикі груші та в'язи.

Козаки розташувалися на схилі. Вони сиділи й стояли на спеченій сонцем траві. Стояли по сотнях, полках і вперемішку.

Гетьман пошукав поглядом политаврщика. Той вибив дріб. Маяла на вітрі велика корогва.

— Панове радо! — звернувся до козаків гетьман. — Як усі попередники мої чинили усе з відома й згоди вашої, так і я погоджую все з вашою волею, для цього й скликано було цю раду... (За Ю. Мушкетиком).

- ➔ ✨ Прочитайте речення, які утворюють опис місцевості.
- ✨ Навіщо, на вашу думку, складають опис місцевості?
- ✨ Проведіть спостереження: що включають у себе речення опису місцевості?

ОПИС МІСЦЕВОСТІ поєднує опис місця із описом предметів, на цьому місці розміщених.

У реченні опису місця є вказівка на розташування предмета (*праворуч, зліва, посередині, трохи далі, біля дерева*) та назва розташованого тут предмета: *водойми, підвищення, насадження, будівлі та ін.*

Наприклад: (Де?) *Під горою виднілася (що?) криниця. (Де?) Над криницею зеленіла (що?) верба.*

У реченні опису предмета є його назва та ознака.

Наприклад: (Що?) *Криниця була (яка?) стара. (Що?) Цямрини (які?) трухляві. (Що?) Верба була (яка?) низько схилена й кучерява.*

Таким чином, речення опису місцевості будують за однією з таких схем:

ДЕ? → **ЩО?** → **ЯКЕ це ЩО?**

Наприклад: *Посеред галявини росте дуб старезний.*

ДЕ? → **ЯКИЙ? (ЯКА? ЯКЕ? ЯКІ?)** → **ЩО?**

Наприклад: *Неподалік від нього зеленіє молода береза.*

Обставина місця може стояти і в кінці речення: (Яка?) *Кучерява (що?) верба схилилася (де?) над річкою.*

УВАГА! Зазвичай речення вказаної будови становлять в описі місцевості більшість. Інші речення будують довільно, відповідно до задуму автора тексту.

240 Прочитайте. Доведіть, що подані уривки є описами місцевості. Визначте в реченнях уривків слова, які вказують на місце розташування предмета, та слова, які є назвами предметів. Укажіть слова, які вказують на ознаку цих предметів.

І. Довкола простягався рівний, наче стіл, степ. Праворуч ледь-ледь мріли сизі дніпровські плавні. Неподалік виблискува-

ло невеличке озерце. Його низькі береги поросли шелюгою та очеретом. Над озером схилилося з десяток старих розлогих верб (За В. Рутківським).

II. Як ластівчине кубельце, притулився будиночок до скелі над морем. З одного боку — прямовисний стрімчак. З другого — безодня, прірва. Ходять зеленими горбами хвилі, дихають важко і б'ються об скелі. І тільки позаду будиночка милує зір зелений садок, що східчасто здіймається вгору. Облямовує садок вузька до-ріжка (За З. Тулуб).

III. Перед нами розіслалося місто. Широкі вулиці, наче річки, попереρίζували його і взовж, і вшир, і впоперек. По вулицях сторо-жками виставилися високі кам'яні будинки. Серед невеликих майда-нів тягнуться вгору гострими шпилями церкві. Кругом їх обступили крамниці. Наче комашня, снують, метушаться люди. Усюди гам та гук, неясний гомін та клекіт (За Панасом Мирним).

- ➔ ❀ Які типи мовлення поєднано в кожному висловленні? Чи часто тра-плявся вам «чистий» опис місцевості — не поєднаний із розповід-дю про неї або роздумами?
- ❀ З'ясуйте стиль уривків, свою думку доведіть.

Опис місцевості може бути складений у науковому, діловому чи художньому стилях.

Наукові й ділові описи місцевості об'єктивні, конкретні та безсторонні.

Художні описи здебільшого передають ставлення автора до описаної місцевості. Інколи оцінку висловлюють прямо, інколи передають за допо-могою відповідно дібраних художніх засобів.

ПОРІВНЯЙТЕ:

ДІЛОВИЙ ОПИС

Палац збудований на вершині невисокої гори. Будівля прикрашена дво-ма круглими вежами, має високі зуб-часті стіни з бійницями. Біля підніжжя гори викопано ставок. Між палацом і ставком розбито парк площею 12 га. Парк прикрашено штучно створени-ми скелями, водоспадами. Вздовж алей виставлено статуї античних бо-гів і богинь. У глибині парку облашто-вано клумби з екзотичними рослина-ми (З екскурсійного довідника).

ХУДОЖНИЙ ОПИС

На вершині положистої гори, вкри-тої синіми хвилями лісів, на широ-кій просіці височіли зігнуті колінами зубчасті мури замку. По краях мурів зводилися дві круглі вежі. Слуховими вікнами замок дивився на дзеркало чистого ставу, що розкинувся біля підніжжя гори. Від замку до ставу збігав розкішний тінистий сад, при-крашений штучними скелями й во-доспадами, статуями й квітниками (За М. Старицьким).

У науковому та діловому описах місцевості присудки, виражені дієсло-вами або дієприкметниками, лише вказують на наявність предмета на міс-цевості (дерево *росте*; вежа *стоїть*; палац *збудований*; шлях *прокладений*), у художньому ж описі вони зазвичай «змальовують» предмет (дерево *зеленіє*; вежа *нависає*; палац *бовваніє*; шлях *веде*).

241 Прочитайте. Визначте стиль висловлень, свою думку обґрунтуйте.

I. Яри — глибокі, широкі й достатньо протяжні крутосхили V-подібної форми, які виникають унаслідок ерозії гірських порід водотоками під час потужних опадів, танення снігу. Глибина яру — кілька десятків метрів (10–20 м, рідше — до 100 м); ширина — кілька десятків метрів (20–50 м); протяжність — десятки й сотні метрів; конфігурація — лінійна або звивиста.

Крутизна схилів ярів переважає 3–5 градусів. Схили здебільшого заліснені. Трав'янисті форми рослинного покриву дна яру переважають над чагарниковими і деревними. У періоди випадіння опадів чи танення снігу спостерігається легка заболоченість дна. У зв'язку з цим екологи вдаються до спеціальних заходів, спрямованих на збереження й підвищення родючості ґрунтів (*З енциклопедії*).

II. Перед нами чорнів Кривий Яр. Я знав, що вночі кожний яр видається глибшим, ніж є в дійсності. Але цей був як безодня кострубата, чорна, вогка. З обох його боків непорушно й понуро стояв ліс, одсвічуючи проти місяця стовбурами дерев. Здавалося, що поблизу сидить хтось і пильно стежить за нами. Дорога круто спускалася вниз, сіра, самотня, порожня. З яру тягнуло холодом.

Ковалівський яр поблизу м. Васильків

Ми опинилися на дні яру. Звісно, він тільки згори здавався таким глибоким. Було тихо. Сонно шелестіли верхечки дерев і, наче знов засинаючи, змовкали (*За В. Винниченком*).

- ➔ ❖ Визначте наукові терміни. У якій науковій галузі їх уживають?
- ❖ Хто такі екологи? Що вивчає наука екологія? Звертєся зі **Словничком термінів**. У чому полягає значення екології для суспільства?
- ❖ Назвіть ужиті в уривку художні засоби. Які з них передають ставлення автора до описуваного? Яке саме?

242 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ

Чи є у вашому місті або селі історична місцевість? Складіть її усний опис за спостереженнями або ілюстрацією в художньому стилі. Опис запишіть, доберіть до нього влучну й промовисту назву.

Зразок

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН ТВОРУ-ОПISУ МІСЦЕВОСТІ

I. Де ця місцевість (галявина в лісі, берег моря, вулиця міста тощо).

II. Якою є ця місцевість.

1. Що найперше впадає у вічі.
2. Протяжність місцевості (розмір).
3. Рельєф (підвищення, западини, водойми).
4. Забудова (якщо є).
5. Рослинність на місцевості (якщо є).

III. Загальне враження (що подобається, а що, можливо, ні).

➔ ❖ Прослухайте складені різними групами усні твори-описи, обговоріть їх.

243 ➔ Доберіть матеріал до твору на одну з поданих тем. Запишіть дібрані слова та речення на чернетці. Орієнтуючись на поданий вище план і використовуючи вписані слова, складіть усний твір-опис місцевості за власними спостереженнями в художньому стилі.

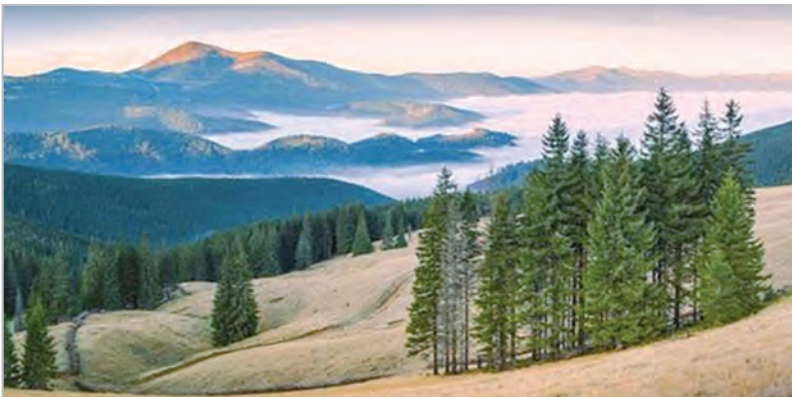

- Вулиця мого дитинства.
- Вулиця, на якій я живу.
- Цю місцину пам'ятатиму завжди.

➔ ❖ Підготуйтеся до читання вголос свого твору-опису місцевості в класі. Зверніть увагу на інтонування речень та виділення логічним наголосом ключових слів.

❖ Описане у творі відтворіть фарбами на папері.

244 ➔ Щороку проводиться міжнародний конкурс фотографій «Вікі любить Землю» (Wiki Loves Earth). Фото Карпатського заповідника посіло шосте місце на останньому з конкурсів. Проведіть у класі конкурс на кращий усний твір-опис зображеної на фото місцевості.

➔ ❖ Яку місцевість ви порадили б учасникам конкурсу для фотографування? Свій вибір обґрунтуйте.

§ 21. НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

245 Прочитайте. У якій із колонок подано двоскладні речення, у якій — односкладні? Свою думку доведіть.

Люди одразу впізнали героя.

Звістка про подвиг поширювалася дуже швидко.

Героя одразу впізнали.

Звістку про подвиг передавали з уст в уста.

→ ❖ Як мислиться головна особа в односкладних реченнях — конкретно чи неозначено? З чого ви зробили такий висновок?

НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ — це односкладні речення, у яких головний член-присудок означає дію, що виконується, виконувалась або буде виконана неозначеною особою з певного кола людей. Здебільшого така дія стосується багатьох виконавців, але увага зосереджена не на них, а на самій дії.

Наприклад: Ведуть коня вороного (Т. Шевченко). Моляться на ікону в Михайлівському Золотоверхім (О. Слоньовська).

Головний член (присудок) у таких реченнях виражений дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього (Тебе кличуть), минулого (Мене викликали до дошки) або майбутнього (Його успіхи в навчанні обов'язково оцінять) часу.

Найчастіше неозначено-особові односкладні речення вживають у розмовному та художньому стилях мовлення.

246 Прочитайте. Доведіть, що подані речення — неозначено-особові.

1. Задзвонили в усі дзвони по всій Україні (Т. Шевченко).
2. Геройство завжди вважали за честь. 3. Героя біля порога не саджають, а вітають і поважають. 4. У героях завжди шануватимуть не спритність, а лицарське серце (Народна творчість).

→ ❖ З'ясуйте особу, число та спосіб дієслів-присудків.
❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

247 Перепишіть прислів'я. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Визначте тип кожного з речень.

1. На війні бачать обличчя відважного і спину боягуза (Румунське). 2. Поважають не за гарний кожух, а за розум (Угорське). 3. Через низький тин легко й перескакують (Англійське). 4. Спечуть добрі паляниці і з торішньої пшениці (Німецьке). 5. Париж не за день збудували (Французьке). 6. «Дякую» кладуть не в гаманець, а до сердець (Серболужицьке).

→ ❖ Визначте особу, число та час дієслів-присудків.

248 Перепишіть, у кожному реченні підкресліть граматичну основу. У неозначено-особових реченнях визначте особу, число й час дієслова-присудка, запишіть після дієслова в дужках.

Зразок. Ударили (3 ос., множ., мин. ч.) у дзвін (Л. Забашта).

У Київській Русі існували ради городян. Їх називали «віча». На таких радах обговорювали й розподіляли посади в державі, визначали організацію війська, укладали угоди, оцінювали діяльність князя.

За часів Козаччини на Запорозькій Січі й на Лівобережній Україні також проводили загальні збори. Їх називали Радою. На Раді обирали козацьку старшину: кошового отамана, суддю, писаря та осавула (Із підручника історії).

- ➔ ❖ Витлумачте поетичний рядок: *Минуле не гортають, а пригортають* (Н. Яницька). Відповідь ілюструйте прикладами з тексту.
- ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

249 ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ

Складіть і запишіть неозначено-особові речення, у яких головні члени були б виражені поданими дієсловами.

Обговорюють, вважають, доводять, сперечаються, радять, підтримують.

- ➔ ❖ У записаних реченнях підкресліть усі члени речення.

250 Перепишіть прислів'я, виражені неозначено-особовими реченнями, уписуючи на місці крапок дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі дієслова-присудки.

1. За добро ... добром, а не злом. 2. Роботу ... не лише терпінням, а й умінням. 3. Уміючи, ... хліб і з каменя. 4. Від щастя не тікають, щастя 5. Якої грають, такої й

ДОВІДКА ↴

Віддячувати. Танцювати. Наздоганяти. Спекти. Робити.

- ➔ ❖ Поясніть, чому серед прислів'їв є чимала кількість неозначено-особових речень.
- ❖ Чому присудок у реченнях-прислів'ях виражено переважно дієсловом теперішнього часу?

251 Перепишіть, перебудовуючи двоскладні речення на односкладні неозначено-особові.

Зразок. Повага здобувається по краплях. — Повагу здобувають по краплях.

Комп'ютерні засоби зв'язку використовуються з кінця ХХ ст. Комп'ютерна мережа Інтернет була створена в 70-х роках ХХ ст. Так названо всесвітню асоціацію комп'ютерних мереж, об'єднаних у єдину систему. Із кінця 90-х років вона застосовується для зв'язку в 96 країнах світу, в Україні — з 1992 року. За допомогою електронної пошти інформація передається швидко й дешево (*Із журналу*).

- ➔ ✱ У кожному з перебудованих речень підкресліть граматичну основу.
 ✱ Поясніть уживання розділових знаків.
 ✱ Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

252 Складіть із неозначено-особових речень і запишіть інструкцію на одну з таких тем:

- Як у мережі Інтернет розшукують інформацію.
- Як готуються до контрольного диктанту.
- Як виготовляють маску для шкільного маскараду.

253 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. Укажіть односкладні неозначено-особові речення.

Кілька разів злітала пісня але прокружлявши на кволих крилах немічно падала. Не знаходили пісні відомої. Одні пісні позабували інших не навчилися.

Тут хтось затагнув на весь голос Летіла зозуля. Пісню підхопили. Співали вільно впевнено вкладаючи в пісню якісь свої думки. Може, ці думки були навіть глибші за зміст відомих слів. Виливали душу (*За Ю. Мушкетиком*).

- ➔ ✱ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ✱ Визначте вжиті у висловленні художні засоби.
 ✱ У якій пісні зазвичай виливаєте душу ви? Приготуйтеся розповісти про цю пісню в класі. Назвіть почуття, які ви в цю пісню вкладаєте. У розповіді вживайте неозначено-особові речення.

§ 22. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

254 Прочитайте прислів'я. Кого стосується висловлене в них — конкретних осіб чи будь-кого з людей?

1. Без труда не жди добра. 2. Чужим хлібом ситий не будеш. 3. Біля мурашника грибів не шукають. 4. Криком пожежі не загасиш і дерева не втнеш. 5. Не виливай брудної води, не набравши чистої. 6. Честі в аптеці не купиш. 7. Сорому милом не відмиєш.

- ❖ Визначте в реченнях граматичні основи.
- ❖ З'ясуйте особу та число дієслів-присудків.
- ❖ Витлумачте суть названих у прислів'ях почуттів.

УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ — це односкладні речення, у яких головний член-присудок указує на дію, що виконується або має виконуватися будь-якою особою або й усіма, тобто узагальноною особою. Переважно такі речення є прислів'ями або приказками: *Вище себе не скочиш.*

Головний член (присудок) таких речень переважно виражений дієсловом другої особи однини чи множини дійсного та наказового способів: *Мене зміїним словом не обкрутиш (П. Перебийніс). За правду й за народ ставай життям (Д. Павличко).*

Рідше головний член буває виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу: *Від добра добра не шукають. За битого двох небитих дають (Народна творчість).*

Узагальноно-особові речення можуть стосуватися й першої особи, означаючи дію або стан самого мовця. Але ця дія є типовою для багатьох або й для всіх: *Поживемо — побачимо (Народна творчість).*

Узагальноно-особові односкладні речення вживають у розмовному, художньому, науковому та діловому стилях мовлення.

255 Прочитайте. Визначте граматичні основи речень.

1. Знання без помилок ніде не купиш (*М. Доленго*). 2. Зразу й радості не вимовиш словами! (*П. Тичина*). 3. Серцю кохати, на жаль, не накажеш (*Д. Луценко*). 4. До Бога зивай, але рук прикладай! (*Народна творчість*).

- ❖ З'ясуйте тип односкладних речень. Свою думку доведіть.

256 Перепишіть прислів'я. Розставте розділові знаки. У кожному з речень визначте й підкресліть дієслово-присудок, у дужках після нього запишіть його особу, число та спосіб.

Зразок. *Віялом туману не розженеш (2 ос., одн., дійсн. сп.).*

1. Не замочивши рук не вмиєш обличчя. 2. Не зліпиш цеглини не замісивши глини. 3. Хліба не потрудившись не матимеш. 4. Часто оглядаючись далеко не заїдеш. 5. Не влучиш не прицілившись. 6. Не стрибнувши у воду плавати не навчишся. 7. Поспішаючи неодмінно спіткнешся.

- ➔ ❖ Визначте тип односкладних речень. Свою думку доведіть.
❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
❖ Позначте у словах орфограми.

257 Запишіть прислів'я, дібравши з довідки їхні закінчення.

1. У чужу душу 2. Головою муру 3. Голкою дім
4. Роботу ... , а лінь 5. На чужім мотузку в колодязь

ДОВІДКА ↘

**Не збудуєш. Пригортай, проганяй. Не проб'єш. Не спускайся.
Не влізеш.**

- ➔ ❖ Визначте тип односкладних речень. Свою думку доведіть.

258 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте й підкресліть граматичні основи речень. З'ясуйте тип односкладних речень.

1. Див..шся і не надив..шся, диш..ш і не надиш..шся тим чистим і пахучим повітрям (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Диха..ш озonom, різнотрав'ям, широчінню, вдиха..ш їх на повні груди і силу відчува..ш велетенську. Гордо відчува..ш себе сином рідної землі (*М. Міценко*). 3. Хвилиночку посто..ш на дорозі, вд..хнеш торішній запах чебрецю і раптом ро..хвилю..шся в тр..возі, відчувши теплий подих вітерцю (*Д. Луценко*). 4. За п'ять ж..ттів цю землю не обход..ш, не виспіва..ш величі її (*В. Моруга*). 5. Рано лягаюч.. і рано встаюч.., матим..ш найважливіше: здоров'я, б..гатство і розум (*Англійське прислів'я*).

- ➔ ❖ Позначте у словах орфограми.
❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
❖ Витлумачте суть названих у реченнях почуттів.

259 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте односкладні речення, з'ясуйте тип кожного. Свою думку обґрунтуйте.

Наука людських взаємин і добору доречного слова почала розвиватися з появою самої мови.

Знання й уміння передавали показом і словом. Радили менше говорити а більше слухати. Більше придивляйся та прислухайся до інших! Скажеш — не вернеш! Відрубаш — не приточиш! Коня кують уздою а людину тримають словом.

Навчали обережності обачливості у виборі друзів. Од ледачого поли вріж та тікай! Од лежачого жди свинячого. З вовком до м'яса не ставай!

Змалечку привчали добре вивчати свої можливості. Навчали працелюбності й далекоглядності (Із кн. «Україна у словах»).

- ➔ ❖ Поясніть відмінність узагальнено-особових речень від неозначено-особових.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

260 Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку.

СКАРБ

Монах Іван Найда увійшов до своєї *келії*. Зробивши необережний рух, він шттовхнув стіл, і з нього впало щось важке. Найда нахилився й намацав на підлозі велику *проскуру*.

Роздивляючись так дивно знайдену проскуру, монах помітив, що внизу на ній щось написано. Підійшовши ближче до лампади, що жевріла біля ікони, він прочитав: «О здравії раба Божого Івана Найди, гетьмана правобережного українського».

Слова ці примусили Найду здригнутися всім тілом. Це що — глум чи фатальне пророцтво? Кому відомо про його козацьке минуле? Хто зробив на проскурі цей дивний напис?

Непомітно для самого себе Найда відчувши голод, відкусив добрий кусень проскури. Нараз він відчув у роті щось неїстівне...

С. Караффа-Корбут.
Ілюстрація до повісті
М. Старицького
«Останні орли»

Найда витяг з рота м'якушку і помітив у ній клаптик паперу. Тремтячими від хвилювання руками підніс його до лампадки. Папірець був списаний дрібними літерами. Записка була розірвана. Найда хутко зняв з ланцюжка лампадку, поставив її на столі й почав обережно розламувати проскуру. Витяг ще клопоть, приклав до того, який уже був у нього. Тепер записка набрала такого вигляду: «Року Божого 1750 я закопав скарб. Ціле життя збирав гроші, щоб прислужитися вітчизні моїй. Зібрав червінців два казани, діамантів казан. Тому, кому належить визволити наш край з неволі, тому відкриваю таємницю, на того сподіваються. Доїдеш до річки Саксаганки, поверни коня і поїдь лівим берегом угору проти течії. Наступного дня надвечір побачиш високу кручу, а на вершині її великий сірий камінь, подібний до голови вепра. Сядь на той камінь, ніби на праве вухо, й побачиш гай, а в гаю розчахнутий дуб. Одну його половину розбила блискавка, друга росте. Пройди під похилою стороною, відлічи сто кроків уперед, там, під землею на півсписа лежить камінь. Стань на тому місці у день Святих Петра й Павла і відлічи на схід сонця сімдесят три кроки».

Найда склав записку й сховав на грудях. Радість і почуття чогось надзвичайного наповнювали його серце. Він відчував, як за спіною в нього виростають могутні крила.

Найда підійшов до свого ложа, щоб узяти *чотки* й піти до церкви. Він простяг руку, але з криком відсахнувся... Замість чоток на ложі лежали спис і кулі (*За М. Старицьким*).

- ➔ ✱ Поясніть лексичне значення виділених слів.
- ✱ Назвіть поєднані в тексті типи мовлення. Який з них основний, який — допоміжний?
- ✱ Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.
- ✱ Визначте в тексті односкладні речення, з'ясуйте їхній тип.
- ✱ Складіть і запишіть план (складний) тексту.
- ✱ Шляхом перебудови складного плану тексту складіть план стислого переказу. За планом напишіть стислий переказ тексту.
- ✱ Роздивіться ілюстрацію Софії Караффа-Корбут до історичної повісті «Останні орли». Яким художниця зобразила героя твору?

261 Прочитайте. Визначте односкладні речення. З'ясуйте тип кожного.

Софія Караффа-Корбут (1924–1996) проілюструвала понад 60 книжок українських авторів. Книжки видрукували загальним тиражем близько 6 млн примірників. Бачимо унікальні поліграфічні витвори, проілюстровані видатним майстром. Пишаймося її талантом!

Творчі пошуки художниці втілилися в найповнішу як на той час шевченкіану. Тридцять гравюр включили до видання «Кобзаря» Тараса Шевченка.

На Міжнародній книжковій виставці в Канаді за ці ілюстрації художниця отримала першу премію. Її талантом пишалася б будь-яка європейська нація.

Проте нагороди художницю не цікавили. Не пишайся у щасті, не принижуйся в нещасті! Чогось варті для неї були тільки праця, віра й честь. Роби все можливе й покладайся на долю!

Вона ніколи не продавала своїх робіт — ні людям, ні музеям, тільки дарувала (*Із журналу*).

С. Караффа-Корбут.
Ілюстрація до «Кобзаря»

- ➔ ❄️ Поцікавтеся, хто ілюстрував Шевченків «Кобзар» з вашої домашньої бібліотеки. Чим цікаві для вас ці ілюстрації?
- ❄️ Яка книжка приваблює вас не лише змістом, а й дизайном видання? Обґрунтуйте свій вибір. Відповідь на це запитання запишіть (обсяг 6–8 речень). Уживайте односкладні речення.

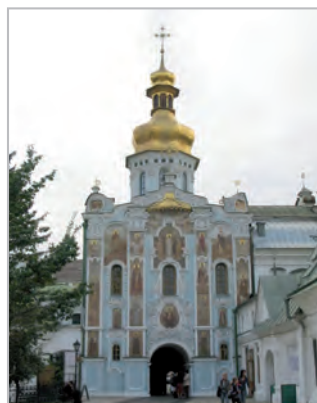
§ 23. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

262 Прочитайте. У кожному з речень визначте граматичну основу.

Києво-Печерську лавру занесено до переліку пам'яток усесвітнього значення.

Києво-Печерський монастир засновано в 1051 році. До монастиря збиралося дедалі більше ченців. Тож у 70-х роках XI століття було розпочато інтенсивне будівництво, зведено Успенський собор, Надбрамну Троїцьку церкву й Трапезну. Тут було засновано першу на Русі друкарню. Перебільшити її значення неможливо.

Близько 1113 року літописцем Нестором складено тут «Повість временних літ».

Надбрамна Троїцька церква Києво-Печерської лаври

Після великої пожежі 1718 року почали відновлювати пошкоджені будівлі, споруджувати нові. Успенському собору й Надбрамній Троїцькій церкві надано рис бароко. Не було цим будівлям рівних за красою. Довкола території Лаври зведено кам'яні стіни (*Із пугівника*).

- ➔ ❖ Чи пов'язані дії, про які йдеться в тексті, з певною особою?
❖ Якою частиною мови виражено головний член-присудок у кожному з речень?

БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ — це односкладні речення, головний член-присудок у яких означає дію (стан), що мислиться незалежно від будь-якої особи. Підмета в таких реченнях не може бути, оскільки вказана в них дія (стан) не передбачає виконавця.

ПОРІВНЯЙТЕ:

ДВОСКЛАДНЕ

1. Інститут археології НАН України відкрив у Києві науковий відділ у вигляді Археологічного музею.
2. Ожиною терпкою пахне ліс (Д. Луценко).
3. А небо мжичить без кінця (В. Сосюра).

ОДНОСКЛАДНЕ

1. У Києві відкрито Археологічний музей (*Із довідника*).
2. Пахне терпкою ожиною в лісі.
3. Надворі без кінця мжичить.

Головний член (присудок) у безособових реченнях може бути виражений:

- **безособовим дієсловом:** І так схотілось до Дніпра-Славути! (П. Тичина);
- **безособовою дієслівною формою на -но, -то:** Дніпрові груди сковано в граніт (Б. Кулик). Обрії сонцем залито (М. Луків);
- **дієсловами немає (нема), не було, не буде, при яких є додаток у формі родового відмінка:** Козацькому роду нема переводу (*Народна творчість*). Тепер Жар-птиці не буває (Л. Костенко);
- **неозначеною формою дієслова:** Вітрам недовго ще коритись (О. Журлива);
- **прислівником: Блакитно на душі. (М. Вінграновський);**
- **прислівником у поєднанні з неозначеною формою дієслова: Цікаво** послухати дивну пригоду (Л. Первомайський).

Безособові речення можуть вказувати:

- **на стан природи:** Сутеніло помалу (Є. Плужник). А в лісі душно! (П. Тичина);
- **на стан людини:** Так радісно кругом (В. Сосюра). Льотчикам натомлено дрімалось (Б. Олійник).

Безособові речення вживають у розмовному, художньому та науковому стилях.

Прочитайте. Визначте односкладні безособові речення.

1. Вітер віє з поля на долину (*Т. Шевченко*). 2. Війнуло вільни-ми вітрами (*А. Казка*). 3. Довкола гуло, хвилювалося, несло, шаліло й пінилося джерело (*Л. Первомайський*). 4. Було, та загуло і сниться перестало (*Л. Глібов*). 5. Вечоріло в долині (*М. Сингаївський*).

6. День поволі вечоріє (*П. Перебийніс*). 7. Беззубому паляниця сниться. 8. Як спиться, то й сниться (*Народна творчість*).

➔ ❖ Поясніть, як ви відрізнали односкладні безособові речення від двоскладних.

264 Перепишіть, визначте й підкресліть у кожному з речень граматичну основу. Визначте тип односкладних речень.

1. Як мені даровано багато! (*В. Симоненко*). 2. Мені так радісно в цю мить (*Олександр Олесь*). 3. І на душі нема печалі (*В. Сосюра*). 4. Чому так затишно мені? (*В. Марсюк*). 5. Когось на пісню раптом потягло (*Б. Олійник*). 6. Запросити б друзів до хліба-солі! (*А. Малишко*). 7. Хочеться зливи! Хочеться грому! (*М. Сингаївський*). 8. Двічі молодим не бути (*Народна творчість*).

➔ ❖ З'ясуйте спосіб вираження присудка в кожному з речень.
❖ Позначте у словах орфограми.

265 Двоскладні речення перебудуйте на односкладні безособові.

Зразок. *Пахнуть квіти. — Пахне квітами.*

1. Повіяли холодні вітри. 2. Вітер шпурляв у вікна сухе опале листя. 3. Серце стислося болючим щемом. 4. Душа огорнулася осіннім сумом. 5. Але ж вікна світилися!

266 Перепишіть речення в такій послідовності: 1) виражають стан природи або довкілля; 2) передають психічний або фізичний стан людини.

1. І на серці так легко і світло (*В. Сосюра*). 2. У мене аж у грудях тенькнуло (*М. Стельмах*). 3. За лісом глухо вдарилося об небо (*Г. Коваль*). 4. Синій холодок в степу розлито (*Л. Тендюк*). 5. Щось мутно мені на душі (*Б. Олійник*). 6. Ще вчора мляво хлюпало із хмар. Тобі на серці цілий день давило (*П. Тичина*). 7. А в душі щось так чисто і дзвінко (*Я. Яковенко*). 8. На чужині не так радіється й сумується (*С. Литвин*).

➔ ❖ У кожному реченні підкресліть головний член-присудок, поясніть, чим він виражений.
❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами.

Лорітта Бобак.
Осінній сум

267 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Складіть і запишіть безособові речення, у яких головними членами речення були б слова *сутеніло, смеркло, стихло, заспокоїлось, темно, спокійно*.

268 Прочитайте. Визначте в реченнях фразеологізми, розкрийте значення кожного. Доведіть, що речення є односкладними.

1. Випадало й на коневі мчати, випадало бути й під конем (*А. Малишко*).
2. Розбишаки, вам більше рясту не топтать! (*І. Котляревський*).
3. Від заздрощів йому забило дух (*Д. Білоус*).
4. Від жаху похолонуло в душі (*Б. Олійник*).

→ ✱ Визначте в кожному реченні присудки.

269 Перепишіть. Розставте пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. З'ясуйте тип односкладних речень.

Уночі потягло холодом. До ранку випав невеличкий сніжок. Зранку він знов почав падати усе прибільшуючи. Почало колесом світ крутити. До обіду таке схопилося! Світу білого не видно. Кругом хати наче у сто кóней гасало жалібно співало в димарі! Не вітер а буря завіяла метучи цілі гори снігу по землі здіймаючи густу кашу в повітрі. Не стало видно ні неба ні землі. Аж страшно сумно стало!

По дворах понавертало кучугури. Деякі хаті зовсім позаносило, позамуровувало. Вулиці забиті, заметені. По дворах урівень з хатами стоять страшні снігові баби а вітер куйовдить їм голови (*За Панасом Мирним*).

→ ✱ Поясніть уживання розділових знаків.
✱ Складіть висловлення про дощовий ранок у селі або в місті (усно). Уживайте односкладні безособові речення.

270 Прочитайте речення, визначте в кожному граматичну основу. З'ясуйте, яким за способом вираження є присудок.

1. Хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної, ясної (*О. Довженко*).
2. Нам пліч-о-пліч стояти треба у виснажливій боротьбі (*М. Адаменко*).
3. Тільки сміхом можна беззлобно знищити зло (*О. Довженко*).
4. Бути хорошим легко. Важко не бути поганим (*Г. Малкін*).
5. Уперед пливати колись було нелегко й Магеллану (*Д. Луценко*).
6. І славно мені було на душі (*М. Стельмах*).
7. Нам легко йти, позбувшись обережності (*Б. Олійник*).
8. Як молодість власну приємно відчуті! (*Л. Первомайський*).

→ ✱ З'ясуйте, якими частинами мови виражено складені присудки.
✱ Витлумачте суть названих у реченнях почуттів.

ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ У ФОРМІ ПІДМЕТА

безособове
означено-особове
односкладне речення
неозначено-особове
узагальнено-особове
називне

§ 24. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

271

Прочитайте. У кожному з речень визначте граматичну основу. У якій із колонок подано односкладні речення?

Як діамантова сяйлива грань
ятріє сніг на булаві Богдана
(Д. Павличко).

Бронзові очі Богдана.
Радісний лет булави
(В. Сосюра).

➔ ❖ Підметом чи присудком є в односкладних реченнях головний член?

НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ — це односкладні речення з головним членом-підметом, який стверджує існування, наявність предметів або явищ. Наприклад: Подвір'я. Степ. Україна. Русь (В. Бровченко). Каміння. Незабудки. Верес (М. Доленго). Про дію (стан) у називному реченні не йдеться, тому присудка в ньому немає й не може бути.

Головний член (підмет) називного речення виражається іменником (займенником) у формі називного відмінка: Верби. Вечір. Спів (В. Сосюра). Зимовий вечір. Тиша. Ми (П. Тичина).

Називне речення може складатися з кількох однорідних підметів: Сніги і стужа. Вітри й морози (В. Стус). Скелястий берег, спокій, забуття, печери, гроти (М. Луків).

При іменнику-підметові можуть бути означення: Холодний день. Обвітрена блакить (М. Луків) та додатки: Млосний шепіт дібров (О. Гончар).

Називні речення не можуть поширюватися обставинами.

Інколи називні речення містять вказівні частки *ось, от, он*: Оце мій світ (М. Томенко). Ось місяць, зорі, солов'ї (П. Тичина).

Називні речення використовують у художніх творах і публіцистиці як прийом лаконічного опису, а саме:

- пейзажу: Світанок. Сонце. Терикони (Л. Талалай);
- інтер'єру: Круглий столик. Портрет Шевченка. Книжкова полиця (За А. Костенком);
- портрета: Точений лоб. Круте підборіддя. Хитрі очі (За Ю. Мушкетиком) та ін.

Називні речення можуть виражати оцінку предмета чи явища: Оце так свято! Ну й день! Що за дивак!

272 Прочитайте. Визначте односкладні називні речення.

1. Холодний Яр. Суботів. Чигирин. І дуб Залізняка (Д. Луценко).
 2. Ошатна сорочка. Намисто. Хустка. Широкий пасок. Груботкана картата плáхта (За І. Роздобудько). 3. Тиша. Озеро. Туман. Зілля приклади до ран (А. Ковальчук). 4. Диван. Шафа для одягу. Книжкова шафа. Стіл. Телевізор. Репродукції картин (За В. Лисом). 5. Край смерековий наснитися мені. Далеч. Тумани (Д. Кремінь).

- ❖ Укажіть називні речення, поширені другорядними членами. Визначте ці члени речення.
 ❖ Чи можуть називні речення поширюватись обставинами? Чому?

Міркуймо! Обставина завжди пов'язана за змістом із присудком.

Тож якщо в реченні є обставина, це означає, що присудок у цьому реченні пропущений, але його легко відновити, «вгадати» зі змісту речення: *Тиша навкруги — Тиша стоїть навкруги.*

Отже, це речення не є односкладним називним. Це двоскладне речення з пропущеним присудком.

273 Прочитайте. Чи є виділені речення односкладними? Свою думку обґрунтуйте.

1. Сині очі, Чорні брови. *Над чолом козацький чуб* (Олександр Олесь). 2. Похмурі стіни замку. Ніч. *Перегук вартових на стінах* (І. Гнатюк). 3. Сніг. Сніжок. Голуба далина. *В даліні синє сяйво вікна* (Г. Коваль).

- ❖ Визначте поширені називні речення. Якими другорядними членами їх поширено?

274 Прочитайте. Запишіть лише односкладні речення. Підкресліть у кожному всі члени речення.

1. Софія. Лавра. Золоті дзвіниці. І Володимир із хрестом в руках (М. Щербак). 2. Франкова мужність. Ніжність Лесі слів (Л. Забашта). 3. Море і гори. Сонце і синь. Древні руїни фортець і святинь (М. Луків). 4. Легкі білі меблі. Комп'ютери на столах. Світло-сірі шпалери. Ворсисте килимове покриття на підлозі (Я. Дубинянська).

- ❖ Визначте називні речення, що складаються з однорідних підметів.

275 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте односкладні речення, серед них — називні.

Таки й справді Тарас того літа був схожий на невтомного джмелика Вирушивши на Лівобережжя він де тільки не побував Прилуки Лубни Полтава Ромни Хорольщина Тут дбайливо зберігали пам'ятки старовини Можна було почути багато цікавого з іс-

торії краю Тарасові альбоми вже розбухали від усяких замальовок. Записники було списано переказами легендами (За А. Дрофанем).

Тарас Шевченко. Монастир у Полтаві. Сепія, акварель, туш

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ❖ З'ясуйте стиль висловлення. Яка роль у ньому називних речень?
 ❖ Кількома називними реченнями опишіть зображену на малюнку Т. Шевченка місцевість (назвіть зображені художником предмети).

276 Прочитайте. Речення в якій із колонок є односкладними називними? У якій із колонок подано двоскладні речення? Поясніть.

Безхмарне небо.
 Могутній Дніпро.
 Родючий чорнозем.

Небо безхмарне.
 Дніпро могутній.
 Чорнозем родючий.

Міркуймо! Прикметник, що стоїть перед означуваним іменником, є узгодженим означенням. Прикметник, який стоїть після іменника, виконує роль іменної частини складеного присудка. Наприклад, речення **Безхмарне небо**. Це поширене односкладне називне (*небо* — головний член односкладного називного речення, *безхмарне* — узгоджене означення). А речення **Небо безхмарне** — двоскладне непоширене (*небо* — підмет, *безхмарне* — іменна частина складеного присудка).

277 Подані односкладні речення поширте другорядними членами. Поширені односкладні називні речення запишіть.

Зразок. *Зима.* — Сніжно-біла зима. *Вулиці.* — Засніжені вулиці столиці.

Зима. Мороз. Небо. Вулиці. Парк. Алеї. Пам'ятник. Дерева.

- ❖ Якими другорядними членами можна поширювати називні речення? Свою думку обґрунтуйте.
 ❖ У записаних реченнях підкресліть усі члени речення.

278 Прочитайте. Роздивіться зимовий фотопейзаж.

Споруда Київського державного академічного театру ляльок подібна до казкового палацу. Таким же казковим є інтер'єр. Територія, прилегла до будівлі, також оформлена як дитяче казкове містечко. Тут можна побачити скульптури персонажів казок, фонтан, лавки для відпочинку, квіткові клумби.

Київський ляльковий театр
узимку

- ➔ ❖ За фотоілюстрацією складіть максимально лаконічний опис пейзажу. Уживайте односкладні називні речення.

279 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте односкладні називні речення, підкресліть у них усі члени речення.

1. Сад в..шневий. Хата. Гай. Кр..ниця. Шлях чума..ький. Голубі дощі. Незбагненна радість на душі (В. Григоренко). 2. Асфальт нагрітий. Місто. Надв..чір'я. Каштани стомлені. І музика сумна тр..вожить душу (В. Бубир). 3. Звуки хв..лин. Кроки сторіч. Трепет с..рдець. Зміна облич. Ніч. День. День. Ніч (В. Герман). 4. Пітони. Тритони. У клітці дрима ягуар. Ж..рафи. В..рблюди. Пр..ручені зебри. І поні. Хоча й нев..личкий, а все-таки це зоопарк. І тут оп..нилися навіть Пржевальського коні (Є. Гуцало).

- ➔ ❖ Позначте у словах вивчені орфограми.
❖ Підготуйте художню розповідь «Тварини в моєму житті» (усно). Уживайте односкладні називні речення.

280 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ

Прочитайте. Визначте односкладні речення, з'ясуйте тип кожного з них.

1. Піднімали прапор на Україні синьо-жовтий у блакитну вись (Б. Кулик). 2. Жита. Козацький степ. Так пахне материнка (В. Губенко). 3. Шаблю вибито з рук. Але з серця не вибито духу волі й жадання краси! (О. Гончар). 4. Стою на вулкані. Стою на межі. Пекельна робота. Робота душі (П. Перебийніс). 5. Вже не боронять волю булавою (М. Шевченко). 6. Козацькі могили. Висока трава. Земля нездоланна і горда (П. Перебийніс). 7. Нема полону й рабства для душі (Д. Павличко).

- ➔ ❖ Як ви розумієте вислів *робота душі*? У відповіді вживайте односкладні речення.

281 За вказаною послідовністю зробіть синтаксичний розбір поданих речень.

1. Лимонний сік вечірньої зорі над Києвом у лютому розлито (Є. Гуцало). 2. Розкрийте зіниці, розкрийте серця! (Олег Ольжич). 3. Мій особистий невеличкий світ. Ясне цвітіння яблуневих віт. Турбота батька. Піклування неньки (Л. Дмитерко). 4. Це про нас написали і пісні, і романи, й поеми (Л. Забашта).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Складіть загальну характеристику простого речення (див. с. 115).

2. З'ясуйте, чи речення односкладне. Визначте головний член речення.

3. Визначте тип односкладного речення.

4. Назвіть, чим виражений головний член односкладного речення.

5. Визначте всі члени речення.

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ

На чужині вітчизну цінують ще більше (Народна творчість).

Речення розповідне, неокличне, просте, поширене, односкладне, неозначено-особове; головний член речення — присудок *цінують* — виражений дієсловом.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

На чужині вітчизну цінують ще більше (Народна творчість).

Речення розп., неокл., просте, пошир., односкл., неозн.-особ., присудок вираж. дієсловом *цінують*.

§ 25. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЧАСТИНИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Односкладні прості речення можуть бути частинами складного речення.

Односкладним реченням може бути як одна з частин складного речення: Плече хмаринка мала, що більше не буде тепла (В. Сторожук), так і всі його частини: Небо захмарено, осінню віє (Олександр Олесь).

282 Прочитайте. У кожному з речень визначте граматичні основи. Укажіть у складних реченнях частини, що є односкладними реченнями.

1. Людину тоді помічають, як знаходить вона себе (*Р. Кудлик*).
2. Кинь, добродію, неробство, дорожити варто днем (*Г. Сковорода*).
3. Дивуєшся: скільки є в світі Краси, Мудрості, Світла, а люди продовжують кривдити одне одного! (*М. Дяченко*).
4. Терня тому колюче, що воно не хоче, щоб його рвали, а його виривають, бо воно колюче (*М. Горбаль*).

- ✖ Визначте фразеологізм, витлумачте його значення.
✖ Запишіть лише те складне речення, усі частини якого є односкладними реченнями. Підкресліть у записаному реченні граматичні основи.

283 Перепишіть речення, підкресліть граматичні основи. Визначте частини складних речень, які є односкладними реченнями. Визначте види цих односкладних речень.

1. Дороги іншої не треба, поки зорить Чумацький Шлях (*Т. Петриненко*).
2. Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син (*В. Сосюра*).
3. Вічності б у вічі подивитись, бо ж для чогось в світі ми живем! (*В. Кордонець*).
4. Криниця наша ця така глибока, що видно зорі з неї і у ній (*В. Загороднюк*).
5. Не журись, коли недоля в край чужий тебе закине! (*Леся Українка*).
6. Довіку не буде із мене раба, душа поневажить полони (*В. Стус*).

- ✖ Позначте в словах орфограми.

284 З кожної пари простих речень утворіть складні речення. Запишіть їх, підкресліть у кожному граматичні основи.

1. Уранці небо сяяло ясною блакиттю. Надвечір захмарило й задощило.
2. Якось ніби зненацька налетів холодний вітер. Стало неспокоїно й тривожно.
3. Випогодилося. На душі відразу стало радісно.

- ✖ Поясніть уживання розділових знаків між частинами складних речень.
✖ Визначте вид односкладних речень, які є частинами речень складних.

285 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Шануй свій час бо ти його дитя (*М. Луків*).
2. Коли зважуєшся на вирішальний крок у житті без батьківської поради не обійтись (*О. Гончар*).
3. Де правди щирої нема там завжди людям рота затуляють (*Б. Грінченко*).
4. Щоб з людьми було тобі не соромно не скупись на ласку і тепло (*П. Камінський*).
5. Природу можна ошу-

кати коли ти маєш душу ката (*П. Перебийніс*). 6. Вогню не погасить вогнем дощем не налякати зілля (*Л. Полтава*).

- ➔ ❖ Укажіть складні речення, усі частини яких є односкладними реченнями.
❖ Визначте вид односкладних речень, що є частинами складних речень.
❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
❖ Визначте фразеологізм, розкрийте його значення.

§ 26. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ. ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ

286 Прочитайте прислів'я. Які слова можна вставити на місці знаків питання?

1. У кожній сливі [?] своє зернятко (*Українське*). 2. Спершу [?] про справу, а не про забаву (*Англійське*). 3. За усмішкою часом [?] сльоза (*Ірландське*). 4. Три цінності [?] в житті: батьківщина, дружба і перше кохання (*Італійське*). 5. Від троянди [?] пахощі, від людини [?] добро або зло (*Українське*).

- ➔ ❖ Чи легко ці слова відтворити, «вгадати» зі змісту речення?
❖ Яким членом речення є пропущене в кожному реченні слово?

НЕПОВНЕ просте речення — це таке речення, у якому пропущений один або кілька членів, що їх можна легко встановити за змістом.

ПОРІВНЯЙТЕ:

ПОВНІ РЕЧЕННЯ

За вікнами місто святкове шумить.
Хатина красується в сніговій шапці.

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

За вікнами місто святкове (*С. Короненко*).
Хатина в шапці сніговій (*Д. Павличко*).

Пропущені в неповних реченнях члени речення можна відновити:

- **з попереднього речення:** *Грубість заважає правильно зрозуміти сказане співрозмовником. Крім того, [?] стає на заваді взаємодії з ним (Із посібника);*
- **з наступного речення:** *Як [?] мене завжди чекала, як виглядала! Я вдячний за це своїй матері! (Із листа);*
- **зі змісту самого речення:** *Київ мій, ти [?] у серці завжди (В. Сосюра);*
- **із ситуації спілкування:** *Помелом [?]! Щоб духу в хаті не було! (Т. Шевченко).*

Неповними можуть бути двоскладні та односкладні речення.

Найчастіше неповні речення вживають у висловленнях розмовно-побутового та художнього стилів.

Якщо на місці пропущеного члена речення у вимові неповного речення роблять паузу, на письмі ставлять тире:

Козаку найперше — воля. Козаку найперше — честь (В. Крищенко). В очах — синій льон і пісня (З. Кучерява).

287 Прочитайте речення, доведіть, що вони неповні. Який член речення пропущено в кожному з них? Обґрунтуйте вживання тире.

1. У мові — воля народу, прояв вільного духу (*Д. Білоус*).
 2. У Шевченка слові — міць землі (*Л. Полтава*). 3. Дні за днями — пожовклим листям (*М. Самійленко*). 4. Пишні троянди біля веранди. Коло криниці рясні чорнобривці (*А. Камінчук*). 5. Ранок проснувся першим, за ним — солов'ї (*М. Сингаївський*). 6. Червона барва означає кохання і милосердя, небесна — вірність, біла — чистоту, зелена — надію, вічність, золота ж — святість, досконалість, мудрість, повагу (*За П. Загрбельним*).

- ➔ ✖ Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.
 ✖ Назвіть означені в реченнях почуття.
 ✖ Визначте складні речення. Як би ви пояснили вживання в них тире? Звертеся з правилом.

Неповним реченням часто є друга частина складного речення:
Черв'як точить дерево, а сумління — людину. Старе дерево ламається, молоде — хитається (Народна творчість).

Слово пропускають із метою уникнення його повтору. У такому випадку на місці пропущеного слова ставлять тире.

288 Перепишіть прислів'я, пропускаючи повторювані слова. Поставте, де потрібно, тире.

1. Не вчи орла літати, а рибу не вчи плавати. 2. Нового щастя шукай, а старого щастя не полишай. 3. Влітку готують сани, а взимку готують віз. 4. Зимом бійся вовка, а влітку бійся мухи. 5. Вовка ноги годують, а мисливця ноги рятують. 6. Медок солодок, а патока солодка й поготів (*Народна творчість*).

- ➔ ✖ Визначте, які саме члени речення пропущені в кожному з неповних речень.

Неповні речення не слід плутати з односкладними реченнями. В односкладних реченнях немає і не може бути другого головного члена, він не пропущений і не визначається з попереднього чи наступного речень, за ситуацією або за змістом.

289 Прочитайте. Визначте, які з речень неповні, які — односкладні. Поясніть між ними різницю.

1. Свободу зображають в образі жінки (*Л. Забашта*). 2. Свободу кожному народу! (*П. Тичина*). 3. Рід наш з кореня верби. Не шукай древніше знаті (*Б. Олійник*). 4. Лужок. Дві яблуні та хатка. Вечірній промінь на вікні (*М. Стельмах*). 5. Степ навкруги. В траві стежина біла. Безмежна тиша. Мирна далина (*Д. Павличко*). 6. Ве-

чир. Навколо зима (*Олександр Олесь*). 7. Ранок. Туман. Між дерев силуети (*Ю. Шешуряк*).

- ➔ ❄ Чому речення, які мають у своєму складі обставину, не є односкладними називними? Відповідь проілюструйте прикладами із вправи.
- ❄ Яким чином уживання в неповних реченнях тире залежить від інтонації? Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.
- ❄ Перепишіть лише неповні речення, ставлячи, де потрібно, тире.

290 Перепишіть прислів'я, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. У єднанні здобувається перемога, у розбраті поразка (*Англійське*). 2. У працюючого мозолі від роботи, у ледачого від ложки (*Фінське*). 3. Оса гарна на вроду, а бджола на вдачу. 4. Павук шука отруту, а бджола мед. 5. Пасічник хвалиться пасікою, а гультьям мріями (*Українські*). 6. Цвях збереже підкову, підкова коня, кінь сміливця, сміливець Вітчизну (*Кримськотатарське*).

- ➔ ❄ Що символізує в українському фольклорі бджола? оса? павук? Складіть (прозою чи віршами) байку, персонажами якої були б ці три комахи.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Письмо

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ. ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ

291 Розгляньте таблицю. Поясніть, чому саме офіційно-діловий стиль найбільш зручний для усного й писемного ділового спілкування.

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ	
Головна функція	Повідомлення волевиявлення (наказ, вимога, рекомендація)
Сфера вживання	Діловодство. Дипломатія (відносини між державами). Правосуддя. Економіка
Основні види (жанри) висловлень	Закон, наказ, статут, угода, усне й писемне ділове спілкування, ділові папери (оголошення, доручення, розписка, план роботи, звіт, заява, протокол, характеристика тощо)
Загальні ознаки	Офіційність, точність, логічність, конкретність, стислість, наказовий характер викладу
Мовні ознаки	Уживання слів у прямому значенні, відсутність емоційно забарвленої лексики, використання термінів, усталених мовних зворотів, переважання віддієслівних іменників, використання неозначеної форми дієслова у значенні наказового способу, прямий порядок слів у реченнях, уживання складних речень

- ➔ ❄ Які ділові папери ви склали в попередніх класах? Яке призначення кожного з них?
- ❄ Із якими ще діловими паперами вам доводилося мати справу? За яких обставин? Розкажіть про це.

292 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Прочитайте текст. Доведіть, що його складено в офіційно-діловому стилі.

ПРОТОКОЛ № 3

зборів учнів 8-Б класу середньої школи № 58 м. Полтава
від 06.12 2016 року

Голова зборів — Кравченко О.

Секретар — Черненко О.

Присутні — 32 учні, класний керівник Савченко О. П., учитель інформатики Любарець С. Б., голова батьківського комітету класу Курченко К. Л.

Відсутні — 2 особи (через хворобу).

Порядок денний

I. Про організацію 12-годинного факультативного курсу «Всесвітня мережа Інтернет (www): користування і безпека (середній рівень)» для учнів класу.

II. Про підготовку екскурсії учнів до м. Канів.

I. СЛУХАЛИ:

Старосту класу Петренко О. про те, що учні виявили бажання пройти навчальний курс.

ВИСТУПИЛИ:

1. Голова батьківського комітету класу Курченко К. Л. запропонував організувати навчання учнів класу за запропонованою темою. Здійснювати навчальний процес виявили бажання члени батьківського комітету класу Тимченко Р. І. та Почепцов Б. Д., які працюють викладачами інформатики в навчальних закладах і мають відповідну освіту й досвід.
2. Учитель інформатики Любарець С. Б. підтримала ініціативу й запевнила, що надасть необхідну допомогу в організації навчання. Заняття проводитимуть у кабінеті інформатики, на що є попередній дозвіл директора школи.

УХВАЛИЛИ:

1. Клопотатися перед директором школи про організацію 12-годинного факультативного курсу «Всесвітня мережа Інтернет (www): користування та безпека (середній рівень)» для учнів класу.
2. Доручити членам батьківського комітету класу Тимченко Р. І. та Почепцову Б. Д. скласти програму 12-годинного факультативного курсу для узгодження з учителем інформатики.

II. СЛУХАЛИ:

Курченко К. Л. поінформував про можливість придбання в туристичному бюро 20 путівок для туру вихідного дня до Національного Шевченківського заповідника в м. Канів.

УХВАЛИЛИ:

1. Інформацію взяти до уваги.
2. Просити батьківський комітет класу придбати 20 путівок для туру вихідного дня до Національного Шевченківського заповідника в м. Канів на другу неділю березня 2017 року.

Голова зборів	(підпис)	Кравченко О.
Секретар	(підпис)	Черненко О.

❖ Підготуйте стислі відповіді на запитання:

- За яких обставин і з якою метою складають протокол?
- Що фіксує цей діловий папір? На що може впливати?

❖ Витлумачте значення висловів *протокольна мова*, *протокольна точність*.

293

ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Прочитайте. Складіть витяг із поданого в попередній вправі протоколу батьківських зборів про придбання для учнів путівок на тур вихідного дня до м. Канів.

Витяг із протоколу — діловий папір, який видають або надсилають окремим особам або підприємствам. Це засвідчена копія частини протоколу, у якій ідеться про ухвалення зборами певного рішення.

У діловому папері потрібно вказати:

- назву виду документа (ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ),
- дату (переноситься з оригіналу протоколу),
- місце складання чи видання (з оригіналу),
- заголовок до тексту (з оригіналу),
- текст (зі вступної частини беруть пункти «Голова», «Секретар», «Присутні», зазначають номер питання порядку денного, з основної частини цитують пункти, що стосуються певного питання порядку денного),
- підпис (переносять з оригіналу, але голова і секретар зборів підпис не ставлять),
- позначка про завірення копії (оформляється без слова «копія» у правому верхньому куті аркуша).

Зразок

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ
засідання батьківського комітету 8-Б класу
середньої школи № 58 м. Полтава

від 30 жовтня 2017 року

Голова засідання — Гордієнко К. І.
Секретар — Лазебна С. М.
Присутні: 5 членів батьківського комітету.
Відсутні — 2 особи.

Порядок денний

II. Про придбання для учнів класу електронних підручників
«Українська мова» (доповідач — Пилипенко Т. І.)

2. СЛУХАЛИ:

Пилипенко Т. І. — (текст виступу копіюють із протоколу)

ВИСТУПИЛИ:

Семенюк Г. С. — (текст виступу копіюють із протоколу)

Міщенко О. М. — (текст виступу копіюють із протоколу)

УХВАЛИЛИ:

2. Доручити Пилипенко Т. І. закупити пробну версію електронного підручника «Українська мова» за кошти батьківського фонду класу для апробації в навчальному процесі.

Голова засідання	(підпис)	Гордієнко К. І.
Секретар	(підпис)	Лазебна С. М.

Згідно з оригіналом.

Директор середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів
№ 58 м. Полтава

5.11.2016

(підпис) Зінченко О. Д.

- ➔ ❖ Яка мета складання протоколу зборів і засідань? Що фіксує протокол? З якою метою складають витяг із протоколу?
- ❖ Навіщо складають протокол дорожньо-транспортної пригоди (ДТП)? протокол судового засідання? протокол виборчої комісії?

294 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Скористайтеся підказкою.

1. До повістки дня шкільних зборів було включено три питання. 2. Я рахую, що треба спішно прийняти заходи по покра-

щенню рівня дисципліни на перервах. 3. Рішити це діло треба на протязі найближчого часу. 4. На цьому рішенні буде настоювати весь наш клас. 5. Виписку з протоколу зборів було видано Сергію Бондаренко.

Підказка ↴

НЕПРАВИЛЬНО

~~повістка дня~~
~~виписка з протоколу~~
~~включити до порядку денного~~
~~я рахую, що...~~
~~по покращенню~~
~~прийняти заходи~~
~~на протязі десяти днів~~
~~ми настоюємо на цьому~~
~~довідка видана Степаненко-~~
~~Віталію~~
~~рішити це діло~~

ПРАВИЛЬНО

порядок денний
 витяг з протоколу
 внести до порядку денного
 я вважаю, що...
 щодо покращення
 вжити заходів
 протягом десяти днів
 ми наполягаємо на цьому
 довідка видана Степаненкові (-у)
 Віталію
 владнати цю справу

➔ ❄ Які норми літературної мови було порушено в реченнях?

§ 27. НЕЗАКІНЧЕНІ РЕЧЕННЯ

295 Прочитайте. Чи зрозумілий був би зміст виділених речень поза наведеним діалогом? Чому?

— Ви не подумайте про мене погано, — сказала дівчина.

— А що я маю подумати? *Навпаки, повинен би...* — Гордій мало не сказав «подякувати вам», але стримався, хоч і відчував наплив схвильованості. Незнайома людина шукала його, заспокоювала. Він мав сказати їй якісь особливі слова, яких не вмів говорити.

— *Ви мене...* — почав він, але знову не докінчив.

— Здивувала?

— Так.

— Ходімо назад. Повернімося.

— *Задля цього не варто було вам...*

— Справді, ходімо. Все обійдеться (*За П. Загребельним*).

➔ ❄ Незакінченість якого з виділених речень можна пояснити емоційним станом мовця: хвилюванням, збентеженням?

❄ Які речення не закінчені мовцем через його ухиляння від прямої відповіді?

НЕЗАКІНЧЕНІ РЕЧЕННЯ — це початкові уривки звичайних речень, що їх із тієї чи іншої причини мовець раптово обірвав, не договоривши. Найчастіше вони трапляються в усному мовленні та художніх творах.

Наприклад: «**А там... а там...** сину, сину!» — та й не доказала. (Т. Шевченко).
А тепер... Далеко я... Заросли в гаю доріжки (Олександр Олесь).

Від неповних незакінчені речення відрізняються тим, що в них, на відміну від перших, важко або й неможливо встановити, що конкретно випущено.

На письмі перерваність речення позначають трьома крапками, у вимові — паузою.

296 Прочитайте. Визначте незакінчені речення.

1. Чудесна книга... Яка книга!! Хто ж... Хто ж написав оцю дивну, оцю чудесну книгу? (І. Багряний). 2. Незабаром його наздогнали хлопці: «Чуєш, Тарасе...» (Із журналу). 3. «Знайду, знайду...» — шепоче вітер (Олександр Олесь). 4. «Я повинен їхати, — сказав Гордій Отава. — Але якби...» (П. Загребельний).

- ➔ ❖ Поясніть різницю між незакінченими й неповними реченнями.
 ❖ Як ви думаєте, чим спричинене вживання незакінчених речень? Звіртеся з правилом.

Незакінчені речення використовують із певною стилістичною метою. Завдяки їм привертають увагу:

- до внутрішнього стану мовця (його збентеження, схвильованості, нерішучості): «Я не Ганна, не наймичка, я...» — та й оніміла (Т. Шевченко);
- до певних екстремальних умов, у яких відбувається мовлення: Прощай, сину. Нехай тебе доля боронить від лихого. Хай... — раптом Дмитрові перехопило дух (М. Стельмах);
- до того, що мовець ухилився від прямої відповіді, можливо, через небажання сказати щось неприємне: — Ну, якби не стримався! — пригрозив старшина. — Я б тобі... (О. Гончар).

Крім того, незакінчені речення дають змогу сконцентрувати увагу на важливій деталі, проблемі: Така подія, як ця, могла б відбутися будь-де, якби... Ми ніколи б так не вчинили, але...

297 Прочитайте. Визначте незакінчені речення. Поясніть їхню роль у висловленні.

- Не здумай палити! Це шкодить здоров'ю!
- Я не... Я не...
- Назавжди зіпсуєш легені!
- І ніколи...
- Тільки побачу!... Я тобі...

- Жодного разу...
- На перший раз не покараю, бо...
- Та вислухай, тату, до кінця! Я не палю! Я ніколи й не пробував! Жодного разу цигарки в руках не тримав! (Із розмови).

➔ ❖ Складіть жартівливий діалог про необхідність дотримання здорового способу життя. Використайте незакінчені речення.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. У чому полягає відмінність між неповними реченнями та односкладними? Які типи односкладних речень ви знаєте?
2. Чим розрізняються означено-особові, неозначено-особові та безособові речення? Наведіть приклади таких речень. У яких стилях мовлення вони вживаються?
3. Охарактеризуйте називні речення. Наведіть приклади таких речень.
4. Складіть лаконічний опис шкільного подвір'я. Уживайте називні речення.
5. У якому стилі мовлення зазвичай уживають називні речення?
6. У яких стилях мовлення вживають неповні речення?
7. За якої умови в неповних реченнях ставлять тире? Наведіть приклади.

звертання

речення

вставні слова

вставні
речення

відокремлені означення

відокремлені додатки

відокремлені
обставини

однорідні
члени речення

відокремлені уточнювальні

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ
Просте ускладнене
речення

РЕЧЕННЯ

З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

поширені
однорідні члени речення
непоширені
узагальнювальні слова

§ 28. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ, БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ І ЗМІШАНИМ ЗВ'ЯЗКОМ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

298 Прочитайте, дотримуючи правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків.

Музеї в Україні почали працювати з ХІХ ст. Найперші музеї старожитностей відкрили в Миколаєві, Одесі, Феодосії, Києві, Острозі. Художні музеї було відкрито в Харкові, Одесі, Києві, Феодосії. У них зберігають картини, мистецькі вироби.

Меморіальні музеї присвячені пам'яті видатних письменників, учених, композиторів, художників. Вони створені на базі їхніх садиб, будинків, квартир.

Музеї-заповідники складаються не лише з пам'ятної будівлі, а й із прилеглої території. Найвідомішим в Україні є Канівський музей-заповідник біля могили Тараса Шевченка.

Нині в Україні працює близько п'яти тисяч різноманітних музеїв (*Із журналу*).

Національний художній музей України в Києві

- ➔ ✨ Визначте в реченнях тексту однорідні члени речення.
 ✨ Чи утворюють однорідні члени речення між собою словосполучення? Поясніть.

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ — це члени речення, що відповідають на те саме питання й пов'язані за змістом із одним словом у реченні.

Однорідними можуть бути різні члени речення:

- підмети: *У серці панують злагода й мир (М. Луків);*
- присудки: *Від пісні серце стислось, заболіло (О. Ющенко);*
- означення: *Розмова леться щира і проста (О. Соловей);*
- додатки: *До людей неси і розраду, і пораду (М. Стельмах);*
- обставини: *Звучала пісня вільно, гордо (В. Білас).*

Однорідні члени речення вимовляють:

- з інтонацією переліку: *Сядь, схилися, слухай пісню (Олександр Олесь);*
- з інтонацією протиставлення: *Твої дороги вестимуть прямо, а не манівцями (Г. Гордасевич).*

Логічний наголос падає на однорідні члени речення.

Між собою однорідні члени можуть поєднуватись:

- сполучниковим зв'язком (за допомогою сполучників та інтонації);
- безсполучниковим зв'язком (за допомогою лише інтонації, без сполучників);
- змішаним зв'язком (поєднанням обох способів).

Однорідні члени речення бувають:

- непоширені (не мають при собі пояснювальних слів): *Поспішай не словами, а ділами (Народна творчість);*
- поширені (мають пояснювальні слова): *Поспішай не гучними словами, а добрими ділами (Народна творчість).*

299

Прочитайте, дотримуючи правильної інтонації.

Кобзарі, лірники, бандуристи — народні митці. Співали вони на майданах, ярмарках. Ці народні артисти мали володіти гучним, приємним і проникливим голосом.

Часом кобзарі не лише виконували, а й створювали думи, пісні, легенди. Вони були не тільки виконавцями, а й авторами текстів. Для створення, майстерного супроводу, гідного виконання дум був необхідний музичний хист (За Н. Шумадюю).

- ❖ Визначте однорідні члени речення.
- ❖ У яких реченнях однорідні члени пов'язані інтонацією переліку? У якому — інтонацією протиставлення?
- ❖ Визначте речення, у яких однорідні члени пов'язані: 1) лише інтонацією; 2) інтонацією та сполучниками; 3) поєднанням цих способів.
- ❖ Визначте поширені однорідні члени речення.

300

Перепишіть. Визначте й підкресліть однорідні члени речення. Поясніть розділові знаки між ними. Звіртеся з таблицею.

1. На ґрунті минулого зароджується, росте, визріває майбутнє.
2. Від минулого берить не попіл, а вогонь.
3. Як колись, так і тепер люди шанують минуле.
4. Літописи й пам'яткі, музеї та монументи —

це ліки від людського безпам'ятства. 5. Мистецькі твори історичного жанру і зацікавлюють, і інформують, і змушують замислитись. 6. Пам'ятай минуле і думай про майбутнє (*Афоризми*).

➔ ❄️ Поясніть вислів: *Перед минулим схилимо голову, перед майбутнім — закасаймо рукава.*

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ		
КОМУ СТАВИМО, ЯКЩО ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ		
не поєднані сполучниками	○, ○, ○	<i>Правда буває терпка, гірка, несмачна.</i>
поєднані протиставними сполучниками <i>а, але, та</i>	○, а ○	<i>Багатство не в майні, а в гідності.</i>
поєднані повторюваними сполучниками <i>і-і, та-та, то-то, або-або</i>	і ○, і ○	<i>Книжки дарують людям і мудрість, і мужність. Вітер хмари то збирає, то розганяє.</i>
утворюють пари, з'єднані єднальними сполучниками	○ і ○, ○ і ○	<i>Неробство й гультайство, лень і непослух призводять до біди.</i>
з'єднані парними сполучниками <i>як...так, не тільки...а й, хоч...але (та), не так...як</i>	не так ○, як ○	<i>Заздрощі шкодять не так комусь, як самому заздріснику.</i>
КОМУ НЕ СТАВИМО, ЯКЩО ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ		
поєднані неповторюваними єднальними сполучниками <i>і (й), та, або, чи</i>	○ і ○	<i>На зорі задивився і в калюжу звалився.</i>

301 Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Поганий сусід гірший за пожежу повинь і пошесть. 2. На війні потрібні сміливість і сила обережність і розсудливість. 3. Учися і ковзати і падати і вставати. 4. Для щастя потрібен не тільки хліб а й свобода. 5. На війні треба мати розум старого силу молодого і відвагу орла. 6. Здоров'я важливіше за багатство і вроду. 7. Час то завдає нам болю то лікує. 8. У дружбі шукай не вигоди а щирості (*Народна творчість*).

➔ ❄️ Укажіть поширені однорідні члени речення.

302 Перепишіть прислів'я, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі слова. Розставте розділові знаки.

1. Покладайся не на силу а на 2. Сподівайся не на віпадок а на 3. Починай з меншого але досягай 4. Людину красить не гарний одяг а упертий 5. Поспішай не язиком а 6. Про гідність людини суди не так за словами як за 7. Хоч сорочка й латана зате ... (*Народна творчість*).

ДОВІДКА ↘

Вміння. Розум. Діло. Праця. Труд. Свій. Більший.

- ➔ ❖ Підкресліть однорідні члени речення.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

303 ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Подані групи слів уведіть як однорідні члени до самостійно складених речень. Речення запишіть, підкресліть у них усі члени речення.

- І вчора, і сьогодні, і завтра, і завжди.
- Поля й степи, ліси і гори, річки й моря.
- Чоловіки й жінки, старші й молодші, дорослі й діти.
- Працьовиті, беручкі, сміливі, винахідливі.

- ➔ ❖ Поясніть у записаних реченнях розділові знаки.

304 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Розставте пропущені розділові знаки.

1. У лісі в полі чи в городі ро..чиняюсь я в пр..роді (Г. Гордасевич). 2. Тут все мені рідне бл..зьке і святе (М. Луків). 3. У дер..ві кожнім в ст..блині в травині і тихо й тр..вожно билося серце з..млі (Г. Коваль). 4. Чи то з дерев чи то з неба сипле сніг (І. Коваленко). 5. Небо то по-старечому сльозилося краплями дрібного туману то холодними густими дощами пер..мивало голі гілки д..рев (Н. Конопенець).

- ➔ ❖ Підкресліть усі члени речення.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Позначте у словах орфограми.
- ❖ У чому виявляється ваша любов до природи? Чи відчуваєте ви її частиною? Якщо так, то в чому це виявляється? У відповіді вживайте речення, ускладнені однорідними членами. Скористайтеся фотоілюстраціями.

305 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Шевченко не поет а голос душі українського народу (*Б. Нущич*). 2. Творчість Шевченка відбиває наше світосприйняття наше минуле і нашу надію на майбутнє (*За Є. Сверстюком*). 3. В Шевченковім залізнім слові під грізним Гоголя пером нам хвилі гомонять дніпрові гаї й лани понад Дніпром (*М. Рильський*). 4. Нам треба голосів Тараса Франка Довженка і Тичини (*О. Підсуха*). 5. Чи не приходять розмовлять із нами і Леся Українка й Коцюбинський і Франко? (*М. Рильський*).

- ✳ Підкресліть однорідні члени речення.
- ✳ Позначте у словах орфограми.
- ✳ Підготуйте стислу (3–4 речення) розповідь про свого улюбленого письменника. Уживайте речення, ускладнені однорідними членами.

306 Визначте тему та головну думку висловлення, з'ясуйте його стиль.

Упродовж усього життя люди спостерігають світ, *аналізують* життя, навчаються самі, навчають одне одного. Допомогає, сприяє в цьому фотографія. Зупинити, затримати мить у сучасному житті практично неможливо. Фотографія ж технічно цю мить гальмує, зупиняє. Майстерне, пропущене через серце фото дає можливість роздивитися світ *максимально* уважно, пильно й прискіпливо.

Якщо людина дивиться на фотографію, що передає обставини, *аналогічні* ситуаціям, у які вона потрапляла, її охоплюють особисті почуття. Фотографія викликає в уяві спогади, переживання, запахи... У цьому плані вона потужніша за інші види мистецтва.

Якщо фотографія несе зовсім нову інформацію, вона скоріше є дослідженням.

Скажімо, коли я розглядаю на фотографії поверхню Марса, мені дуже цікаво, але почуття мої відрізняються від тих, які мене охоплюють, коли я бачу на фотографії звичайнісінькі земні речі. Якась вуличка, доріжка, газон, лавочка... Ці нібито *банальні* речі вражають набагато більше (*За І. Гайдаєм*).

- ✳ До виділених запозичених слів доберіть українські відповідники.
- ✳ Укажіть речення, ускладнені однорідними членами. Поясніть у них розділові знаки.
- ✳ Чи фотографуєте ви гаджетом? Яку місцевість хотіли б сфотографувати? Складіть словесний опис уявної фотографії. Уживайте однорідні члени речення.

309 Перепишіть. Визначте різні ряди однорідних членів речення, підкресліть їх. Розставте пропущені розділові знаки.

1. За правду й віру шана і повага жде тебе (*П. Куліш*). 2. Не зобидь ні старця ні дитину поділись останнім сухарем (*М. Луків*). 3. Частіше заглядай до себе в душу й вимітай сміття злости пил заздрощів дрантя гордині (*В. Вовк*). 4. Не зазнавши ні щастя ні горя ти не набудеш людяності й мудрості (*Народна творчість*). 5. У поле до ріки іду я не гуляти а слухать стежку хвилю колоски (*М. Федунець*).

- ➔ ✳ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
✳ Витлумачте суть названих у реченнях почуттів. У відповіді вживайте однорідні члени речення.

310 Перепишіть речення, продовжуючи ряди однорідних членів. Скористайтеся Словником назв почуттів.

- Хай звільняється, позбувається моє серце від гордині...
- Упевненість, гідність, цікавість я буду в собі розвивати...
- Мій приятель і мій товариш повинні бути до людей чуйні...

- ➔ ✳ У записаних реченнях визначте й підкресліть усі однорідні члени речення.
✳ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

311 Прочитайте, правильно інтонуючи речення. Визначте однорідні члени речення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Риси свого характеру кожен з нас має знати передовсім для пізнання себе та розуміння інших. Пізнаючи свій внутрішній світ, ми свідомо чи підсвідомо порівнюємо його з рисами вдачі і знайомих нам людей, і літературних персонажів. Це необхідно для спілкування.

Чи ж завжди правильно ми визначаємо й називаємо риси характеру? Чи не сплутуємо силу духу та принциповість із агресивністю, упертістю, незговірливістю, жорстокістю? Але ж упертість — це якраз не сила, а слабкість, невміння переосмислити своє до когось або до чогось ставлення!

Риси характеру людини зазвичай породжені тими почуттями, які охоплюють її під час спілкування. Іншими словами, почуття переходять у постійні якості.

Розуміння себе й інших людей сприяє досягненню мети у спілкуванні. А цього прагне й цього домагається кожен із нас (*За Ю. Орловим*).

- ➔ ❖ Укажіть речення з кількома рядами однорідних членів.
- ❖ Визначте поширені однорідні члени речення.
- ❖ Перегляньте **Словничок назв почуттів**. Випишіть назви тих почуттів, які ви хотіли б перетворити на риси своєї вдачі.
- ❖ Складіть і запишіть три речення, у яких виписані слова були б однорідними членами.

312 Прочитайте. Визначте однорідні члени речення.

1. Від попередніх поколінь українці успадкували волелюбність, незалежність, непокору будь-яким загарбникам. До того ж вони не сприймають почуття приниженості або страху перед можновладцями. Це засвідчила відповідь запорожців турецькому султану (*За О. Стражним*). 2. Ну й народ! Ніхто в цілому світі не відчуває так глибоко свободи, рівності й братерства! (*І. Рєпін*). 3. Предки наші звались козаками, гартували у боях шаблі (*М. Луків*). 4. У літературі широко вживають термін «українська душа». При цьому мають на увазі відкритість у спілкуванні, довірливість, терпіння, схильність до спільної праці (*Із підручника «Людина і світ»*).

- ➔ ❖ Визначте поширені однорідні члени.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Накресліть схему першого речення.

313 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Тарас Шевченко символізує душу українського народу втілює його гідність дух і пам'ять (*Є. Сверстюк*). 2. В дні перемог і в дні поразок в щасливі дні і в дні сумні іду з дитинства до Тараса несучи думки свої земні (*Ю. Рибчинський*). 3. У минулому Тарас Шевченко шукав традицій героїзму прикладів сили для боротьби за нову Україну (*За І. Дзюбою*). 4. Він перший за свою любов тяжкі дістав кайдани але до скону їй служив без зради без омани (*Леся Українка*).

- ➔ ❖ Укажіть речення, ускладнені двома рядами однорідних речень.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

314 У вказаній послідовності зробіть синтаксичний розбір поданих речень.

1. Для життя потрібні Вітчизна свобода і пісня (*П. Загребельний*). 2. Люблю я батьківщину чисто й чесно (*Б. Щавурський*). 3. Зігрілася душа розмерзлася ожила (*Л. Костенко*). 4. Почув я слово близьке щемливе рідне (*Д. Павличко*). 5. Переживай завжди з народом і горе й радість (*В. Сосюра*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНОГО ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Складіть загальну характеристику простого речення (див. с. 115).
2. З'ясуйте, чи ускладнене речення однорідними членами, якщо так, то якими саме.
3. Назвіть у реченні слово, до якого вони відносяться.
4. Визначте, якими частинами мови виражені однорідні члени речення.
5. З'ясуйте, є однорідні члени поширеними (мають при собі пояснювальні слова) чи непоширеними.
6. Визначте, як пов'язані між собою однорідні члени: сполучниковим, безсполучниковим чи змішаним зв'язком.

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ

Не тіло, а душа є людиною (Г. Сковорода).

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене однорідними підметами. За змістом однорідні підмети *тіло, душа* пов'язані зі словами *є людиною*, виражені іменниками, непоширені, пов'язані між собою сполучниковим зв'язком.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

Не тіло, а душа є людиною (Г. Сковорода).

Речення розп., неокл., просте, двоскл., непошир, повне, ускладн. однор. підм., віднос. до сл. *є людиною*, вираж. імен.

315 **Перепишіть, розставте розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір речень.**

1. Красу душі формує світле слово думки книжки чудові і розмови (*Л. Коваленко*). 2. Вічно будуть в світі і відданість і віра і любов (*Д. Загул*). 3. Патріотизм це не вибух емоцій а спокійна й міцна відданість батьківщині (*Е. Стівенсон*). 4. Патріотизм повинен реалізуватися не лише в словах а й у порядності чемності охайності навіть у прибиранні вулиць (*А. Троян*).

✳ Позначте у словах орфограми.

Якщо два однорідних члени речення, з'єднані повторюваними сполучниками *і...і* або *ні...ні*, становлять фразеологізований вислів, кому між ними не ставлять: *і туди і сюди; і сміх і гірх; ні в тих ні в сих; ні світ ні зоря; ні пуху ні пера; ні мертвий ні живий*.

Наприклад: **Ні світ ні зоря** я прибігла на автобусну зупинку (О. Слоньовська).
Справа стояла на місці, не рухалася **ні туди ні сюди** (В. Винниченко).

316 Прочитайте. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Треба трудитись і день і ніч, і день і ніч, як наші батьки, діди, прадіди, як увесь наш народ великий (П. Загребельний).
2. Громило військо Богданове ворогів і в хвіст і в гриву (Народна творчість).
3. Петро був ні риба ні м'ясо, чорні козацькі вуса були єдиним його достоїнством, бо ж руки не лежали ні до чого (О. Миронюк).
4. То не біда, що в епіцентрі лих ми опинилися ні в тих ні в сих (П. Резников).
5. Зима. Нема їй ні кінця ні краю. Струною снігу білий вітер грає (П. Перебийніс).

→ ✳ Поясніть значення кожного фразеологізму.

317 Розкрийте значення фразеологізмів. Поясніть уживання розділових знаків.

І хочеться і колеться; і вашим і нашим; ні роду ні племені; ні вдень ні вночі; ні з того ні з сього; і не снилося й не мріялося; і так і сяк; і не так і не ні; ні тпру ні ну.

→ ✳ Із трьома фразеологізмами (на вибір) складіть і запишіть речення.

318 Перепишіть прислів'я, завершуючи кожне дібраним із довідки фразеологізмом. Поясніть розділові знаки.

1. Часу не повернеш 2. Вийшло абияк, бо крутив 3. Без води 4. Узяв за лоб один другого 5. За копійку скажем 6. Немає справи й чесноти, щоб вони не мали

ДОВІДКА ↴

...ні назад ні вбїк; ні туди ні сюди; ні з сього ні з того; і так і сяк; і вашим і нашим; і «за» і «проти».

→ ✳ Складіть і запишіть речення з фразеологізмами *ні бе ні ме*; *ні Богу ні людям*; *ні холодно ні жарко*.

319 Перепишіть, розставте розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір двох перших речень.

Ми не найкращі але й не гірші за інших. Матері у спадок нам передають не чваньковитість не пиху чи *захланність* а почуття честі гідності й волелюбства.

Професор Яворницький видобував з небуття самий дух козацької республіки. А нам якраз і дорогий дух вольності патріотизму.

Може цього вітаміну тобі й бракує козацький нащадку! Криця в людях була. У нас вона звичайно теж є... (За О. Гончаром).

- ➔ ✳ Лексичне значення виділеного слова з'ясуйте за **Словником назв почуттів**.
- ✳ Визначте речення, ускладнені звертанням і вставними словами.
- ✳ Порівняйте два зображення Дмитра Яворницького: фрагмент картини І. Репіна (академік позував для образу писаря) та створений пізніше з натури портрет. Зберіть у мережі Інтернет інформацію про допомогу історика в роботі над створенням полотна «Запорожці». Приготуйтеся розповісти про це в класі. У розповіді вживайте однорідні члени речення.
- ✳ Як ви ставитесь до віртуальних музеїв? Відповідь побудуйте у формі роздуму.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Письмо

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

320 Прочитайте. Визначте однорідні члени речення.

Вулиця — обмежений рядом будинків простір у межах міста або іншого населеного пункту, призначений для руху транспорту та пересування пішоходів. Обов'язковим елементом вулиці є тротуар (хідник). Додатковими елементами вулиць можуть бути трамвайні колії, велосипедні доріжки, зелені насадження, газони й огорожі.

Історично вулиці виникли в містах як дороги, що з'єднували в'їзні брами з ринковою, вічевою або іншою головною площею міста. Згодом вулиця стала одним із найважливіших елементів містобудування.

Залежно від призначення вулиці поділяють на житлові, промислові, торговельні, ділові, головні та другорядні. Залежно від

особливостей формування виділяють проспект, набережну, бульвар, провулок, узвіз, сліпу вулицю (тупик) (*Із Вікіпедії*).

- ➔ ❖ Який тип мовлення покладено в основу тексту? На якій підставі ви зробили такий висновок?
- ❖ З'ясуйте стиль тексту. Свою думку доведіть.

Сергій Брандт. Київ. Андріївський узвіз

321 ПОПРАЦЬОУТЕ В ГРУПАХ

За поданим планом складіть усний твір-опис «Ця вулиця веде до школи нас» у художньому стилі. Попередньо обміркуйте головну думку твору. Вживайте художні засоби.

Зразок

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН ТВОРУ-ОПISУ ВУЛИЦІ

I. Де розташовано вулицю (на околиці чи в центрі міста (села), поблизу парку, біля річки тощо).

II. Яка вулиця.

1. Що найперше впадає у вічі.
2. Протяжність вулиці. Яка вулиця завширшки.
3. Рельєф вулиці (підвищення, западини, водойми).
4. Забудова вулиці.
5. Які установи, підприємства розміщені на вулиці.
6. Рослинність (якщо є).

III. Загальне враження (що подобається, а що, можливо, ні).

- ➔ ❖ Прослухайте складені різними групами усні твори-описи, обговоріть їх.
- ❖ Поясніть різницю між описом вулиці та розповіддю про неї.

- 322** Доповнивши на свій смак текст складеного групами усного твору, напишіть у художньому стилі твір-опис вулиці, якою ви щодня ходите до школи. Скористайтеся орієнтовним планом.

- 323** Прочитайте уривок із вірша Петра Перебийноса. Чи поділяєте ви захопаність автора в місто? Якою мірою? У відповіді вживайте однорідні члени речення.

Стаю урбаністом.
 Не можу без міста.
 Зітхаю і марю
 Його тротуаром.
 Ах, місто химерне!
 Тобі не до мене.
 Ах, місто!..
 Стаю урбаністом.

Новобудови Одеси

- ❖ У чому переваги міського життя? Чим краще життя в сільській місцевості? Де хотіли б жити особисто ви? У відповіді вживайте фразеологізми *ні за ні проти*; *і не так і не ні*; *ні туди ні сюди*.
- ❖ Складіть римовану відповідь поетові. Використайте такі рими (на вибір): *вулиця — тулиться — минулися*; *місто — намисто — (зі) свистом*; *прямують — гальмують — фотографують*.

§ 30. ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

- 324** Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків.

1. Хочеться життя *яскравого, блискучого, діяльного*. *Сіре одноманітне* життя мене гнітить (М. Коцюбинський). 2. Мій день минає в *напруженій, гарячковій* роботі (З. Тулуб). 3. *Великими блакитними* очима дивлюся я довірливо на світ (В. Симоненко).

- ❖ Спробуйте пояснити, чому в одних випадках між виділеними означеннями поставлено коми, в інших — ні.

Означення ОДНОРІДНІ, якщо:

- вони характеризують предмет за тією самою ознакою: *Все вкрилося кругом пухнастим, чистим снігом* (Н. Забіла);
- кожне наступне означення конкретизує значення попереднього: *Сніг лежить білий, сріблястий* (Ю. Яновський);
- вони є епітетами (художніми означеннями): *У бурани і шторми нас не зляка розгнівана, дика пучина* (Д. Луценко).

НЕОДНОРІДНІ означення характеризують предмет з різних боків:
Настали довгі нудні холодні дні (І. Сенченко).

325 Прочитайте. Визначте означення однорідні та неоднорідні, поясніть відмінність між ними. З якою інтонацією слід вимовляти однорідні та неоднорідні означення?

1. Дрімає степ у сивім ковиловім морі (Г. Гай). 2. Над долинами стоїть сизий легкий туман (І. Нечуй-Левицький). 3. Срібний, світлий, притихлий ліс жде чогось, до чогось прислухається (О. Гончар). 4. Білі розніжені хмари пролопотіли крильми (О. Довгон'ят). 5. Знов прийшов рум'яний тихий вечір (В. Сосюра). 6. Настав похмурий, задушливий вечір (М. Старицький). 7. Стояла тиха, тепла, красива ніч (Я. Баш). 8. Гірська сувора панорама вража схвилювані серця (Д. Луценко).

- ❖ До виділеного запозиченого слова доберіть український відповідник.
 ❖ Поясніть уживання розділових знаків.

326 Перепишіть. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Шипшини куц у мене під вікном цвіте блідо-рожевим скромним цвітом (М. Рильський). 2. Усі дерева навкруги тепер стояли блідо-рожеві, м'які, святкові (О. Гончар). 3. П'янкий, вологий, свіжий вітер огорне подихом тебе (Б. Дегтярьов). 4. Я люблю гордий шум рідних київських вулиць зелених (В. Сосюра).

- ❖ Позначте у словах орфограми.

327 Перепишіть прислів'я, на місці крапок уписуючи дібрані з довідки прикметники-означення, поставивши їх у потрібній формі. Розставте, де потрібно, коми.

1. Найсолодший ... плід — від власної праці. 2. Зароблена ... копійка будь-де цінується. 3. Не прив'язуй коня до чужого ... тину. 4. Нащо дорога ... миска, як вона порожня? 5. Нова ... ложка губу дере.

ДОВІДКА ↘

Трудовий. Гнилий. Гарний. Найсмачніший. Кришталевий.

- ❖ Визначте в реченнях означення однорідні та неоднорідні.

328 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Роздивіться фотоілюстрації. Складіть висловлення про екстремальні види спорту. Вживайте однорідні та неоднорідні означення.

329 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Зима виводить на вікні свої морозяні узорі (В. Сосюра).
 2. Місяць під темним крилом ночі ожив і засвітився білим чарівним огнем (С. Васильченко).
 3. У високе блакитнеє небо на яскраві зірки подивись (В. Чумак).
 4. Насунулася важка червона хмара (Леся Українка).
 5. Аж ось настала темна глуха ніч (П. Куліш).

- ✱ Визначте означення однорідні та неоднорідні.
 ✱ Позначте у словах орфограми.

330 Подані речення поширте неоднорідними означеннями. Створіть два варіанти кожного висловлення: у першому за допомогою прикметників-означень передайте печальний настрій, у другому — радісний.

1. Сонячний промінь постукав у вікно. 2. Сонце дивилося з неба. 3. Навколо білили хмари. 4. У повітрі кружляли сніжинки. 5. Душа сповнилася настроєм.

- ✱ Одну пару речень запишіть. Підкресліть у реченнях неоднорідні означення.

Якщо означення стоять після означуваного слова, вони є однорідними.

ПОРІВНЯЙТЕ:

Зірки розсипались **холодні, дрібні**
 (О. Кононенко).

Холодні дрібні зірки розсипались
 у небі.

331 Прочитайте. Поміркуйте: як потрібно розставити розділові знаки в реченнях? Запишіть лише речення з однорідними означеннями. Розставте коми.

1. Могутня темна природа дихає своєю таємничою силою (О. Гончар). 2. Вклоняється зовсім додолу береза струнка молода (Дніпрова Чайка). 3. Дуби плечисті бородаті похмуро дивляться з-під брів (Л. Левицький). 4. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами (М. Коцюбинський). 5. Ясен місяць сія на престолі небесному синім (П. Засенко).

→ ❖ У записаних реченнях підкресліть усі члени речення.

332 Прочитайте, правильно інтуючи речення. Визначте неоднорідні означення.

Над містом стояла срібна місячна ніч. Широкий синій Дніпро оперізував Київ темною скляною дугою. Протилежний берег танув під легким і прозорим серпанком нічного туману. Іноді в нічній далечині плюскалася велика риба. Тоді довго йшли водою широкі рівні кола. Смоляні запахи темних нічних лісів ввійшли в сонне місто. Свіже й чисте було нічне повітря. А за рікою згасали нічні зорі. Холодна кришталева блакить віщувала світанок (За З. Тулуб).

→ ❖ Прочитайте уривок, замінюючи певні слова так, щоб ішлося не про ніч, а про день. Стежте, щоб у реченнях були неоднорідні означення.

333 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Цілує сонце рушники у чистій материній хаті (Д. Луценко). 2. У потемнілій різьбленій шкатулці я зберігаю вишитий рушник (В. Кордонець). 3. З другої хати доносилася сумна журлива пісня (Панас Мирний). 4. Мамина білесенька хустина світиться у рідному вікні (М. Ткач). 5. Незнайомий розумноокий селянин сердечно здоровкається з дідом (М. Стельмах). 6. Між листом зашелестів густий рівний дощ (С. Васильченко). 7. Це був веселий сліпий дощик! (О. Іваненко).

→ ❖ Підкресліть означення. Визначте з-поміж них неоднорідні.
❖ Визначте в реченнях художні засоби. У якому стилі мовлення їх уживають?

§ 31. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

334 Прочитайте. У кожному рядку слів визначте слово (слово-сполучення), яке стосовно всіх інших слів є узагальнювальним (родовим поняттям).

- Павло Житецький, мовознавці, Олександр Потебня, Іван Огієнко.
- Підмет, означення, члени речення, додаток, присудок, обставина.

- Тарас Шевченко, Леся Українка, письменники, Іван Франко.
 - Думи, пісні, казки, жанри фольклору, прислів'я, приказки.
- ➔ ❖ Складіть речення з однорідними членами та визначеними вами узагальнювальними словами при них (усно).
- ❖ Одне зі складених речень запишіть. Поясніть у ньому розділові знаки.

**ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ МОЖУТЬ БУТИ
УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА (словосполучення)**

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, після нього ставлять двокрапку	Ⓢ: ○, ○, ○.	У тому слові було все: злагода, спокій, надія (П. Загребельний).
Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, перед ним ставлять тире	○, ○, ○ — Ⓢ.	І честь, і ганьба — все залежить від самої людини.
Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед однорідними членами ставлять двокрапку, а після них — тире	Ⓢ: ○, ○, ○ — ...	Два слова: мир та спокій — дорожчі від золота. Три ознаки: терплячість, маломовність, передбачливість — має мудрість.

Узагальнювальне слово може бути відокремлене від однорідних членів іншими словами: *Усе* міняє час: ідеї, символи, емблеми і паролі (К. Бальоха).

Узагальнювальне слово є тим самим членом речення, що й однорідні члени, яких воно стосується.

Найчастіше узагальнювальними словами бувають *займенники означальні* (все, всі, кожний, всякий) і *заперечні* (ніхто, ніщо).

Наприклад: А цій землі *нічого* не забракло: ні рік, ні моря, ні озер, ні трав (Л. Костенко).

335

Прочитайте. Визначте однорідні члени речення та узагальнювальні слова (словосполучення) при них. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Течуть до нас здалека ріки: Дніпро і лагідна Сула (М. Нагнибіда). 2. Земля України, небо і люди — усе мені рідне (П. Воронько). 3. На всіх діли свої скарби: знання, уміння, чесність, правду (Б. Дегтярьов). 4. Трьох поганих слів: «може», «мабуть», «хтозна» — не кажи нікому й ніколи (Афоризм).

- ➔ ❖ Назвіть поширені однорідні члени речення.

336 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Перепишіть. Визначте й підкресліть однорідні члени речення. Узагальнювальні слова (словосполучення) при них виділіть рамкою.

Зразок. Любов, надія, віра — ці якості утворюють людяність (Р. Браунінг).

1. Кожна українська родина обов'язково мала книжки: Біблію і «Кобзар» Шевченка (*Із підручника*). 2. Мудрість пращурів, досвід віків, досягнення наукової думки, шедеври творчості, моральні заповіді батьків — усе береже в собі рідна мова (*Із журналу*). 3. Поширені в селах прізвища: Отаманенки, Хорунжі, Кошові, Козаченки, Вернигори, Вернидуби, Запорозжці — говорять самі за себе (*Ю. Горліс-Горський*).

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Визначте однорідні члени речення (непоширені й поширені).

337 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Зійшлися посестри тополя і калина (*За Б. Олійником*). 2. Рвала ти гірке та сиве зілля ковила кермек полин-траву (*М. Доленго*). 3. Повітря рослини води усі вславляють блакить (*М. Зеров*). 4. Високе небо слало на землю тихі шуми то шелест вітру то сюрчання пташиних зграй (*Григорій Тютюнник*). 5. Широко й безмежні лани степові дороги тихий гай садок вишневий коло хати кручі Дніпра-Славути все так і просилося на полотно (*За Т. Шевченком*).

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Накресліть схему першого речення.

338 Складіть і запишіть речення із самостійно дібраними узагальнювальними словами (словосполученнями) при поданих однорідних членах речення. Усі слова поставте в потрібній формі.

- Українська мова, українська література, зарубіжна література, хімія.
- «Українська мова», «Українська література», «Алгебра», «Біологія».
- «Летіла зозуля», «Засвітали козаченьки», «Розпрягайте, хлопці, коні».
- Тарас Шевченко, Микола Пимоненко, Сергій Васильківський, Олександр Мурашко.

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання великої літери та лапок.

- ❖ Які ви знаєте комп'ютерні ігри? Відповідно до поданих схем складіть про це речення з узагальнювальним словом при однорідних членах речення.

УС : ○, ○, та ○.

○, ○, ○, ○ – УС !

339

ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Згадували імена славних оборонців рідної землі Хмеля Сірка Сагайдачного (*Ю. Мушкетик*). 2. Січ дала видатних полководців Северина Наливайка Івана Сулиму Богдана Хмельницького Семена Палія Івана Сірка (*Із підручника*). 3. Вів той полк Тарас Бульба. Усе давало йому перевагу над іншими його літа бувалість уміння керувати військом ненависть до ворога. 4. Шабля мушкет люлька-носогрійка кресало кремійнь усе було при кожному козакові (*М. Гоголь*). 5. Підручні гетьмана Максим Перебийніс Іван Богун Данило Нечай були добре відомі всім (*А. Кашенко*).

- ❖ Пригадайте відомих вам героїв української історії. Складіть речення, у якому їхні імена були б однорідними членами речення.
❖ Хто з наших сучасників гідний, на вашу думку, того, щоб увійти в історію? У відповіді вживайте однорідні члени речення.

340

Перепишіть. Розставте розділові знаки. Однорідні члени речення підкресліть, узагальнювальні слова при них виділіть рамкою.

1. У космос людство вивели наші земляки Микола Кибальчич Юрій Кондратюк Костянтин Ціолковський Сергій Корольов Валентин Глушко. 2. Самоповагу українців мають підвищити імена вітчизняних математиків Михайла Остроградського Віктора Буняковського Георгія Вороного Миколи Боголюбова. 3. Українські вчені Василь Ремесло Павло Лук'яненко Федір Кириченко винайшли сорти пшениці якими нині засівають хлібні ниви Європи (*За В. Сергійчуком*).

- ❖ Позначте у словах орфограми.

Зв'язок між узагальнювальним словом (словосполученням) і однорідними членами речення можуть підкреслювати словами як-от, наприклад, а саме. Перед цими словами ставлять кому, а після них — двокрапку.

Наприклад: *Україна має всі різновиди сучасного транспорту, а саме: залізничний, повітряний, автомобільний, морський, річковий, трубопровідний, метрополітен (Із довідника). Чарівний світ пливе переді мною, як-от: сині води, білі піски, хати на високих берегах (О. Довженко).*

341 Перепишіть. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Багато поезій Тараса Шевченка покладено на музику, наприклад: «Заповіт», «Сонце заходить, гори чорніють», «Рече та стогне Дніпр широкий» (І. Стеф'юк). 2. У другій половині свого життя Іван Айвазовський створив найкращі картини, як-от: «Чорне море» і «Серед хвиль» (О. Довженко). 3. Повітряний транспорт потребує подальшого розвитку, а саме: реконструкції аеропортів, поповнення сучасними літаками (Із газети). 4. П'ять якостей, як-от: незламність духу, допитливість, наполегливість, самозреченість та співчутливість — забезпечує людині освіта (К. Хан).

- ❖ В останньому реченні підкресліть усі члени речення.
❖ Обґрунтуйте вживання великої літери та лапок.

342 Перепишіть речення, уставляючи слова як-от, наприклад, а саме. Поясніть роль таких слів у мовленні.

1. Маємо трьох геніїв: Лесю Українку, Тараса Шевченка та Івана Франка (І. Ключковська). 2. У заповіднику «Каскади» є рідкісні рослини: горицвіт, барвінок сланкий, барвінок трав'янистий, тюльпан бузький, мигдаль (В. Поляков). 3. Людську порядність утворюють п'ять рис: відповідальність, щедрість душі, щирість, старанність і доброта (Конфуцій).

- ❖ Визначте однорідні члени речення (непоширені й поширені).

343 Складіть речення за поданими схемами.

1. (УС) : ○, ○.
2. І ○, і ○, і ○ — (УС).
3. ○: ні ○, ні ○ — (УС).
4. (УС), як-от: ○ та ○, ○.

- ❖ Прочитайте складені речення, правильно їх інтонуючи.

344 Перепишіть. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Усе знайоме і рідне до болю в душі і криниця в саду і червона калина (М. Луків). 2. Наші нащадки будуть милуватися рідною природою червоною калиною квітучою вишнею жовтою кульбакою (А. Ярмош). 3. У цьому світі дивне все квітка і плід

вітер і зірка краплина води й дрібна піщинка. Та мабуть для самої людини найдивніша вона сама (За Є. Гуцалом). 4. Є на світі плоди і дерева незнані помаранчі цитрини кокоси банани виногради солодкі інжир і маслини. А для нас наймиліша червона калина (І. Коваленко).

✿ Підготуйте розповідь про свою улюблену рослину. Уживайте узагальнювальні слова при однорідних членах речення.

345

Перепишіть, розставте розділові знаки. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за Тлумачним словником.

Для сучасної цивілізації *футурологи* придумали назву «глобальний чоловічник». У типовому його представникові виділяють такі риси високий *інтелект* практицизм винахідливість підвищене почуття власної гідності добросовісність у роботі почуття переваги над іншими прагнення керувати самодисципліна та самоорганізованість.

Хіба ж не чудові риси Але немає серед них найголовніших рис українського *менталітету* людяності співчутливості почуття справедливості товариськості й совісті. Совість це та Божа іскра в душі що не дасть порушити жодної Божої заповіді (За Л. Пастушенком).

✿ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

✿ Назвіть однорідні члени речення (непоширені й поширені).

✿ Чи завжди ви дотримуєте Божих заповідей? У відповіді вживайте однорідні члени речення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

346

Складіть і розіграйте діалог між бабусею та онукою, які мріють посадити навколо будинку сад. Подані слова використайте як однорідні члени речення із узагальнювальними словами при них.

Кущі: калина, жасмин, глід, смородина, кизильник, айва, барбарис.

Декоративні рослини: лимонник, жимолость, дикий виноград, плющ.

Рясноквітучі рослини: айстри, півонія, дельфіній, флокс, лілія.

347

Складіть і розіграйте діалог між директором школи та восьми-класниками, які пропонують створити в шкільному коридорі зимовий сад. Подані ряди слів використайте як однорідні члени речення із узагальнювальними словами при них.

Хвойні рослини: ялина звичайна, туя куляста, козацький ялівець.

Листяні рослини: кизильник, бруслина, айва японська.

Рослини з яскравими квітками: петунія, пеларгонія, шавлія, вербена.

Різні ємкості: керамічні, плетені, дерев'яні, пластмасові, металеві.

348 Складіть і розіграйте діалог між восьмикласником та його меншим братом. Хлопчик-другокласник хоче з'ясувати відмінність між народними й авторськими казками. Старший відповідає на його запитання, ілюструючи пояснення прикладами. У ролі однорідних членів речення використайте назви казок.

349 Складіть і розіграйте діалог між восьмикласником та бібліотекарем. Восьмикласник просить почитати свої улюблені історичні романи або повісті. Натомість бібліотекар пропонує йому наявні у шкільній бібліотеці фантастичні твори. Подані слова використайте як однорідні члени речення та узагальнювальні слова (словосполучення) при них.

Автори історичних творів: Андріан Кашченко, Павло Загребельний, Олена Апанович, Зінаїда Тулуб.

Автори фантастичних творів: Олесь Бердник, Юрій Бедзик, Володимир Владко, Микола Руденко.

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Які члени речення називають однорідними?
2. Які розділові знаки ставлять між однорідними членами речення? Наведіть приклади.
3. Які означення є неоднорідними? Які — однорідними?
4. Які розділові знаки ставлять у реченнях з узагальнювальними словами при однорідних членах речення? Наведіть приклади.
5. Які розділові знаки ставлять при словах *наприклад*, *як-от*, якщо їх уживають у реченнях з однорідними членами? Наведіть приклад такого речення.
6. Підготуйте наукове повідомлення на тему «Однорідні та неоднорідні означення». Використайте самостійно накреслену діаграму Венна (зразок — у вправі 155). Дотримуйте вимог наукового стилю.

РЕЧЕННЯ

ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ,

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ

звертання поширене
непоширене
слово
вставне
словосполучення
речення

У складі простого речення, крім головних і другорядних членів, можуть бути слова, граматично з цими членами речення не пов'язані. Це **звертання** і **вставні слова (словосполучення)**. Вони не відповідають на питання і не є членами речення.

§ 32. ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

350 Прочитайте. Визначте слово, яке називає адресата кожного з речень.

1. Заспівай мені, матусю, заспівай! (*П. Біливода*). 2. Спасибі, братику, за добрее слівце (*Л. Глібов*). 3. Люба панно, дайте руку (*М. Вороний*). 4. Товаришу генерал-полковнику! Війська гарнізону для параду на відзначення свята вишикувані (*Зі Стрйового статуту Збройних Сил України*). 5. Пане-товаришу космонавте, з вами говорить Максимко зі Львова (*О. Сенатович*).

➔ ❄ Яка роль звертання в мовленні? Звіртеся з правилом.

ЗВЕРТАННЯ — слово або словосполучення, що називає особу або предмет, яким адресоване мовлення того, хто говорить або пише.

Звертання не є членом речення — у цьому полягає його граматична особливість.

За складом звертання може бути непоширеним (складатися з одного слова) та поширеним (мати залежні слова).

ПОРІВНЯЙТЕ:

НЕПОШИРЕНЕ

Я нічого, **друже**, не забув (*М. Луків*).
Спасибі вам, **мамо**, за ваше тепло
(*Д. Луценко*).

ПОШИРЕНЕ

Де ти, **друже мій єдиний**? (*П. Перебийніс*).
Мамо рідненька, найкраща, єдина!
Тобі привітання від доньки та сина!
(*З вітальної листівки до Дня матері*).

Звертання виражають іменником у формі кличного відмінка: *Прощай же, Василечку!* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Бабусю Ганнусю! Щедрую Вам. Щедрий вечір!* (М. Сом). **Звертання, виражені називним відмінком у значенні кличного (Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти (Народна творчість), трапляються вкрай рідко.**

Рідше звертання виражають іншими частинами мови у значенні іменника: *Ти чуєш, рідна?* (В. Сосюра). *Перший, на старт!* (Спортивна команда).

Звертання бувають однорідні: *Сійся, родися, жито, пшенице!* (Народна творчість). *Рослини і звірі, бувайте живі і здорові!* (А. Кичинський).

Звертання вимовляють із окличною інтонацією, виділяють невеликими паузами.

На письмі звертання виділяють комами: *Дякую тобі, тату, за нашу щасливу хату!* (Народна творчість).

Емоційно забарвлене звертання, яке стоїть на початку або в кінці речення, виділяють знаком оклику: *Серце! Ти не з криги? Не з заліза ти?* (М. Рильський).

351 Прочитайте. Визначте звертання непоширені та поширені.

1. Не спи, сину! Не час спати! (Х. Алчевська). 2. Тож годі нам, сини козацькі, спати! (С. Зінчук). 3. Отож баритися не треба, хлопці (Л. Череватенко). 4. Прихились до мене, побратиме! Я тебе піддержу, ти не бійся! (Леся Українка). 5. У розбраті, брати мої, будем босі й голі. Тільки в єдності, братове, наша краща доля! (О. Кононенко). 6. Люба матусю, ти вищий мені сорочку! (Л. Крупа).

- ❖ Визначте в кожному з речень місце звертання: на початку, в середині, в кінці.
❖ Обґрунтуйте вживання в реченнях розділових знаків.

352 Перепишіть. Поясніть розділові знаки при звертаннях.

1. Добридень же, тату, в хату! (Т. Шевченко). 2. Добрий вечір тобі, мамо! (П. Перебийніс). 3. Пусти ж мене, моя мати, у сад погуляти! 4. Надягніть вишиванки, мої доню й сину! (Л. Любарська). 5. Гуцулко Ксеню, я тобі на трембіті лиш одній в цілім світі розкажу про свій жаль (Р. Савицький). 6. Їхав козак за Дунай, сказав: «Дівчино, прощай! Ти, конику вороненький, неси та гуляй!» (С. Климовський).

- ❖ Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.
❖ Визначте звертання непоширені та поширені.
❖ Визначте речення, ускладнене однорідними звертаннями.
❖ Складіть ускладнені однорідними звертаннями речення відповідно до поданих схем:

1. Зв, зв! _____ . 2. _____ зв, зв, зв!

353 Перепишіть, подані в дужках слова поставте в потрібній відмінковій формі.

1. Веди нас, (князь)! (С. Скляренко). 2. А на чому ми спинились, дорогий ти мій (козак)? (О. Омельченко). 3. Пусти мене, (чоловік) добрий, на волю! (Б. Грінченко). 4. Скачи, (враг), коли козак каже! (Народна творчість). 5. А було б тобі, (парубок), ньеньку слухати (С. Йовенко). 6. Вийся, (горох), в три стручки (П. Чубинський). 7. Не цурайся, (птах), рідного гнізда! 8. (Язик), лихо тебе миче, у мені сидиш, а добра мені не зичиш (Народна творчість).

- ➔ ❄ Назвіть приголосні звуки, які чергуються під час творення відмінкових форм.
❄ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

354 Роздивіться фотоілюстрації. Складіть і запишіть речення зі звертаннями за кожною ситуацією спілкування. Записані речення прочитайте, правильно їх інтонуючи.

355 Перепишіть римовані прислів'я, на місці крапок уписуючи дібрані з довідки іменники-звертання, ставлячи їх у формі кличного відмінка. Розставте розділові знаки.

1. Поспішай ... вже вранішня година. 2. Гуляймо ... я до тебе а ти до мене! 3. Сиди ... бо ще рано. 4. Тягни ... хоч тобі не мило. 5. Балакай ... побачим що вийде. 6. Нерозумний ... ходиш по ярмарку ні купуєш ні торгуєш тільки робиш сварку (Народна творчість).

ДОВІДКА ↘

Людина. Марко. Семен. Тетяна. Кобила. Свирид.

- ➔ ❄ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

356 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Добридень вам друже добрий! (А. Малишко). 2. Не гнівайтесь на мене шановний добродію що я довго не озивавсь до вас (Із листа Л. Глібова). 3. У краю придніпровським ми стрілись з тобою веселко моя золота (А. Малишко). 4. Серденько моє поговорити треба справа є (А. Горбівненко). 5. Красунечко моя Заспівай же й мені цю колискову (М. Стельмах).

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Яке ставлення до співрозмовника передають ужиті в реченнях звертання? Які почуття виражають? Скористайтеся **Словничком назв почуттів**.
- ❖ Що впливає на вибір форми звертання? Відповідь проілюструйте прикладами з життя.

357 Прочитайте. Визначте звертання. Чи зумовлюється вибір форми звертання етикетом? Свою думку підтвердіть прикладами.

1. Вечір добрий, пане господарю! Не ждав, не сподівався? (І. Нечуй-Левицький). 2. Добридень, сестричко! А ти вже тут чого, моя перепеличко? (Л. Глібов). 3. Шановні добродію! Відомості про втішні результати конкурсу знавців української мови спричинили роздуми (Із виступу на конференції). 4. Юначе! Передайте гроші на квиток! (Із розмови). 5. Шановні школярі, вихователі й випускники! Від щирого серця вітаю вас зі Святом останнього дзвоника! (Із виступу). 6. Хазяєчко! Скільки коштують смачні пиріжки? (Із розмови).

- ❖ Поясніть роль звертання в приватному й офіційному спілкуванні. Назвіть ділові папери, уживання звертання в яких є обов'язковим.
- ❖ Яка роль звертань у публічному мовленні — промовах, виступах?
- ❖ Визначте вжиті в реченнях однорідні звертання.

У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка: *Тетяно Сергіївно, друже Миколо, пані Маріє, дядьку Іване*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка обов'язково має перше слово, друге ж може набувати форми як кличного, так і називного відмінка: *пане лейтенанте і пане лейтенант*.

358 ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Перепишіть, утворюючи від поданих у дужках імен імена по батькові. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Степане (Іван) вас до телефону (Остан Вишня). 2. Кириле (Степан) що там у вас сталося в степу (О. Гончар). 3. Наталю

(Микола) Ми вам помагати будемо (*Григір Тютюнник*). 4. Як вам подорожувалося Юрію (Володимир) (*О. Забужко*). 5. Марку (Еммануїл) чи варто в такий час поспішати (*М. Стельмах*). 6. Катерино (Михайло) Панно Катрусенько де ваша праця (*О. Забужко*).

→ ✱ В іменах по батькові виділіть суфікси, поясніть їхнє написання.

359 Подані імена по батькові поставте у кличному відмінку та введіть до самостійно складених речень. Речення запишіть.

Тарас Григорович, Іван Якович, Лариса Петрівна, Богдан Ігорович, Ольга В'ячеславівна, Ігор Юрійович, Олег Віталійович.

→ ✱ Поясніть розділові знаки в записаних реченнях.
✱ Від яких імен утворено по батькові *Євгенович* і *Євгенійович*; *Анатолійович* і *Анатольович*?

360 Прочитайте. Назвіть використані в реченнях звертання. Які з них мають паралельні форми?

1. Високоповажаний добродію! Красно дякую за Ваші ласкаві запитання писати до часопису (*Із листа М. Коцюбинського*). 2. Дорога пані Ольго! Поздоровляємо Вас із ювілеєм, зичимо подальших успіхів! (*Із вітального листа*). 3. Шановний пане професоре! Із задоволенням слухаю радіопередачі з Вашою участю (*Із листа*). 4. Пане секретар! Я вимагаю порядку! (*Ю. Андрухович*). 5. Щиро дякую, пане Іване! Ваше слово мов кисню ковток (*О. Шарварок*).

→ ✱ Обґрунтуйте написання займенників *Ви*, *Ваш*.

361 Дібравши відповідні звертання, складіть тексти вітальних листівок до дня народження, адресати яких:

- ваші батьки або інші близькі родичі;
- найкращі друзі;
- співробітники молодіжного часопису;
- улюблені музиканти.

→ ✱ Обґрунтуйте вибір звертання. Поясніть особливості написання в листуванні займенника *ви*.

У реченнях зі звертанням особові займенники *ти* і *ви* здебільшого є:

- підметом: *Не шуми ти, луже!* (*В. Сосюра*);
- додатком: *Добре тобі, брате* (*Т. Шевченко*).

Проте займенники *ти*, *ви* можуть входити до складу поширеного звертання: *Люблю тебе, моя ти пісне!* (*В. Сосюра*).

Перед звертанням можуть стояти вигуки *о*, *ой*. Комою від звертання їх не відділяють: *Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!* (*Т. Шевченко*). Інші вигуки комами відділяються: *Гей, бики, чого ви стали?* (*С. Руданський*).

362 Прочитайте. Якими членами речення є особові займенники ти і ви?

1. Де ж ти, Хмелю, забарився? (*Б. Олійник*). 2. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, хоробрії товариші, скажіть, на чім держиться Запоріжжя? (*П. Куліш*). 3. Рідна Україно, ти мене до серця пригорни! (*П. Перебийніс*). 4. Найкраще місто на землі для мене ти, мій Львово (*А. Канич*). 5. Спогади ніжні, ви ще не зів'яли (*В. Шукайло*). 6. Як ти, совісте, вмієш боліти! (*В. Коротич*).

363 Перепишіть. Визначте й підкресліть усі члени речення.

1. Голос криниці, чого ж ти замовк? (*Л. Костенко*). 2. Запам'ятався ти мені, приморський дубе! (*М. Нагнибіда*). 3. Бувайте ви, діти, здорові! (*Б. Грінченко*). 4. Через усе моє життя ти, Дніпре, протікаєш (*М. Луків*). 5. Ви, дівчатка-подружки, дайте мені сорочки бідненької, але біленької й тоненької! (*Народна творчість*). 6. Чому ж ти, лицар мій, на герць не виступаєш? (*Олександр Олесь*). 7. Мій синку, ти би менш балакав, сам над собою менше плакав! (*І. Франко*). 8. Гей ви далі ясні, безкінечні й сині! Як чудесно в світі молодому жить! (*В. Сосюра*).

→ ❄ Якими членами речення є особові займенники ти, ви?

364 ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ**Перепишіть. Визначте й підкресліть усі члени речення.**

1. О краю рідний мій! Твої степи безкраї. Твою красу ні з чим я не зрівняю (*В. Сосюра*). 2. Ой, прокинися, Чураївно, чаром-пісню! (*В. Кочевський*). 3. Гей, дівчино моя люба, твоя краса — моя згуба (*Народна творчість*). 4. О мово рідна! Їй гаряче віддав я серце не дарма. Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема (*В. Сосюра*).

→ ❄ Визначте вигуки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

365 Перепишіть, розставте розділові знаки.

1. Ой як крикнув козак Сірко на своїх козаченьків Та сідлайте ж ви коней хлопці-молодці (*Народна творчість*). 2. Ах ти бешкетнику Ти що наробив насварилася бабуся (*Ю. Винничук*). 3. Оце Кирику Єлисейовичу хата моя сказав Микита Іванович заходячи у двір (*Ю. Юрченко*).

→ ❄ Поясніть, чому в реченнях із прямою мовою здебільшого є звертання.

❄ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

В усному мовленні звертання є звичайною формою привернення уваги співрозмовника.

У висловленнях художнього та публіцистичного стилів звертання є формою вираження емоційної піднесеності і вживається для посилення образності.

Риторичне звертання — це звертання до абстрактних понять, предметів і явищ, персонажів мистецьких творів, осіб, які не можуть бути безпосередніми учасниками подій.

Наприклад: *Шуми, Славутичу-ріко! Ростіть, дерева юні, гінко! (М. Рильський). Візьму ж тебе, шабелино, та й за гострий край та й закину тебе, шабелино, в глибокий Дунай! (Народна творчість).*

366 Прочитайте. Визначте в реченнях риторичні звертання. Поясніть їхню роль.

1. Шевченку! Відгук дум своїх чи чуєш ти у нашім співі? (М. Рильський). 2. Йди в тисячоліття, рідна мово, до сердець і душ людських доходь! (Д. Білоус). 3. Я впізнаю тебе, тебе я знаю, мій любий, рідний, стоголосий краю! (М. Рильський). 4. Візьміть мене, гаї, поля, озера, ріки! (А. Підлужний). 5. Старенький глобусе, про що картоном латаним мовчиш? (О. Вертіль). 6. Тужу за вами, солов'ї України! (М. Рильський). 7. Карі очі, чорні брови, не забуду вас ніколи (Народна творчість).

- ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними звертаннями.
- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Роздівіться фотоколажі. До кожного з них доберіть підпис у формі риторичного звертання.

367 Перепишіть, подані в дужках іменники-звертання поставте в потрібній відмінковій формі. Розставте розділові знаки.

1. Легка хода у тебе (юність)! (В. Мисик). 2. Рости й подвоюйся (гордість) моя (М. Вінграновський). 3. (Ніч) не боюсь тебе ніскільки! (О. Омельченко). 4. (Молодість) не буваєш вдруге (М. Самійленко). 5. Встань моя (любов) біля хати сонечком ранковим на поріг (А. Малишко). 6. Здрастуй (свіжість) нив! (В. Симоненко).

- ❖ Доведіть, що вжиті в реченнях звертання є риторичними.
 ❖ Визначте іменники, під час словозміни яких відбулося чергування голосних звуків. Яких саме?
 ❖ Складіть і запишіть речення, у яких у ролі звертання були б іменники *щирість, людяність, радість*. Чи є ці звертання риторичними? Поясніть.

368 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте риторичні звертання, поясніть їхню роль у поетичному мовленні.

1. Бувайте здорові красний пане та красная пані з Новим роком! Сійся родися жито пшенице! Вийся хмелю на ліску! Родися пшенице на піску! (Народна творчість). 2. Заспівайте ангели в небі пташки в лісі жабоньки попід берегами дівчаточка під вербами (О. Довженко). 3. Скрипко моя дубовая струни мої шовковіі заграйте до танцю! (Народна творчість). 4. Розступіться горе та біда дайте щастю й радості дорогу (М. Луків). 5. Цвітіть буковинські верхів'я і доли! (М. Нагнибіда).

- ❖ Поясніть розділові знаки в реченнях.

369 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та вставляючи пропущені літери. Визначте риторичні звертання.

Нема т..пер таких річок як ти була колись Десно нема. Нема ні таємниць на річках ні спокою. І жаль мене чомусь б..ре що вже нема в річках русалок і водяних. Зате багато дачників є т..пер...

Благословенна будь Десно! Згадуюч.. тебе я завжди добрішав почував себе б..гатим і щедрим. Так б..гато дала ти мені подарунків на все ж..ття.

Далека красо моя Щасливий я що народився на твоєму бер..зі пив твою м'яку в..селу сиву воду... (За О. Довженком).

Річко моя! Живи!

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ❖ Підкресліть у реченнях однорідні члени.

- ❖ Позначте у словах орфограми.
- ❖ Розкажіть про річку вашого дитинства. Який стиль найбільш придатний для такого висловлення? Чому? Уживайте риторичні звертання.

370

Що вам відомо про День Землі, який відзначають з метою спонукати людей бути уважнішими до довкілля? Зберіть у мережі Інтернет інформацію про такі заходи. Підготуйте повідомлення.

371

Перепишіть. Розставте пропущені розділові знаки. Визначте риторичні звертання. Поясніть, чим вони відрізняються від власне звертань.

1. Гуркочи у долю мою світе хвилями прадавнього Дніпра! (*В. Симоненко*).
2. Поезії будь чесна і хоробра! (*Д. Луценко*).
3. Ой візьміть мене лебеді разом з собою понесіть мене лебеді в теплі краї! (*Н. Калениченко*).
4. Байдужосте Озлобо Неуваго Ти обійди мене смертельно не порань. Ти ж Доброто хлюпни мені відваги та виведи з безволля і вагань (*В. Бровченко*).
5. Обов'язково друже мій візьми словник Грінченка! (*За О. Ющенком*).

Словник
Б. Грінченка

→

- ❖ Що вам відомо про словник Бориса Грінченка? Поповніть свої знання, скориставшись мережею Інтернет. Підготуйте розповідь про Грінченка-мовознавця в публіцистичному стилі (усно). Уживайте риторичні звертання.

372

Перепишіть. Поясніть, чим поширені вжиті в реченнях звертання.

1. Прекрасний Києве на предковічних горах! Многострадальному хвала тобі, хвала! (*М. Рильський*).
2. Возрадуйся, граде на

Дніпровій кручі! (Б. Олійник). 3. Сонечко в золотій сорочці, постій за дубами на далекій дорозі! (В. Барка). 4. Пробач, перепілко з крилом перебитим, що біль твій забрати собі не зумів (Б. Остапенко). 5. Я, як святиню, люблю тебе ніжно, пропахле любистком і хлібом село (Д. Луценко). 6. Рідная земле, мов квітку розквітлу, ти нас зродила для радості й світла (Т. Мельниченко). 7. Спасенна дорого, освячена Богом, веди мене далі за гори та доли (Т. Мельниченко).

- ❖ Поясніть розділові знаки в реченнях із порівняльними зворотами.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

373

У вказаній послідовності зробіть синтаксичний розбір поданих речень.

1. Життя нам усміхається, братове! (П. Перебийніс).
2. Прудко, човне мій, лети до немудрої мети (Леся Українка).
3. Друзі кохані! І душу, і тіло даймо за край свій єдиний! (Б. Грінченко).
4. Дитинства золоті причали, до вас шляхи ведуть усі (М. Томенко).
5. Додай нам, доле, мужності і сил! (Б. Дегтярьов).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНОГО ЗВЕРТАННЯМ

1. Складіть загальну характеристику простого речення (див. с. 115).
2. З'ясуйте, чи ускладнене речення звертанням, укажіть його.
3. Визначте, непоширеним є звертання чи поширеним.
4. З'ясуйте, якою частиною мови виражене звертання.
5. Поясніть роль звертання в реченні.
6. Визначте всі члени речення.

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ

Мій побратиме! Інколи пейзажем ми про людину найточніше скажемо (М. Рильський).

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене звертанням. Звертання «мій побратиме» поширене, виражене займенником та іменником у формі кличного відмінка однини. Звертання слугує для привернення уваги співрозмовника.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

Мій побратиме! Інколи пейзажем ми про людину найточніше скажемо (М. Рильський).

Речення розп., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускладн. звертанням «мій побратиме», пошир., вираж. займ. та імен. у Кл. в. одн.

374 **Перепишіть, розставте розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір речень.**

1. Дніпре Шевченку Україно я до загину вас люблю (*В. Чуйко*).
2. Жагуча пісне України Через провалля й верховини пливе твій голос солов'иний у даль немеркнучу століть (*М. Рильський*).
3. Трудися душе гнівайся люби і неспокою набирай собі (*О. Довгий*).
4. Усе задумане шановні мої друзі і співвітчизники збудеться (*Із промови*).

➔ ❁ Позначте у словах орфограми.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ Читання • Говоріння

ІНТЕРВ'Ю В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

375 Прочитайте інтерв'ю українського боксера Олександра Усика британському журналові. Чи цікава вам одержана з прочитаного інформація? Чим саме? Чи є вона важливою для суспільства? Чому?

— Коли й чому, Олександр, ти почав займатися боксом?

— Коли я вперше переступив поріг боксерського залу, мені було 15. Я відразу збагнув, що знайшов ідеальний для себе вид спорту. Перед тим я ходив до секції боротьби й карате, займався футболом.

— Твій улюблений боксер усіх часів?

— Мухаммед Алі. Через незламну силу волі. Цікаво, що ми з ним народилися в один день — 17 січня. Ще один улюблений боксер — Василь Ломаченко. Мене надихають його мастерність, працелюбство, відданість боксу.

— Олександр, яке твоє найбільше досягнення в боксі?

— Золота медаль Олімпійських Ігор у Лондоні 2012 року.

— Твої найсильніша й найслабша риси?

— Найсильніша — любов до боксу, вона змушує мене самовдосконалюватися. Недоліки маю в кожному з аспектів боксу — фізичному, технічному, тактичному... Але наполегливо працюю над виправленням помилок.

- *Олександрє, сформулюй свій спортивний девіз.*
- Люби спорт і ніколи не здавайся.
- *Твій найкращий друг у боксі?*
- Мої товариші з олімпійської збірної.
- *Яким видом спорту ти хотів би займатися?*
- Якби не пішов у бокс, можливо, став би футболістом.
- *Кого ти хотів би грати у фільмі свого життя?*
- Самого себе.
- *Коли, Олександрє, ти востаннє плакав?*
- Коли втратив батька.
- *Найкраща з отриманих тобою порад?*

— Іноді я буваю в залі Анатолія Ломаченка — батька й тренера мого друга Василя Ломаченка. Він тренував мене перед чемпіонатом світу та Олімпійськими іграми. На стенді залу висить постер зі словами: «Ти можеш не стати боксером, але завжди мусиш лишатися людиною».

- ➔ ❖ Чи є текст діалогом? Яка роль звертання в діалозі?
- ❖ Відповідь на яке запитання видалася вам найцікавішою? Чому?
- ❖ Чи вважаєте ви це інтерв'ю вдалим? Відповідь обґрунтуйте.
- ❖ Яке запитання ви додали б? Спрогнозуйте можливу відповідь.

Інтерв'ю — жанр журналістики, спілкування у вигляді відповідей особи на запитання журналіста. Зміст інтерв'ю обов'язково має бути цікавим і важливим для суспільства.

Інтерв'ю не слід сплутувати з бесідою.

ПОРІВНЯЙТЕ:

БЕСІДА

співрозмовники володіють інформациєю рівною мірою

ІНТЕРВ'Ю

один зі співрозмовників з певного питання поінформований значно більше за другого

Майстерність журналіста полягає в тому, щоб «розговорити» співрозмовника, скерувавши його думки в цікавому для аудиторії напрямку.

Розрізняють такі види інтерв'ю:

- **інформаційне:** ознайомлює аудиторію з відомостями про особу, її діяльність, погляди;
- **аналітичне:** містить аналіз фактів, поглядів, учинків, відповідаючи при цьому на запитання: *чому? яким чином? що це означає?* і т. ін.

Популярним є **інтерв'ю-портрет**, мета якого — розкрити особистість співрозмовника, створити його характеристику, виявити систему його цінностей.

- ➔ ❖ Лексичне значення слова *аналітика* з'ясуйте за **Тлумачним словником**.

376 Почитайте інтерв'ю з лікарем Аллою Іванівною Дуб. До якого виду цього жанру журналістики слід його віднести?

— Алло Іванівно! Як ви гадаєте, що відрізняє професію лікаря від інших професій?

— Відповідальність за життя людей і необхідність швидко приймати складні рішення. Головне — потрібно безперервно вчитися.

— Що, на Вашу думку, означає бути хорошим лікарем?

— Лікар або хороший, або він не лікар. Потрібно бути стресостійким і обов'язково високоморальним: чуйним, уважним, людяним. Лікар — це покликання. Неможливо, знявши білий халат, перестати бути лікарем. Думаю, погана людина лікарем бути не може.

— Хто з лікарів «із телевізора» Вам більше до душі?

— Мені імпонує доктор Комаровський. Він говорить із пацієнтами професійно, чесно, доступно.

— Про що, Алло Іванівно, Вам найчастіше доводиться говорити хворим?

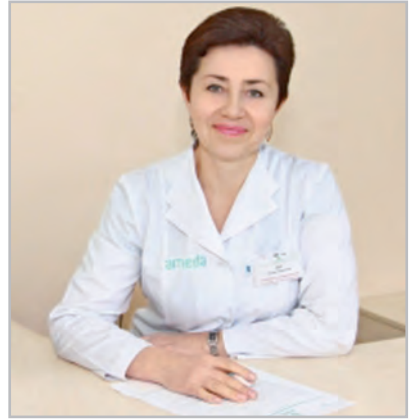
— Про те, що причина всіх хвороб — це спосіб життя. Якість життя на 90 % залежить від нас самих.

— Чи можете ви, лікарю, пригадати курйози, що сталися за час вашої роботи?

— Найчастіше доводиться пояснювати, що не можна вірити в усе, що розповідають по телевізору. Люди ж почутому довіряють, аж поки не стають жертвами обману.

— Як ви відпочиваєте?

— Люблю ходити до тренажерного залу. Займаючись спортом, не тільки підтримую фізичну форму, а й відпочиваю морально. На жаль, на інші захоплення бракує часу — дуже багато роботи (Із сайту «Медісвіт»).

- ➔ ❖ Чи є доцільним уживання звертання в інтерв'ю? Відповідь обґрунтуйте.
- ❖ Чи дізналися ви з інтерв'ю про погляди й цінності людини?
- ❖ Яке запитання ви хотіли б додати? Своє доповнення обґрунтуйте.
- ❖ Які елементи публіцистичного стилю є в тексті інтерв'ю? Скористайтеся таблицею на с. 80.

377 Підготуйтеся взяти інтерв'ю в людини, яка викликає у вас захоплення. Користуйтеся пам'яткою. Обміркуйте й запишіть запитання, які хотіли б поставити.

Як підготуватися до інтерв'ю

1. Про людину, у якої братимете інтерв'ю, дізнайтеся якнайбільше: про її життєвий шлях, професійні успіхи і невдачі, погляди, інтереси, захоплення тощо.
2. Визначте тривалість майбутнього інтерв'ю. Оптимальний час спілкування он-лайн — 15–20 хв.
3. Пам'ятайте: визначальна фігура у вашому спілкуванні — ваш співрозмовник.
4. Підготуйте запитання, на які хочете дістати відповіді.
5. Запитання сформулюйте недвозначно, чітко й стисло.
6. Сформулюйте запитання так, щоб вони не підказували відповідей.
7. Запитання не мають бути занадто складними.
8. Запитання висловлюйте стисло.
9. Поводьтеся тактовно й коректно.

→ ❄ Дібрані запитання обговоріть у класі.

378 Скориставшись пам'яткою, поданою вище, складіть запитання, які ви хотіли б поставити комусь зі старших родичів: бабусі, дідусеві, прадідові. Обговоріть дібрані запитання з татом або мамою. Разом із ними візьміть у старшої людини інтерв'ю. Запишіть його. Відредагуйте записане, надавши йому ознак публіцистичного стилю.

379 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте й запишіть подані речення. Користуйтеся підказкою.

1. Я рахую, що до інтерв'ю треба готуватися дуже старательно.
2. Правий журналіст, який задає самі важливі питання. 3. До наступного запитання можна переходити почувши відповідь на попереднє.
4. Велике спасибі телебаченню за гарні взірці інтерв'ю. 5. Упевнений, що подавляючі оцінки нашої праці будуть позитивними.

Підказка ↴

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
Задавати питання	Ставити питання
Я рахую, що...	Я вважаю, що...
Він правий	Він має рацію
Слідуюча відповідь	Наступна відповідь
Велике спасибі	Щиро (сердечно) дякую
Взірець виконання	Зразок виконання
Подавляючі оцінки	Переважні оцінки
Самі кращі	Найкращі

→ ❄ Які норми літературної мови було порушено в реченнях?

§ 33. ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

380 Прочитайте. Яка роль у висловленні виділених слів і словосполучень?

За свідченням музикознавців, основу національного співу закладено в мелодиці народної мови. Така мелодика визначається своєрідною вимовою звуків (передусім голосних). Отже, секрет музичальності української мови — у її зв'язку з українською піснею. А пісня народилася з мови. *Мабуть*, саме через це наші пісні такі мелодійні (За І. Фаріон).

- ➔ ❖ Проведіть дослідження: прочитайте останнє речення, виділене слово по чергову замінюючи на слова *без сумніву, можливо*; на словосполучення *на мою думку*; на речення *кажуть люди*.
- ❖ Зробіть висновок: чи вплинула така заміна на зміст речення? Чи передали змінювані вами слова, словосполучення й речення різне ставлення мовця до висловлюваного? Яке саме ставлення?

ВСТАВНІ слова, словосполучення і речення — мовні одиниці, що виражають ставлення мовця до висловлюваної ним думки, указують на його джерело, зв'язок із попереднім або наступним висловленням.

ГРУПИ ВСТАВНИХ СЛІВ (СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ, РЕЧЕНЬ) ЗА ЗНАЧЕННЯМ	
Значення вставних слів (словосполучень, речень)	ПРИКЛАДИ
СТУПІНЬ ДОСТОВІРНОСТІ ПОВІДОМЛЮВАНОГО	
УПЕВНЕНІСТЬ	<i>Звичайно, звісно, безперечно, без сумніву, безумовно, справді, слово честі, щоправда, певна річ, їй-Богу, я певен, я знаю, смію запевнити</i>
НЕУПЕВНЕНІСТЬ	<i>Мабуть, може, може бути, можливо, либонь, здається, навряд чи, може статися, ймовірно, треба гадати, припустімо</i>
РІЗНОМАНІТНІ ПОЧУТТЯ	
РАДІСТЬ	<i>На щастя, на радість, хвалити долю</i>
ЖАЛЬ	<i>На біду, на жаль, як на зло, соромно сказати</i>
ПОДИВ	<i>На диво, дивна річ, навдивовижу</i>
СТРАХ	<i>Не дай Боже, страшно сказати</i>

ДЖЕРЕЛО ПОВІДОМЛЕННЯ	
ДУМКА МОВЦЯ АБО ІНШИХ ЛЮДЕЙ	<i>На мій погляд, по-моєму, по-вашому, гадаю, відомо, на мою думку, за чутками, кажуть, як кажуть, за словами ..., з точки зору..., за повідомленням..., за спостереженнями...</i>
ЗВЕРНЕННЯ ДО СПІВРОЗМОВНИКА	
ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ	<i>Послухайте, зрозумійте, дозвольте, знаєте, бачите, уявіть, погодьтеся, запам'ятайте</i>
УВІЧЛИВІСТЬ	<i>Вибачте, даруйте, будьте ласкаві (люб'язні), будь ласка, прошу вас</i>
ОФОРМЛЕННЯ ДУМКИ	
ПОСЛІДОВНІСТЬ І ЗВ'ЯЗОК ДУМОК	<i>Перелік: наприклад, по-перше, по-друге, між іншим, нарешті, зрештою Протиставлення: напроти, навпаки, однак, з одного боку, з другого боку Наслідок, висновок: значить, отже, взагалі, таким чином, виявляється</i>
СПОСІБ ОФОРМЛЕННЯ ДУМОК	<i>Іншими словами, інакше кажучи, до слова, до речі, між нами кажучи, словом, одним словом, простіше кажучи, між нами кажучи, підкреслюю</i>

Вставні слова, словосполучення і речення вимовляють прискорено, зниженим тоном і виділяють паузами.

На письмі вставні слова, словосполучення і речення виділяють комами:
*Мова моя була, **напевне**, щиросердою (М. Стельмах). Ніде, **здається**, такої краси я не бачив (О. Гончар).*

Вставні слова та словосполучення не є членами речення.

381 Прочитайте речення, дотримуючи правильної інтонації. Визначте вставні слова, словосполучення та речення. З'ясуйте, що виражає кожне з них. Звіртеся з таблицею.

1. Вочевидь, доля мови невіддільна від долі народу (*В. Радчук*).
 2. Мова — не лише спосіб спілкування. Вона, без сумніву, є способом мислення (*За С. Кримським*).
 3. Мовою єднання на українській землі, отже, й мовою прогресу може бути тільки українська мова (*І. Ющук*).
 4. Мова, на думку Івана Огієнка, — то серце народу

(Із підручника). 5. Може, верну знову моє тихе слово? (Т. Шевченко). 6. Нема, ви знаєте, без кореня рослини. Людей, відомо всім, нема без батьківщини (В. Федоренко). 7. І, здається, тисяча світів слухає співучу Україну (О. Лупій).

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання в реченнях розділових знаків.
❖ Поясніть, як ви відрізнали вставні речення від вставних слів. Звіртеся з правилом.

Якщо в простому реченні, крім граматичної основи, є ще підмет і присудок (я знаю, я певен, люди кажуть, ясна річ і под.) або лише присудок (здається, кажуть, пробачте, видно тощо), це означає, що просте речення ускладнене реченням вставним.

Отже, вставні речення за будовою можуть бути:

- **двоскладні:** *Нашій молоді, **я певен**, не страшно довірити країну (В. Курінський);*
- **односкладні:** *Кожна людина, **міркую собі**, сама вибудовує свій шлях (А. Любка).*

В основне речення вставне речення включають за допомогою сполучників або сполучних слів (Брати жили, **як то кажуть, душа в душу (М. Рильський) або без сполучників (Руки в діда, **кажуть люди**, золоті (А. Малишко).**

Вставні речення мають ті самі значення, що й вставні слова і словосполучення.

382 **Перепишіть. Визначте вставні слова, словосполучення й речення, з'ясуйте значення кожного. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.**

1. Я не гірший за інших, на щастя, і за інших не кращий, на жаль (В. Забаштанський). 2. Мабуть, більшість із нас думає, що його вдача, либонь, найкраща (М. Стельмах). 3. Твоя душа, я добре знаю, чутлива, тріпотлива, як свіча (А. Бортняк). 4. Я, звісно, мрійник був (М. Рильський). 5. Він, прямо скажем, трудний хлопець (О. Гончар). 6. Це все знайоме вам, можливо (За М. Сингаївським). 7. На світі безліч таких, як я, але я, їй-Богу, один (В. Симоненко).

- ➔ ❖ Визначте в кожному з речень місце вставного слова (словосполучення, речення): на початку, в середині, у кінці.
❖ Підкресліть усі члени речення в першому реченні.
❖ Укажіть складні речення, визначте в них граматичні основи. Визначте просте речення, ускладнене вставним реченням.
❖ У чому виявляється, на вашу думку, індивідуальність кожної людини? У відповіді використовуйте вставні слова.

383 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. На жаль помирають герої на щастя ще є патріоти (А. Камінчук). 2. Не вигасла бува та іскра у душі? (М. Самійленко). 3. Без сумніву біль душі найстрашніший біль. 4. Щастя кажуть люди перелітна птаха (М. Стельмах). 5. Спасіння у добрі спасіння у любові. І це стосується напевно нас усіх (В. Крищенко). 6. Кажуть болі минають із часом. Перемелеться пройде все (Б. Соя). 7. Боже як прекрасно в світі жить! (А. Камінчук).

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ❖ Поясніть, що називають *іскрою в душі*. Витлумачте значення фразеологізму *заронити іскру*. Чи є така іскра у вашій душі? Скористайтеся фотоілюстрацією. У відповіді вживайте вставні слова.

Роман Сасанчин — переможець проекту «Голос. Діти»

Деякі слова можуть виконувати роль і вставних слів (речень), і членів речення. У таких випадках слід бути особливо уважним щодо вживання розділових знаків.

ПОРІВНЯЙТЕ:

Нам з тобою, **видно (мабуть)**, по дорозі (Л. Костенко).

Ви, **певне (очевидно)**, не були там ніколи? (М. Семенко).

Видно шляхи полтавської і славу Полтаву (І. Котляревський).

Народне прислів'я являє собою **певне** правило (Із підручника).

Відрізнити вставні слова від невставних можна за значенням, якого вони набувають у реченні, та за інтонацією.

384 Прочитайте. У яких реченнях виділені слова є вставними, у яких — членами речення? Якими саме? Свою думку доведіть.

1. І, *може*, в ту годину, в ту хвилину вродилась пісня (М. Рильський). 2. *Може* дуб той і небо хитати, і до сонця дітатать головою (М. Гірник). 3. Всяке трапитись *може* на довгім віку (О. Підсуха). 4. *На щастя*, життя без несподіванок не обходиться (О. Забужко). 5. *На щастя* і любов я маю право (Л. Горлач).

→ ✖ Складіть по два речення (усно) зі словами *правда*, *на радість* так, щоб ці слова були: 1) вставними; 2) членами речення.

385 Перепишіть прислів'я, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Украли в мене скриню на щастя ключ зостався (*Чеське*). 2. На щастя не покладайся а в нещасті у відчай не вдавайся (*Словацьке*). 3. Стара істина нова коли сказана до речі. 4. До речі знання не обтяжують плечі (*Португальські*). 5. На жаль бідняка багатій не вважає (*Українське*). 6. На жаль беззубому дав Бог мигдаль (*Іспанське*).

→ ✖ Визначте вставні слова та однозвучні з ними члени речення.
✖ Підкресліть усі члени речення в перших двох реченнях.

386 Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Підкресліть усі члени речення.

1. Явір тополі про щось ш..потів пер..братись до неї мабуть хотів (*В. Чемерис*). 2. Та напевно стоїть ще і світить у тихій імлі біля рідного ганку ч..рвона калина (*С. Бражник*). 3. Сп..нітьсья будь ласка Сп..нітьсья! Навколо будь ласка скоріш под..вітьсья (*А. Костецький*). 4. Я всім їм без сумніву вірю оч..рету м..телику ластівці (*О. Слоньовська*). 5. Ну зимо ти й захолидила! То може знати честь пора! Супроти часу ти бе..сила й не молода вже а стара! (*Н. Кошара*).

→ ✖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами та звертанням.
✖ Напишіть віртуальний лист весні. Уживайте риторичні звертання та вставні слова (словосполучення, речення).

387 Перепишіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки вставні слова.

Вимисел — неодмінний складовий елемент процесу художньої творчості. ... письменник створює образи й картини за допомогою фантазії, вимислу, а не простого опису власних спостережень. ... відображення життя в художньому творі вимагає художнього узагаль-

нення, тому із спостережених фактів митець добирає те, в чому, ... виявляються закономірності життя. ... цілісний образ, картину життя художник слова творить в своїй уяві, тому вони є результатом вимислу (*Із підручника*).

ДОВІДКА ↘

По-перше. По-друге. На його погляд. Отже.

➔ ❄ З'ясуйте стиль висловлення.

388 Уведіть подані слова (словосполучення, речення) у ролі вставних до самостійно складеного висловлення на тему «Техніка в моєму житті». Висловлення запишіть, доберіть до нього заголовок.

Очевидно, між іншим, я певен, на жаль, ясна річ.

➔ ❄ Назвіть ужиті у складеному висловленні іншомовні слова. Які з них є термінами?

УВАГА! Ніколи не бувають вставними слова *навіть, адже, тож, ніби, нібито, тільки, обов'язково, причому*.

Лише в ролі вставних уживають слова *мабуть, отже, а втім*.

Не можна плутати слова *отже* (вставне) та *отож* (не буває вставним).

Надмірне вживання вставних слів засмічує мовлення.

389 Перепишіть. Розставте розділові знаки.

1. Ти повинен отже можеш (*Античний вислів*). 2. Отож баритися не треба хлопці (*Л. Череватенко*). 3. А втім яка мені уже різниця? (*Л. Костенко*). 4. Я сумніваюсь отже мислю (*В. Черняк*). 5. Навіть пиріжка не ковтнеш не прожувавши (*Народна творчість*).

6. Дивні вісті вітрець мабуть приніс (*Марійка Підгірянка*). 7. А втім хто його знає ніхто не віда як хто обіда (*Панас Мирний*).

✳ Складіть і запишіть речення зі словами *отже* та *отож*.

390

Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте звертання та вставні слова.

1. На думку Григорія Сковороди духовне відродження людей автоматично призведе до злагоди в суспільстві (*В. Стадниченко*). 2. Майбутнє зрештою залежатиме від рівня *духовності* людини від рівня її *моральності* (*О. Гончар*). 3. Життя відомо наймудріший вчитель (*М. Адаменко*). 4. Я для тебе горів український народі тільки мабуть не дуже яскраво горів (*В. Симоненко*). 5. На жаль не все збувається але я не тужу (*В. Крищенко*). 6. Отож нема потреби про те казати знов (*Леся Українка*).

✳ Витлумачте лексичне значення виділених слів.

✳ Поясніть рядок із поезії Ліни Костенко: *І кожен фініш — це, по суті, старт*. Проілюструйте відповідь епізодами з вашого життя.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Говоріння

СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

391

Складіть і розіграйте діалог між гостем Львова (Києва, Харкова, іншого українського міста) та місцевим мешканцем. Гість розпитує, як дістатися від залізничного вокзалу (аеропорту, автовокзалу) до центральної площі міста. Використайте подані звертання та вставні слова (словосполучення). До діалогу введіть стислий опис місцевості.

Добродію, шановний господарю, поважний гостю, ласкавий пане. Може, певна річ, між іншим, на диво, по-перше, по-друге, без сумніву, отже.

392

Складіть і розіграйте діалог між трьома восьмикласниками, які напередодні відвідали місцевий історичний музей (музей народної архітектури та етнографії). Використайте подані звертання та вставні слова. До діалогу введіть складені з уяви описи двох-трьох пам'яток історії та культури (козацької шаблі, корогви, криниці, церкви).

Друже, товаришу, однокласнику, козаче, сусіде. Певна річ, головне, мовляв, між іншим, безумовно.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання • Письмо

ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

393 Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту.

У СТЕПУ

З першої ж хвилини Шевченко відчував себе в солдатському строю безпорадним. Усе його єство протестувало проти насильства, безглузлого фізичного виснажування. Такий внутрішній опір підсвідомо надавав його рухам незграбності.

Муштра тривала упродовж добрих двох годин. Потім було навчання. Шевченкові дали рушницю, навчили розбирати й збирати її. Після цього — знову муштра. По тому довелося задихатися від смороду в розпеченій сонцем казармі. Махорковий дим їв горло й очі. Боліла голова, нестерпно нили натруджені ноги. В душі бився розпач від свідомості того, що він приречений на фізичні муки й духовне отупіння.

Спливав день за днем, і кожен з них був точним повторенням минулого. І ось прийшла неділя.

Як завжди, вранці розбудив його барабан. Як завжди, вивели солдатів на перевірку. Після сніданку їх повели до церкви, а потім усі розійшлися хто куди.

Леонід Литвин. Тарас Шевченко на засланні

Шевченко обігнув церкву й пішов курною вулицею, заваленою сміттям. Пройшов повз будинок священика й чепурні офіцерські будиночки. Далі пішли дерев'яні, потемнілі від часу хати уральських козаків. Ще далі — жалюгідні подоби людського житла. Були вони непобілені, обмазані глиною. Їхні низенькі пласкі дахи були на рівні людського зросту, а вікна біля самої землі.

Вийшовши нарешті з Орська, Шевченко крутим берегом збіг до Уралу. Він пішов уздовж ріки і йшов довго-довго, заглиблений у свої невеселі думи. Річка крутим звивом повернула вбік, а Кобзар усе йшов і йшов. Врешті-решт він зупинився і повів навкруги очима.

Неосяжний степ замкнув навколо нього свою круглу пласку чашу, вкриту блакитною півкулею неба. Тихо й порожньо було тут, ані птахів, ані тушканчика, ані цікавого ховрашка.

Один! Один! Не існує гіршої муки для митця, ніж бути позбавленим змоги творити...

У розпачі впав він обличчям у траву і розридався. Розпач наче танув у сльозах і відступав од душі. Поступово замість одчаю душа його сповнювалася рішучістю. Шевченко звівся на ноги. Погляд його став твердим. Розмашним кроком рушив він цілиною, підминаючи шпичасті будяки й сіруватий полин.

У казармі було майже порожньо. Шевченко відчинив свою шафу, взяв кілька схованих там аркушів паперу, пішов у степ, за вали.

На березі тихої Орі, порослої густим очеретом, зшив він собі малесеньку книжечку й записав до неї свій перший невільницький вірш (*За З. Тулуб*).

- ➔ ✳ Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.
- ✳ Які типи мовлення поєднано в тексті? Який із них основний, які — допоміжні?
- ✳ Складіть план детального переказу тексту. Перебудуйте його на план стислого переказу.
- ✳ Напишіть за планом стислий переказ тексту.
- ✳ Описану в тексті картину степу відтворіть фарбами на папері. Які кольори переважатимуть у вашому малюнку? Які почуття вони передаватимуть?
- ✳ Зберіть у мережі Інтернет інформацію про вшанування пам'яті Кобзаря в Казахстані. Поясніть, чи є місцями пам'яті місцевості, пов'язані з долею Шевченка в засланні.
- ✳ Проведіть у класі конкурс на кращу мультимедійну презентацію «Тарас Шевченко в сучасному живописі та графіці».

394 У вказаній послідовності зробіть синтаксичний розбір поданих речень.

1. Щастя, здавалось, злетіло на землю (*Олександр Олесь*).
2. Видно, вірять люди в чудеса (*Л. Дмитерко*).
3. Виявляється, ще можу я радіть! (*М. Рильський*).
4. Мелодія дзвону, безсумнівно, заспокоює, навіть спогади (*Н. Зубицька*).
5. Звісна річ, усім тяжка

розлука (*М. Рильський*). 6. На жаль, не можна з Нілу пірамід перенести й закласти у музеї (*С. Стриженюк*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНОГО ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

1. Складіть загальну характеристику простого речення (див. с. 115).

2. З'ясуйте, чи ускладнене речення вставними словами (словосполученнями, реченнями), якими саме.

3. Поясніть, що виражають вставні слова (словосполучення, речення).

4. Визначте всі члени речення.

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ

Кажуть, обличчя людини — то дзеркало її душі (*А. Мороз*).

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним реченням *кажуть*. Вставне речення називає джерело повідомлення.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

Кажуть, обличчя людини — то дзеркало її душі (*А. Мороз*).

Речення розп., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускладн. встав. реч. *кажуть*, що назив. джерело повідом.

395

Перепишіть, розставте розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір речень.

1. За однією з легенд назва міста Бердичів походить від назви племені берендичів (*За Г. Скарлатом*). 2. Немало я пройшов доріг не раз бувало помилявся (*Д. Луценко*). 3. Чужа душа давно казали повіта тьмою для усіх (*В. Сосюра*). 4. Та й пам'ять наша глибшає нівроку (*С. Йовенко*).

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Які слова граматично не зв'язані з членами речення?
2. Яка роль у мовленні звертань, вставних слів (словосполучень, речень)?
3. Якими розділовими знаками виділяють звертання?
4. З якою інтонацією вимовляють звертання? Наведіть приклади.
5. Які вставні слова (словосполучення) найбільш уживані? Складіть із ними речення.
6. З якою інтонацією вимовляють вставні слова (словосполучення)?
7. Якими розділовими знаками виділяють на письмі вставні речення?

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

означення
додатки
відокремлені члени речення
обставини
уточнювальні члени речення

§ 34. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

396 Прочитайте речення спочатку мовчки. Потім — уголос, дотримуючи інтонації та пауз відповідно до розділових знаків.

Сходило велике і ласкаве сонце.

У чистім і прозорім небі сонце сяє.

А сонце сходило, *велике і ласкаве* (Л. Забашта).

В небі, *чистім і прозорім*, сонце сяє (М. Рильський).

- ➔ ❖ Чи вплинула зміна порядку слів у реченнях на їхній зміст? А на сприйняття їхнього змісту адресатом мовлення?
- ❖ Чи вплинула на сприйняття змісту речень зміна інтонації та паузи?
- ❖ Зробіть висновок: яка роль у реченні слів, виділених в усному мовленні паузами та інтонацією, а на письмі — комами?

ВІДОКРЕМЛЕННЯМ називають виділення інтонацією та паузами другорядних членів речення для посилення їхнього змісту і значення. На письмі такі члени речення виділяють розділовими знаками.

Відокремлюватися можуть усі другорядні члени речення:

- **означення:** *Безцінним є слово, вчасно сказане* (Народна творчість);
- **додатки:** *Крім слова, і ліків нема* (В. Швець);
- **обставини:** *Слово кажи, добре його обміркувавши* (Народна творчість).

Відокремлені другорядні члени у змісті речення особливо важливі. Вони або виражають суть ними повідомлюваного, або містять додаткове повідомлення.

Відокремлений член речення вимовляють з особливим підкресленням. Якщо відокремлений член стоїть на початку речення, його вимовляють із підвищенням голосу, а після нього роблять паузу. Перед відокремленим членом, який стоїть не на початку речення, голос підвищують і роблять паузу.

397 Прочитайте, інтонуючи речення відповідно до розділових знаків. Визначте відокремлені члени речення.

Землю засипав пухкий сніг, м'який і легкий. Він засипав землю, обвів лінії тинів, обліпив стовбури високих дерев, чорних і безлистих. Між білою сіткою гілок видно синє небо, високе й безхмарне. Зелень ялин, свіжих і лапятих, виглядає з-під снігу. Здається, надворі стоїть весна, одягнена в білі шати (За М. Коцюбинським).

- ❄️ Яка роль відокремлених членів речення в мовленні?
 ❄️ З якою метою відокремлені члени речення виділяють у вимові паузами й сильнішим наголошенням?
 ❄️ Які саме члени речення відокремлені в уривку?

Означення відокремлюють, якщо вони:

- стосуються члена речення, вираженого особовим займенником: *Йду в простори я, чулий, тривожний* (П. Тичина);
- стоять після означуваного слова-іменника, особливо, якщо перед ним уже є означення: *Йде зима, холодна і різка* (В. Сосюра). *І панує холодна зима, невблаганна і люта* (В. Грінчак);
- виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом, який стоїть після означуваного слова: *Ще спить земля, укутана снігами* (Д. Луценко);
- виражені дієприкметниковим зворотом або одиничним дієприкметником, який стоїть перед означуваним словом, але має обставинно-причинове значення: *Скуті кригою страшною, сплять озера і гаї* (Олександр Олесь). *Зацікавлені, ми підійшли й посідали* (А. Дімаров).

Поширені означення, виражені дієприкметниковими зворотами, що стоять перед означуваним іменником і не мають додаткових обставинних відтінків значення, не відокремлюють: *Стоять налиті сонцем дні* (М. Луків).

Якщо поширене чи непоширене означення відмежоване від означуваного слова іншими членами речення, воно відокремлюється незалежно від місця розташування в реченні: *І ми пішли, палкі, веселозорі* (А. Малишко).

- ❄️ Значення терміна *прикметниковий зворот* з'ясуйте за **Словником термінів**.

398 Прочитайте. Визначте відокремлені означення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Вулиця, присипана сніжком, хрумтить (М. Рильський). 2. Пік мороз в ту сніжну зиму, довгу і сувору (Д. Луценко). 3. Обмерзла кригою озимина ламалась (О. Гончар). 4. Один кубічний метр снігу містить до 350 мільйонів сніжинок, невимовно гарних, несхожих одна на одну (Із журналу). 5. «Вона, ніжна й гарна, приходить мене змінити», — казала Зима

Експонати Музею сніжинок на острові Хоккайдо (Японія)

про Весну (За В. Шевчуком). 6. Йде весна запашна, квітами-перлами закосичена (П. Тичина).

- ➔ ❖ Визначте означення непоширені та поширені.
- ❖ Прочитайте речення, дотримуючи правильної інтонації.
- ❖ Складіть речення за фотоілюстрацією. Уведіть до нього відокремлене означення.

399 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте їхнє вживання.

1. Ці сосни вбрані в синій-синій іней мені відкрили візерунки душ (В. Стус). 2. Знайшов я в лісі дуба гіллястого зеленого старого (І. Нечуй-Левицький). 3. Мовчать каштани стомлені і мляві (В. Симоненко). 4. Відпахла липа білим цвітом злита (М. Вінграновський). 5. Снігами прихорошені вітрами заколисані смереки над Карпатами мов на блакиті писані (М. Нагнибіда).

- ➔ ❖ Підкресліть відокремлені обставини.
- ❖ Складіть про своє улюблене дерево речення, ускладнене відокремленим означенням.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

400 Перепишіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки відокремлені означення.

1. Дощик так і летіється, дощик так і лине, ... (В. Сосюра). 2. Наліг туман на воду й береги, ... (М. Рильський). 3. З-над самого обрію зводиться місяць, ... (Є. Гуцало). 4. Віщує дощ цвіркун в траві у ніч ... (Б. Дегтярьов).

ДОВІДКА ↴

Срібний та рясний; кругловидий, смутний; густий і непрозорий; беззоряну й глибоку.

- ➔ ❖ Позначте у словах орфограми.
- ❖ Прочитайте записані речення, правильно їх інтонуючи.

401 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Зима. Земля скована морозом покрилася білим снігом. Замазане зелено-бурими хмарами високе небо припало до землі. Сумно. Один вітер гуляє по волі гуде та реве. На прикритих снігом ланах де-не-де бовваніє почорнілий бур'ян.

Короткий зимовий день минає. Ясне сонце ховається за гору обдає червоною загравою небо чисте й високе. Зоря почала жов-

тіти пригасати. Над землею розсти-
лається ніч на небі схоплюються зо-
рі. Блискучі й ясні вони так вислали
все небо мов хто висипав їх із коша
(За Панасом Мирним).

Ганна Гапонюк.
Цвіт весни

- ➔ ❖ Підкресліть у реченнях тексту відокремлені означення, з'ясуйте, чим вони виражені.
- ❖ Усно перебудуйте речення тексту на такі, що описують весну. Наприклад: *Земля, нагріта сонцем, вкрилася травою. Уживайте відокремлені означення.*
- ❖ Чому змагання весни із зимою сприймається як вічне оновлення, перемога майбутнього над минулим? Відповідь побудуйте у формі роздуму.

402 Перебудуйте речення так, щоб виділені означення стали відокремленими. Прислів'я запишіть, розставте розділові знаки.

1. *Випущене з уст* слово не повернеш (Румунське). 2. *Міцно закритий рот* не наживе ворогів (Ірландське). 3. *Нанесена мечем рана* заживає. *Заподіяна словом образа* не забувається (Курдське). 4. *Грізно насуплений* приятель кращий за *лагідно усміхненого* ворога (Англійське). 5. *Стримане й невимовлене слово* пече в роті (Фінське).

- ➔ ❖ З'ясуйте спосіб вираження відокремлених означень.
- ❖ Обґрунтуйте розставлені вами розділові знаки.
- ❖ Позначте у словах орфограми.

403 Подані складні речення перебудуйте на прості, ускладнені відокремленим означенням. Перебудовані речення запишіть, розставте розділові знаки.

Зразок. Усмішка часто маскує сльозу, яку людина приховує. — Усмішка часто маскує сльозу, людиною приховану.

1. Добре слово — ключ до душ, які стомило горе. 2. Добро, яке ти комусь зробив, обов'язково до тебе повернеться. 3. Слово, яке ти випустив з уст, не доженеш і не повернеш. 4. Не мовчатимуть вуста людини, серце якої переповнене щастям. 5. Важко повернути честь, яку ти необачно втратив (*Афоризми*).

- ➔ ❖ Підкресліть у реченнях відокремлені означення. З'ясуйте спосіб їх вираження.
- ❖ Витлумачте суть названих у реченнях почуттів.

404 Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Зверніть увагу на вживання та невживання в них розділових знаків.

Тополя стала дивна і струнка
(*І. Васильчук*).

Зірки розсипались холодні і дрібні
(*О. Кононенко*).

Сади шумливі і духмяні холодна осінь роздягла
(*В. Сосюра*).

Тополя стала, дивна і струнка.

Зірки розсипались, холодні і дрібні.

Сади, шумливі і духмяні, холодна осінь роздягла.

➔ ❄️ Чи можна стверджувати, що відокремлення залежить від бажання автора? У відповіді спирайтеся на подану нижче підказку.

УВАГА!

Якщо перед означуваним іменником немає означення, непоширені означення, що стоять після нього, можуть відокремлюватися або не відокремлюватися — за бажанням автора.

Записуючи такі речення, слід керуватися їхнім інтонуванням.

405 Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Ідуть дощі легкі й прозорі (*А. Малишко*). 2. Промерзло небо, місячне і тихе (*М. Сингаївський*). 3. Встає погода, тиха і хороша (*А. Малишко*). 4. Настали ночі темні і глибокі (*М. Антіох*). 5. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (*Л. Костенко*). 6. Спить земля, охмарена і славна (*А. Малишко*). 7. Горить вікно яскраве і сумне (*П. Перебийніс*).

➔ ❄️ Визначте слова, ужиті в переносному значенні. Розкрийте це значення.

❄️ Складіть жартівливе висловлення в художньому стилі за ілюстрацією Марисі Рудської. Уживайте речення з відокремленими означеннями.

Марися Рудська.
Риба з парасолем

406 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Чи не спіпить грозою тканина ніч? (*Л. Костенко*). 2. Учора був тут лісовик від моху весь позеленілий (*Олександр Олесь*). 3. Гроном налякана змахує крилами чапля сердита (*В. Раєвський*).

4. Затиснене між горбами сільце мало лише дві вулиці (*Ю. Мушкетик*). 5. Покинута людьми за довгі дні дорога помирає в бур'яні (*Д. Павличко*). 6. Низько над землею носились чимось заклопотані ластівки (*М. Старицький*). 7. Зачарований даллю про все забуваю в цю мить (*Д. Луценко*).

- ➔ ❖ Поясніть, у яких випадках відокремлюють виражені дієприкметниковими зворотами й одиничними дієприкметниками означення, які стоять перед пояснюваним словом.

Для підкреслення змістової ролі в реченнях можуть відокремлюватися і неузгоджені означення, виражені іменниками у формах непрямих відмінків із прийменниками або без них: *Невеличкий, з кулачок, жив в болоті куличок* (*О. Пархоменко*). *Звучав потемнілий дзвін, пудів на тридцять* (*М. Стельмах*).

Найчастіше відокремлюють неузгоджені означення, що характеризують особу (її зовнішній вигляд, риси вдачі), рідше — предмет (його форму, розмір тощо).

407 Прочитайте. Визначте відокремлені означення. Укажіть серед них ті, що виражені іменниками з прийменником.

1. І пахне свіжо й смачно в отчій хаті духмяним, тільки з печі, житняком (*Д. Луценко*). 2. Висока, до шиї козаків, трава вкривала береги річки (*А. Кашенко*). 3. Річка Оскіл — чудесна річка, з прозорою лагідною водою, з очеретами й рукавами, з широкими на лівому березі луками (*Остан Вишня*). 4. Той бичок, з під чорнушки-корови, був Івасів улюбленець (*Панас Мирний*).

- ➔ ❖ Яка роль відокремлених означень у реченнях?

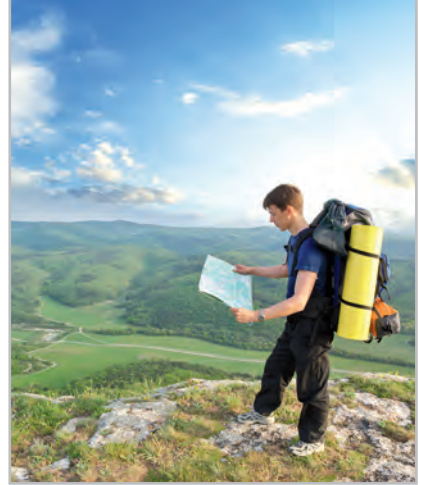
408 Перепишіть, підкресліть відокремлені означення. Які з них неузгоджені?

1. Завзятий, у синій шапці, у жупані, в червоних, як калина, штанях, навприсідки вліта козак (*Т. Шевченко*). 2. Праворуч від дороги стояв високий молодий чоловік, у потертих джинсах, стоптаних кросівках, у літній барвистій сорочці, у кругленькій червоній кепочці з довжелезним козирком (*П. Загребельний*). 3. Місто невелике, з зеленими околицями та острівцями дерев і сквериків між низенькими будинками (*М. Олійник*). 4. Очевидно, суржик — мовна хвороба, на зразок раку мови, тяжко виліковна, запущена (*А. Богуславська*).

- ➔ ❖ Висловіть ваше ставлення до мовного суржику. У відповіді вживайте відокремлені означення.

409 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ

Чи доводилося вам вирушати в туристичні походи? Розкажіть про свої враження, уживаючи відокремлені означення.

410 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Усім любе слово сказане до речі (*Із Біблії*). 2. З образою сказане слово будить гнів (*Панас Мирний*). 3. Мені б тих слів обточених як жолуді! (*А. Малишко*). 4. Озвучене піснями бринить моє перо (*П. Пербийніс*). 5. Я не соромлюся свого рядка наївного й немудрого але правдивого (*Д. Павличко*). 6. І видзвонює мотив моє слово сріблом куте (*А. Малишко*). 7. Суворих слів холодних і шорстких перебираю низку (*М. Рильський*).

- ❖ Укажіть речення, ускладнені дієприкметниковими зворотами. Обґрунтуйте вживання в цих реченнях розділових знаків.
- ❖ Витлумачте суть протиставлення *тепле слово — холодне слово*. Про яке слово можна сказати, що воно *сріблом куте*?
- ❖ Складіть роздум на тему «Часом треба вживати й холодні, зимові слова». Уживайте відокремлені означення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Аудіювання • Говоріння

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ НА ОСНОВІ ПРОСЛУХАНИХ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ

411 Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту. Доберіть до нього заголовки.

В одному з випусків популярної телепередачі ведучий поставив співрозмовникові всі заздалегідь заплановані запитання. І чи то

запитань не вистачило, чи то співрозмовник надто стисло відповідав, але трапилося так, що час ефіру... не було вичерпано. Щоб вийти з неприємної ситуації (не мовчати ж перед глядачами!) ведучий звернувся до студії: «Може, хочете щось запитати й ви?» Вони хотіли. Запитання виявилися несподіваними й цікавими. Передача сподобалась і запам'яталася. Ось так, *спонтанно* й *непередбачувано*, було винайдено новий формат телепередачі — ток-шоу.

Передачу веде журналіст
Андрій Куликов

Спитаєте, у чому його суть? На очах мільйонів глядачів відбувається обговорення проблеми, більшою чи меншою мірою важливої, але обов'язково *актуальної* й багатьом цікавої. Запитання ставляться несподівані, відповіді бувають непередбачувані.

Зазвичай ток-шоу буває сповнене сюрпризів. *Позитивні*, на перший погляд, люди раптом виявляються *монстрами*, тоді як непомітні скромняги дивують інтелектом і дотепністю. Іншими словами, герої телепередачі розкриваються у спілкуванні! Часом це трапляється неочікувано для них самих!

Талановиті телеведучі вміло зривають із героїв передачі маски, змушуючи їх виявляти як найкращі, так і найгірші якості. Ведучі досліджують і провокують, розвінчують і підносять...

Шалений успіх ток-шоу має й інші пояснення. По-перше, передача надає можливість подивитися і на людей, і на їхні проблеми з різних сторін, вислухати *кардинально* протилежні думки й оцінки, сформулювати до обговорюваних у студії питань власне ставлення.

По-друге, ток-шоу інформативні, актуальні та емоційні. Вони задовольняють цікавість, а ще — дають чудову можливість відпочити, розслабившись, біля телевізора.

Великою мірою успіх передачі залежить від ведучого. Саме він представляє її учасників, скеровує обговорення. Ведучий має бути уважним, ерудованим, мати почуття гумору, володіти ораторськими навичками. Що відоміший, популярніший ведучий, то з більшою охотою дивляться ток-шоу за його участю.

Цікавим буває й спілкування із запрошеними експертами-фахівцями, професіоналами в різноманітних галузях. Учасниками ток-шоу бувають і так звані зірки кіно, шоу-бізнесу, письменники, художники, словом, упізнавані й популярні особистості. Свої думки, враження й оцінки можуть висловлювати й прості люди, проте й вони мають бути чимось цікаві публіці. Учасниками передачі стають досвідчені, мудрі, дотепні особи.

Часом телестудії вдаються до послуг підставних акторів, які виконують ролі звичайних людей. У такий спосіб організатори ток-шоу прагнуть посилити видовищність та емоційність передачі.

Розрізняють кілька різновидів ток-шоу: бесіда, дискусія, телеміст, теледебати. За тематикою виділяють такі жанри: психологічні, політичні, тематичні передачі. Від змісту ток-шоу залежить час його виходу в ефір. Спитаєте, чому? Річ у тім, що будь-яка телепередача орієнтована на певне коло глядачів, тому й час визначають найбільш для них зручний.

Зрозуміло, що на передачах психологічного спрямування обговорюють особисте життя героїв. Розраховані вони передусім на людей середнього й старшого віку. Хоча деякі теми цілком можуть зацікавити й молодь. Такі ток-шоу показують удень або ввечері.

У ході політичних ток-шоу обговорюють суспільно значимі проблеми. Між запрошеними політиками виникають дискусії, кожен із них обстоює власну позицію. Такі передачі можна подивитися пізнім вечором або вихідного дня.

Тематичні ток-шоу присвячують суто практичним, побутовим питанням. Обговорюють проблеми здоров'я, кулінарні рецепти, віяння моди, питання сім'ї, шлюбу, виховання дітей тощо. Ток-шоу такої тематики показують уранці або вдень.

Деякі ток-шоу не сходять з екранів телевізорів дуже довго. До слова сказати, американське «Шоу Опри Вінфрі» виходить в ефір понад 25 років. Серед передач такого роду це справжній світовий рекорд.

В Україні є кілька популярних серед глядачів ток-шоу. Щоб утримувати лідерство, їхні організатори докладають чимало зусиль, безперервно придумуючи щось нове, пропонуючи глядачам найцікавіше (*Із журналу*).

- ➔ ❖ Доведіть належність тексту до публіцистичного стилю. Скористайтеся таблицею на с. 80.
- ❖ До виділених слів доберіть українські відповідники. Звертеся зі **Словничком українських відповідників запозичених слів**.
- ❖ Які типи мовлення поєднано в тексті? Відповідь підтвердіть посиленнями на текст.
- ❖ Складіть і запишіть план докладного переказу тексту (складний).
- ❖ Перебудуйте записаний план на план стислого переказу. Для цього менш важливі пункти вилучіть; деякі ж, де це можливо, об'єднайте. Складений план запишіть.
- ❖ За складеним планом стисло перекажіть текст. Запозичені слова, де це можливо, замінійте українськими відповідниками.
- ❖ Назвіть відомих вам ведучих ток-шоу на українському телебаченні. Хто з них імponує вам найбільше? Чим саме?
- ❖ Організуйте в класі обговорення телепередачі, яка видається вам найцікавішою. Дотримуйте вимог публіцистичного стилю.

§ 35. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

412 Прочитайте речення, дотримуючи правильної інтонації. Визначте приклади. Назвіть означувані прикладами слова.

1. Нема без кореня рослини, а нас, людей, без батьківщини (М. Чернявський). 2. Любімо нашу Україну! І Бог любитиме нас, українців (Із газети). 3. І хто ж то забуде оті сторінки із віршем «Любіть Україну!» (О. Ющенко). 4. Син української землі Ілля Рєпін не міг не присвятити їй численних мистецьких робіт (В. Міщенко).

- ❀ Визначте приклади непоширені й поширені.
❀ Які з прикладок відокремлені?

Відокремлюватися можуть непоширені й поширені приклади, виражені іменником або іншою частиною мови у значенні іменника.

Прикладку відокремлюють, якщо вона стосується:

- власного імені і стоїть після нього: *Нехай почує вся земля про мужнього Франка Івана, сина коваля!* (П. Тичина);
- власного імені, стоїть перед ним, але має додаткове обставинне значення: *Тонкий знавець фольклору, Максим Рильський записував і зберігав його для історії* (З підручника);
- загального іменника, стоїть після нього і є поширеною: *Мій син, грибок на двох тоненьких ніжках, у перший раз пішов сьогодні в школу* (М. Рильський);
- особового займенника: *Іду я, степів перехожий, радію од щастя землі* (В. Сосюра). *Щасливиця, я маю трохи неба* (Л. Костенко);
- відносяться до уявного займенника (його можна «вгадати» за змістом) у неозначено-особовому реченні: *Сивочола дитина — жду чудес восени* (П. Перебийніс).

Завжди відокремлюють приклади, виражені сполученням слова чоловік, чолов'яга, дівчина, хлопець, дід, людина і под. з іншими словами: *Немолодий чолов'яга, бригадир був неабияким майстром* (К. Лубенець). *Веде хана на припоні Сірко — хлопець молодецький* (Л. Забашта).

Якщо прикладка, що стоїть перед пояснюваним словом, має тільки означальне значення, її не відокремлюють: *Директор школи Василь Маркович Рясний був вкрай схвильований* (О. Довженко).

413 Прочитайте. Визначте відокремлені приклади.

1. Люблю Дніпро — ріку свого народу (І. Савич). 2. У серці моєму живе сонцесяйна перлина — срібномовна моя Україна (М. Сингаївський). 3. І як вона співать могла, ця прбста дівчина з села? (Олександр Олесь). 4. А ти бережи свою душу — великий і світлий свій скарб! (І. Коваленко). 5. Найголовнішою з усіх згубних пристрастей є

заздрість — мати інших пристрастей та беззаконь (*Г. Сковорода*). 6. Ми, селяни, всі потроху філософи (*М. Стельмах*). 7. Лікар був із району, Микола Григорович (*А. Малишко*). 8. Треба робити її, працю, надбану віками (*Б. Грінченко*).

- ➔ ✳ Визначте приклади непоширені й поширені. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ✳ Витлумачте суть названого в реченні почуття.

414 **Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте та підкресліть відокремлені приклади.**

1. Згадайте Богдана старого гетьмана (*Т. Шевченко*). 2. Байраками їхав до війська Григорій Триволя козак молодий (*М. Стельмах*). 3. Пливе Десна Довженкова ріка (*А. Малишко*). 4. Спрадавна існують легенди про Ржищів квітуче полянське село (*Б. Дегтярьов*). 5. Шофер літній чолов'яга мав атлетичну будову тіла засмагле обличчя міцні жилаві руки (*Л. Дмитерко*). 6. Біля нього стояла чарівна дівчинка чудесне білокучеряве дитя голубооке й ніжне (*Остан Вишня*). 7. І я семилітнє дитя біжу від хати до хати колядувати (*Д. Павличко*). 8. У нас у бджіл такий девіз Хто не працює в мед не лізь! (*Народна творчість*).

- ➔ ✳ Визначте речення, ускладнені однорідними членами речення, поясніть у них розділові знаки.
- ✳ Визначте речення із прямою мовою. Поясніть у ньому розділові знаки.

415 **Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть усі члени речення.**

1. У боях за свою батьківщину він виріс наш син і змужнів (*М. Терещенко*). 2. Хай Людяність і Правда множаться надійні наші два крила! (*К. Лесьєв-Лесь*). 3. Ще будем жити ми і ти і я! (*П. Тичина*). 4. Учитель фізкультури Микола Дмитрович приєднався до малюків (*О. Гончар*). 5. Євген Хмара молодий український піаніст і композитор фіналіст шоу Україна має талант презентував чудові композиції Казка Чарівний годинник і Глибина (*З Інтернету*).

- ➔ ✳ Визначте відокремлені приклади.
- ✳ Обґрунтуйте вживання великої літери і лапок.

Прикладку, що приєднується сполучником як, не відокремлюють. Така прикладка характеризує предмет з якогось одного боку або має значення «у ролі кого, чого»: Олександр Мурашко широко відомий як портретист (З енциклопедії). Весь світ знає Довженка як великого кінорежисера. Ми знаємо його ще й як великого письменника (П. Загребельний).

Проте таку прикладку відокремлюють, якщо вона вказує на причину того, що стверджується в реченні: Як фольклорист, Франко з палким інтересом ставився до народної творчості (М. Рильський).

416 Прочитайте, визначте прикладки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Княгиню Ольгу православна церква шанує як святу (За Л. Семакою). 2. Як син свого народу, літописець не міг спокійно спостерігати ознаки занепаду держави (П. Загребельний). 3. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем в усьому (О. Гончар). 4. І раптом убігає до кімнати поет Тарас Григорович Шевченко (М. Рильський). 5. Як вершина духовного розвитку народу сприймається нами творчість Шевченка (О. Гончар). 6. Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний (П. Куліш).

➔ ❀ Доберіть прикладку до словосполучення *моє місто*. Складіть ускладнене цією прикладкою речення.

417 Перепишіть. Розставте розділові знаки. Підкресліть усі члени речення.

Георгій Нарбут відомий як творець українського державного герба українських грошових купюр і поштових марок. У своїй творчості митець використовував орнаменти в дусі українського бароко XVII–XVIII ст. стародавні декоративні шрифти знак князя Володимира тризуб який згодом став Державним гербом України.

Визначним досягненням Нарбута як графіка є його «Українська абетка».

В українській історії ім'я Г. І. Нарбута закарбоване навіки. До сьогодні українські митці шанують його як духовного наставника (Із Вікіпедії).

Велика печатка уряду
гетьмана
Скоропадського

Відокремлену прикладку зазвичай виділяють комами: *І він устав на горах перед нами, наш Київ* (М. Рильський).

У випадку, коли відокремлений прикладці надають особливого змісту і виділяють у вимові довгою паузою, її виділяють тире: *Є у мене мати — Україна мила* (М. Хоросницька). *Голови повік не схилить Київ — слави богатир* (П. Усенко).

Якщо така відокремлена прикладка стоїть у середині речення, її виділяють з обох боків: *Дикі голуби — горлички — здивовано позирають на нас (О. Гончар).*

418 Прочитайте речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтуйте вживання тире.

1. Я кланяюсь народу-сівачу, його святині — пісні незабутній (*П. Перемийніс*). 2. Такий пісенний добрий лад в землі моєї — України (*М. Сингаївський*). 3. І долинає дивний спів — сама мелодія, без слів (*О. Ющенко*). 4. І пісня — сонячна душа народу — злетіла в небо, плавна і дзвінка (*М. Сингаївський*). 5. Хто поверне нам пісні — інструкції до користування поверненими цінностями? (*В. Голобородько*). 6. Вернигора, Вернивода й Вернидуб — три велетні — зібралися та й журяться (*Л. Костенко*).

➔ ✳ Кого ви впізнали на фотоілюстрації? Розкажіть про відомих вам виконавців українських народних пісень. Відповідь побудуйте у формі речення, ускладненого відокремленими прикладками.

419 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Зодвіку б'є цілюще джерело невтомне серце батьківського краю (*М. Стельмах*). 2. Народила мене на світ українка полтавська мати (*Д. Луценко*). 3. Старше покоління свідок іншого життя показувало ще на долонях мозолі від шаблі піднятої в оборону людських прав (*М. Коцюбинський*). 4. Я маю стареньку сопілочку. А в ній в калиновій сопілочці вітчизни забутий мотив (*А. Матвійчук*). 5. Перед тобою світ великий том розкритий (*М. Рильський*).

➔ ✳ Обґрунтуйте вживання розділових знаків. У яких реченнях кома й тире є, на вашу думку, взаємозамінними? Чому?
 ✳ Накресліть схему першого речення.
 ✳ Позначте у словах орфограми.

420 Перепишіть. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Козацький лук боїв колишня сила під склом в просторім залі спочива (*Р. Качурівський*). 2. І велика дивна книга пам'ять розгортає давні сторінки (*Н. Забіла*). 3. Усі наші землі й усі часи історія нашого народу нанизані на голубу нитку Дніпра як перли на разок (*А. Мороз*). 4. Загнузданий Хмельницького рукою по бруку дзвонить копитами кінь (*В. Сосюра*). 5. Прийми слова мої жагучі як

заповіт юначе мій! (В. Сосюра). 6. Поглянь дитя яка вона красива твоя земля... (Г. Лютий).

- ➔ ❖ Назвіть відокремлені прикладки, визначте, якими частинами мови їх виражено.
- ❖ Визначте речення, ускладнене дієприкметниковим зворотом, поясніть у ньому розділові знаки.
- ❖ Укажіть речення, ускладнені звертаннями.

421 Прочитайте. Перепишіть лише речення, ускладнені відокремленими прикладками.

Американський діловий журнал «Форбс», одне з найавторитетніших друкованих видань у світі, представив проект «30 до 30: успішні молоді українці». Редакція збрала людей із різних сфер діяльності: підприємництва, цифрових технологій, шоу-бізнесу, книговидавництва, спорту, дизайну, моди і мистецтва. Середній вік учасників проекту — 27 років.

Серед наймолодших успішних українців — Іван Примаченко, історик за освітою, співзасновник і головний редактор української платформи навчальних онлайн-курсів «Prometheus».

Нині послугами веб-ресурсу безкоштовно користуються 100 тисяч українців: студентів і старшокласників, молодих спеціалістів і пенсіонерів.

Ще одна учасниця проекту — Ольга Харлан, спортсменка-фехтувальниця, олімпійська чемпіонка, чотириразова чемпіонка світу й семиразова Європи. Успішними є винахідники й виробники українських гаджетів Влад Тисленко і Ярослав Ажнюк, а також символ нової української музики, виконавець у стилях R'n'B, диско, хаус, синті-поп Іван Дорн (Із сайту «Форбс»-Україна).

- ➔ ❖ У вписаних реченнях підкресліть відокремлені члени. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Яких людей можна, на вашу думку, назвати успішними? Підготуйтеся до обговорення цього питання в класі. У підготовленому висловленні дотримуйте вимог публіцистичного стилю.
- ❖ Чи обміркували ви плани на майбутнє? Як готуєтеся до майбутньої професії? Підготуйте про це розповідь.

§ 36. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

422 Прочитайте прислів'я, правильно їх інтонуючи. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Не взявши книги в руки, не опануєш науки (*Грецьке*). 2. Не кажи, що пізнав себе, глянувши в дзеркало (*Італійське*). 3. На людей дивлячись, і себе бачиш (*Українське*). 4. Себе не вичистиш, плямуючи іншого (*Румунське*). 5. Спостерігаючи чужі вади, позбувайся своїх (*Японське*). 6. Гава, скупавшись, не побіліє (*Баскське*). 7. Спотикаючись, учаться ноги піднімати (*Норвезьке*).

- ➔ ❖ Укажіть речення, у яких дієприслівниковий зворот стоїть на початку, у середині та в кінці.
- ❖ Зробіть висновок: чи впливає місце дієприслівникового звороту в реченні на виділення його на письмі комами?
- ❖ Прочитайте речення, що містять одиничні дієприслівники.
- ❖ Чи є дієприслівниковий зворот і одиничний дієприслівник відокремленими обставинами?

Завжди відокремлюють обставини, якщо вони виражені:

- дієприслівниковими зворотами: *Кожен птах, свою пісню співаючи, здіймається до небес* (*Народна творчість*);
- одиничними дієприслівниками: *Усяка пташечка, радіючи, співала* (*Л. Глібов*).

Не відокремлюють виражені одиничними дієприслівниками обставини, якщо вони стоять безпосередньо після дієслова-присудка і мають значення обставини способу дії: *Чайка скиглить літаючи* (*Т. Шевченко*). *Сонце заходило не поспішаючи* (*М. Стельмах*).

Дієприслівники, близькі своїм значенням до прислівників, незалежно від їхнього місця стосовно присудка, не відокремлюють: *Ходячи їм, а сплю стоячи. Лежачи і посидіти ніколи* (*Народна творчість*).

Два й більше дієприслівникові звороти, з'єднані між собою інтонацією або повторюваними сполучниками, на письмі один від одного відділяють комою: *Яструб, чи мене злякавшись, чи здобич помітивши, зірвався й пропав удаліні* (*Є. Гуцало*).

На письмі відокремлені обставини виділяють комами. В усному мовленні — паузами та інтонацією.

423 Прочитайте. Визначте відокремлені обставини. З'ясуйте спосіб їхнього вираження.

1. Покидаючи рідний свій край, нащо хоче козак за Дунай? Що шукає козак за Дунаєм? (*Д. Кремінь*). 2. З доріг життя, здолавши втому, я в отчий край вернусь назад (*В. Крищенко*). 3. Важливо

будувати себе, ні на кого не оглядаючись (*Д. Стус*). 4. Ухопивши лиха, поборовши бурю, людина по-справжньому складає ціну тиші. (*Ю. Мушкетик*). 5. Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи (*Іван Багряний*). 6. Близькій людині допомагай не замислюючись (*Народна творчість*).

- ➔ ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.

424 Перепишіть, розставте розділові знаки.

Тихо-тихо зазвучав голос дедалі все дужчаючи та піднімаючись угору. Слухаючи всі ураз стихли. І було що послухати. У кожного перед очима стала ніч тиха та зоряна. Сизим мороком криє вона страшенні скелі. Здається гори тремтячи ворущаються скелі шепочуть між собою дослухаючись до того гомону. Серце завмирає душа ширшає. Ніби чуєш як б'ється світове серце.

Пісня завмерла. Луна від неї бриніла в душі в кожного ворущаючи якісь почування. Усі мовчки схилившись сиділи (*За Панасом Мирним*).

- ➔ ❖ Визначте й підкресліть відокремлені обставини. Визначте спосіб їхнього вираження.
- ❖ Поясніть, як ви розумієте вислів Іллі Еренбурга: *Музика, не нагадуючи ні про що, може сказати все*. У відповіді вживайте відокремлені обставини.

425 Прочитайте. Визначте обставини, виражені одиничними дієприслівниками. Чому одні з них відокремлюються, інші — ні?

1. Співають ідучи дівчата (*Т. Шевченко*). 2. Сутеніє. Дівчата розходяться співаючи (*І. Кочерга*). 3. А ще ж так недавно я, співаючи, ходив лугом (*М. Стельмах*). 4. Ідуть старі гайдамаки, ідучи, співають (*Т. Шевченко*). 5. Йдучи, наша казка стомилась (*М. Вінграновський*). 6. Про що тут не згадаєш ідучи! (*М. Доленго*). 7. З-за дерев, співаючи, з'явилася струнка жіноча постать (*М. Стельмах*).

426 ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ

Підготуйте доповідь на тему «Відокремлення обставин, виражених одиничними дієприслівниками». Використайте подані приклади. Дотримуйте наукового стилю.

1. Не поспішаючи, швидше закінчиш (*Ф. Бекон*). 2. Природа завжди діє не поспішаючи (*Д. Менделєєв*). 3. Лежачі, ситий не будеш (*Народна творчість*). 4. Старий собака гавкає лежачи (*Народна творчість*).

- ➔ ❖ Визначте з-поміж учнів своєї групи *доповідача* (того, хто виступатиме з доповіддю) та *опонента* (того, хто ставитиме йому запитання). Прослухавши доповідь та відповіді доповідача на запитання, складіть оцінку роботи обох учнів.

427 **Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.**

Хтось стиха завів пісню. Її звуки торкаючись мого вуха лягали перед очима фарбами малюючи цілі образи. Розташувавшись круг вогню чумаки ждуть вечері. Нікому й на думку не спадає що лихо близько. Розбійники обідрані й голодні зачаїлись у нетрях вичікуючи слухного для нападу часу.

Ось накинулись на чумаків здобичники вимахуючи ножами й булавами. У глухому степовому байраці зчинився бій.

Брязкіт зброї крики стогін прокльони усе зіллялося в один несказаний галас. Міцно стоїть купка завзятих чумаків наважившись боротися до краю. Ринули вони лавою на розбишак несучи їм жах і погибель. Кинулися розбійники навтьоки підставляючи спини під чумацьке дрюччя.

Ось як мовиться про це в чумацькій пісні А їх аж сорок і чотири нас десятох не побили (*За М. Коцюбинським*).

- ➔ ❖ Визначте й підкресліть відокремлені члени речення.
 ❖ Укажіть речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.
 ❖ Поясніть розділові знаки в реченні з прямою мовою.
 ❖ Які риси героїв народної пісні — чумаків увиразнює автор? Чи властиві ці риси сучасним українцям? Відповідь підтверджуйте прикладами із сучасного життя.

428 **Запишіть речення, розставивши пропущені розділові знаки, у такій послідовності: 1) речення, у яких обставини відокремлюють; 2) речення, у яких обставини не відокремлюють.**

1. Навчаючи ми самі вчимося. 2. До істини йдемо сумніваючись. 3. Кваплячись не роби необачних вчинків (*Античні прислів'я*). 4. Хоробрі вмирають стоячи (*Італійське*). 5. Працюючи навчаються (*Французьке*). 6. Щедрий даючи багатіє. Скнара беручи бідніє (*Німецьке*). 7. Пообідавши не шукай ложки (*Латиське*). 8. Угамувавшись сердитий сам на себе сердиться (*Угорське*). 9. Не наїсися нюхаючи (*Польське*).

- ➔ ❖ Підкресліть у трьох реченнях (на вибір) усі члени речення.

Не відокремлюють дієприслівникові звороти — фразеологізми, якщо вони стоять після дієслова-присудка і становлять із ним єдине змісто-ве ціле: Бог помагає тим, хто працює не складаючи рук (*Народна творчість*).

Якщо ж дії, названі дієсловом-присудком і фразеологічним дієприслівниковим зворотом, мисляться як дві різні дії, а не одна, такі частини речення відокремлюються: *Тарас біг до Вільшани, землі не чуючи під собою* (С. Васильченко).

429 Прочитайте. Визначте фразеологізми, розкрийте їхнє значення. Поясніть розділові знаки в реченнях.

1. Дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з неба! (Д. Бедзик). 2. Мудрий бореться з долею. Нерозумний, опустивши руки, живе (Шота Руставелі). 3. Обидва хлопці щільно припали до землі і лежали затаївши дух (Б. Грінченко). 4. Ольга, зціпивши зуби, тамувала гнів (Я. Качура). 5. Андрій мчав не переводячи подиху, як знетямлений (Б. Козаченко). 6. Дівчина розгубилася остаточно й, не пам'ятаючи себе, кинулася сходами вниз (Іван Багряний).

→ ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.

430 Перепишіть. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Карпо, позичивши в сірка очей, мовчки виринув із-за рогу хати (Ю. Яновський). 2. Коваль уклонивсь панотцеві та й потяг у хату, піймавши облизня (П. Кулиш). 3. Не довго думаючи, дістав я зі столу невелике люстечко (А. Дімаров). 4. Що ж їм сидіти згорнувши руки й чекати, щоб за них хтось подбав? (М. Коцюбинський). 5. «Все гаразд, минуло лихо», — дума так цей молодець, запустивши руку тихо у державний гаманець (С. Воскресенко).

→ ❖ Визначте фразеологізми, поясніть значення кожного.
❖ Складіть і запишіть речення із фразеологізмами *не моргнувши оком*; *тримаючи хвіст бубликом*; *не занепавши духом*.

431 Перепишіть прислів'я, розставляючи пропущені розділові знаки та знімаючи риси.

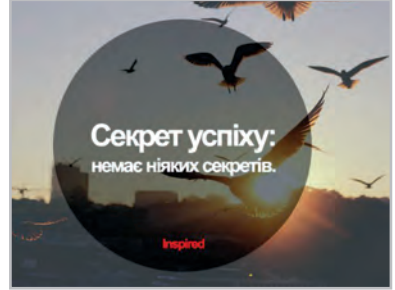
1. Тому хто сидить склавши руки каша в рот сама не/летітиме (Корейське). 2. Брехунів не/слухай роззявивши рота (Румунське). 3. Від язика того тікай позичивши ще пару ніг (Перське). 4. Старого слухай нашорошивши вуха (Українське). 5. Не суди іншого у його шкурі не/побувавши (Литовське). 6. Добре працюють закасавши рукава не/всі і не/завжди (Лезгінське).

→ ❖ Визначте фразеологізми, поясніть їхнє значення.
❖ Позначте у словах орфограми.

432 Перепишіть вислови успішних українців, які увійшли до складеного журналом «Форбс» рейтингу «30 до 30». Розставте пропущені розділові знаки.

1. Необхідно не зупиняючись прямувати до мети. Людина без мети проживе життя без результатів (*Іван Абламський, 28 років, розробник українського музичного плеєра*). 2. Моя мета знаходити кошти для лікування дітей підтримуючи їх та їхніх батьків (*Ольга Кудіненко, 27 років, засновник благодійного фонду «Таблеточки»*). 3. Навчивши підприємницького мислення якнайбільше людей я допоможу нашій країні (*Анна Петрова, 28 років, підприємець*). 4. Завжди будь щирий щось для людей роблячи і щось людям кажучи (*Антон Белінський, 28 років, дизайнер одягу*). 5. Гарний жарт по-перше актуальний по-друге такий що його можна розказати не соромлячись навіть мамі (*Роман Грищук, 26 років, співзасновник студії «Мамареготала»*).

- ➔ ✖ Підкресліть відокремлені обставини.
 ✖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ✖ Чим корисні успішні люди для суспільства? Чи має суспільство підтримувати успішних людей? У який спосіб? У відповіді вживайте відокремлені обставини.
 ✖ Яке гасло ви написали б на плакаті — мотиваторі успіху? Відшукайте в Інтернеті 2–3 таких слогани.

433 Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки.

За старогрецькою легендою Дамокл придворний сиракузького тирана Діонісія Старшого позаздривши своєму володареві назвав його найщасливішим із людей. Тоді Діонісій посадив заздрісника на своє місце над яким висів на кінській волосині гострий меч. Перелякавшись на смерть Дамокл устати з крісла не посмів. Діонісій звелів йому сидіти пояснивши що меч над його головою то символ тих небезпек яких він володар зазнає постійно незважаючи на нібито безтурботне життя. Звідтоді вислів «дамоклів меч» вживається у значенні постійної небезпеки (*В. Чемерис*).

- ➔ ✖ Визначте й підкресліть відокремлені члени речення.
 ✖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ✖ Як ви думаєте, що може вважати дамокловим мечем наш сучасник? Поясніть.
 ✖ Чи стосуються нашого сьогодення фразеологізми *гордіїв вузол, сізифова праця, прокрустове ложе*? Поясніть.

434 Прочитайте. Визначте відокремлені обставини.

Україна — земля, багата на таланти. Наші земляки — митці, науковці, спортсмени — відомі всьому світові. Незважаючи на юний вік, талантами вражають українські школярі. Починаючи з перемог на міжнародних олімпіадах і конкурсах і завершуючи серйозними винаходами, юні українці дивують світ. Повірте, нам є ким і чим пишатися.

2013 року шістнадцятирічний школяр Андрій Коноваленко став лауреатом конкурсу Microsoft Imagine Cup. Згідно з висновками експертів, його винахід перетворює на інтерактивну дошку будь-яку поверхню. Звісно, для цього потрібні комп'ютер, веб-камера, проектор і лазерна указка. Та завдяки винаходу Андрія, школа економитиме чималі гроші. Вартість інноваційного пристрою — 200 гривень (*Із Вікіпедії*).

- ❖ Якими частинами мови виражено відокремлені обставини? Якими словами вони приєднані до речення?

Відокремлюють обставини, виражені іменниками зі словами незважаючи на..., починаючи з..., на випадок..., за наявності....

Наприклад: **Незважаючи на дощик**, зустрічаємось на площі (О. Кононенко).

Обставини зі словами завдяки, внаслідок, усупереч, відповідно до, згідно з, залежно від, наперекір, з причини, у випадку, на випадок, у результаті, у зв'язку можуть відокремлюватися за бажанням автора.

435 Прочитайте. Визначте відокремлені обставини.

1. Згідно з інформацією Національного музею Тараса Шевченка, на сьогоднішній день у світі встановлено близько 1400 пам'ятників Кобзарю. Відповідно до думки фахівців, одним із кращих зразків монументальної Шевченкіани вважають пам'ятник, зведений у Харкові. Серед закордонних пам'ятників, унаслідок тривалих обговорень, найбільш цікавими й незвичайними визнано аргентинський та італійський (*Із веб-сайта Національного музею Тараса Шевченка*).

2. Шевченко безсмертний завдяки українській мові, а українська мова безсмертна завдяки Шевченкові (*П. Загребельний*).

- ❖ Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. З якою метою відокремлено обставини?
- ❖ Назвіть у реченнях другорядні обставини, які можуть відокремлюватися за бажанням автора.

Пам'ятник Т. Шевченкові в Буенос-Айресі (Аргентина)

- ❖ Висловіть своє ставлення до зображеного на фотоілюстрації пам'ятника Т. Шевченкові. Використайте речення з відокремленими обставинами *незважаючи на оригінальність*; *починаючи з незвичності зображення*; *за наявності екскурсовода*.

436 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте й підкресліть відокремлені члени речення.

1. Починаючи з жовтня, у школі працюватиме лінгвістичний гурток (*Із радіоголошення*). 2. На випадок дощу, змагання з волейболу будуть перенесені до спортзалу (*З оголошення*). 3. Незважаючи на погіршення погоди, тренування з футболу відбуватимуться на шкільному стадіоні (*Із розмови*). 4. У випадку виявлення дефектів, підручник може бути повернутий до видавництва (*З офіційного листа*). 5. За наявності протоколу, можна вимагати виконання визначених загальними зборами доручень (*З інструкції*).

- ➔ ❖ Вимогам якого стилю мовлення відповідають речення? Свою думку доведіть.
- ❖ Чи обов'язковим є відокремлення обставин у поданих реченнях? За якої умови обставини можуть відокремлюватися за бажанням автора?

437 Перепишіть, уставляючи на місці крапок дібрані з довідки відокремлені обставини.

1. У колодязі... води не виявилось (*М. Старицький*). 2. ..., полки незборені і вперті боям виходили навстріч (*М. Упенік*).

3. ... близько 30 % загальної кількості лісових пожеж спричинено недбалим поводженням із вогнем (*Зі звіту*). 4. ... на дорозі був жвавий транспортний рух (*Ю. Обжелян*). 5. ... я мінятиму книжки в районній бібліотеці щотижня (*Із розмови*).

ДОВІДКА →

Наперекір огню і смерті. Незважаючи на ніч. Відповідно до статистики. Починаючи з наступного понеділка. Незважаючи на його страшенну глибину.

→ ❖ Позначте у словах орфограми.

438 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте речення, запишіть їх.

1. Прочитавши історичну повість, вона мені сподобалась.
2. Усе більше закохуючись у цю історичну добу, виникла повага до волелюбності й незборимості наших предків.
3. Звернувшись до підручника історії, хотілося більше дізнатися про долю запорозького козацтва.
4. Дивлячись на картину Олександра Мурашка «Похорон кошового», у нас мимоволі стискається серце.
5. Прийшовши до читального залу бібліотеки, сонце зайшло.

→ ❖ Які норми літературної мови було порушено в реченнях?

§ 37. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

439 Прочитайте прислів'я, правильно їх інтонуючи. Якими членами речення є виділені слова? Поставте до кожного з них питання.

1. Вода все відпере, *окрім поганого язика (Українське)*. 2. *Замість інших*, заздрощі ранять себе (*Англійське*). 3. *На відміну від горя*, радість завжди балакуча (*Французьке*). 4. Не бійся нікого, *за винятком підступного друга (Італійське)*. 5. Працьовитість — основа життя, *зокрема добробуту (Англійське)*.

→ ❖ Яке змістове навантаження мають виділені відокремлені додатки?

Додатки, виражені іменниками або займенниками із прийменниками крім (окрім), oprіч, за винятком, на відміну від, поряд з або словами замість, зокрема, навіть, включаючи, наприклад, можуть відокремлюватись: У всьому, крім добрих справ, знай міру й час. Можна доточити все, за винятком розуму (Народна творчість).

Додатки, що відокремлюються, можуть:

- **означати предмет, який чимось відрізняється від інших названих у реченні предметів (вони приєднуються до речення прийменниками крім, опріч, на відміну від, за винятком):** *На відміну від літературної мови, суржик не становить стабільної системи (З підручника);*
- **конкретизувати зміст сказаного (приєднуються прийменниками наприклад, зокрема, навіть):** *Суржик — ознака убогості духовного світу людини, зокрема її відірваності від рідних коренів (Із журналу);*
- **вказувати на заміщення предмета (такі приєднуються прийменником замість):** *Замість одного мовного суржик, певна частина мовців захопилася іншим, зловживаючи англомовними запозиченнями: «фейс», «лейбл», «шоп», «маркет», «бутик».*

440 Перепишіть. Визначте й підкресліть відокремлені додатки.

1. Зло нічого не дає, крім зла. Мудрість завше доброю була (*М. Луків*). 2. Творчість — це завжди самоспалення. На все інше, навіть на любов, творцеві залишаються крихти (*Т. Севернюк*). 3. Окрім слабодухості, брехня викриває безпорадний розум і гидкий характер людини (*Ф. Бекон*). 4. Дурість стає попереду, щоб її бачили. Розум, на відміну від неї, стає позаду, щоб бачити всіх (*Кармен Сільва*). 5. Болото часом справляє на людей враження, зокрема глибиною (*С.-Є. Леу*).

- ❖ Витлумачте суть кожного з названих у реченнях почуттів.
❖ Розкрийте алегорію останнього афоризму.
❖ Позначте у словах орфограми.

441 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Не маю іншого тепла окрім тепла отчого краю (*В. Баранов*). 2. Ні небо ні земля ніколи навіть у снах не покидають людини (*М. Стельмах*). 3. І з нулів можна дещо зробити зокрема ланцюг (*С.-Є. Леу*). 4. На відміну від мудреця дурник вимагає всього від інших а не від себе (*Китайська мудрість*).

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

442 Із кожної пари речень утворіть одне просте, ускладнене відокремленим додатком. Використайте поданий у дужках прийменник. Утворені речення запишіть, обґрунтуйте вживання розділових знаків.

- Ніхто не розрадить тебе у біді. Тільки вірний друг розрадить. (Крім).
- Уважним потрібно бути до всіх. Приділяти увагу слід старим і дітям. (Зокрема).

- Школярі охоче опановують комп'ютерну грамоту. І учні молодших класів опановують також. (Навіть).

443 Складіть і запишіть речення, у яких у ролі відокремлених додатків були б такі слова: *крім матері та батька; за винятком кількох друзів; замість вдячності.*

УВАГА!

Якщо прийменник *замість* можна замінити прийменником *за* (=взамін), іменник або займенник із ним не відокремлюють.

ПОРІВНЯЙТЕ:

Замість утіхи, Чіпка похвалився їй своїм горем (Панас Мирний).

Ти вже командуєш замість (=взамін) тата? (М. Стельмах).

444 Перепишіть речення, розставте пропущені розділові знаки.

1. Запорожці постригались у ченці, брали до рук замість шабелі книги Святого Писання (О. Гончар). 2. Замість муру відгородимося від ворога мужністю (Античний вислів). 3. У п'есі Котляревського «Наталка Полтавка» вперше вийшли на кін замість лубочних селян живі люди (О. Гончар). 4. У його дворі замість похилої хатини стояв веселий будинок (Панас Мирний). 5. Ведмежа послуга це безглузде втручання яке незважаючи на добрі наміри замість допомоги завдає значної шкоди (Зі словника).

➔ ❖ Укажіть речення, ускладнені відокремленими додатками.

445 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть усі члени речення.

1. Синь мирного неба вишневі сади України... Нічого крім цього не треба для щастя моєї родини (Л. Заморіна). 2. І не вертайся навіть у знемозі коли прямуєш по своїй дорозі (О. Довгий). 3. Розправляєш плечі і далі йдеш усьому наперекір (Л. Первомайський). 4. Не будемо вживати ми зброї іншої крім слова (В. Самійленко). 5. Я всупереч погрозам і прогнозам живу землі своєї син! (Р. Лубківський). 6. Софія Київська джерело для пізнання історії нашої культури зокрема мистецтва Київської Русі (Із газети). 7. Може цього й досить людині Може нічого більше й не треба окрім шматини неба над головою та задумливого шелесту лісу? (О. Гончар).

➔ ❖ Що в українському фольклорі символізує дорога? Звіртеся зі **Словником символів українського народу**.
❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

§ 38. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

446 Прочитайте речення, визначте роль виділених слів і словосполучень. Чи можна сказати, що вони уточнюють, конкретизують попередній член речення?

1. Моє коріння тут, у цій землі (А. Матвійчук). 2. Я хочу встати вранці, на зорі (Л. Костенко). 3. Рівно, на повні груди, дихає степ (І. Кириленко). 4. Чудове свято матері стосується всіх, особливо матусь і їхніх дітлахів (Із телепередачі).

УТОЧНЮВАЛЬНИМ ЧЛЕНОМ РЕЧЕННЯ називають слово або словосполучення, яке роз'яснює, конкретизує зміст попереднього члена речення, звужуючи або обмежуючи його значення.

Уточнювальний член речення стоїть безпосередньо після того однойменного члена речення, який ним пояснюється або уточнюється: *Отут, край берега крутого, сумує іноді козак (Т. Шевченко). Вчора, о шостій годині ранку, раптом у двері: «Стук-стук!» (Остап Вишня).*

Уточнювальні члени речення бувають непоширені й поширені: *Тут, на березі, дув холодний вітер (В. Шкляр). Пахнуть матіоли там, за калиновим кущем (М. Петренко).*

Уточнювальні члени речення завжди відокремлюються. В усному мовленні їх виділяють паузою і відповідною уточнювальною інтонацією, на письмі — розділовими знаками: комами або тире.

447 Прочитайте. Визначте уточнювальні члени речення, поставте до кожного питання.

1. А там, за сивою горою, зоріє Українонька моя (М. Воробей). 2. І тут, в Америці, живу я Україною (А. Кацнельсон). 3. Рідне слово йде навпростець, від серця до серця (Народна творчість). 4. Ногами людина повинна вrostи в землю своєї Батьківщини, у рідний ґрунт, очима ж оглядати весь світ (Д. Сантаяна). 5. У нас, в Україні, можна буде жити по-європейськи — вільно, гідно, захищено (Зірка Мензатюк).

➔ ❄ З'ясуйте, які саме члени речення є уточнювальними.

Найчастіше уточнювальними бувають обставини (здебільшого — місця або часу, рідше — способу дії), виражені іменниками в непрямих відмінках із прийменниками або прислівниками. Вони уточнюють попередню обставину, відповідають на питання *де саме? коли саме? як саме?* Тому перед відокремленою обставиною подумки можна вставити слова *а саме:* *Лікар на своєму місці, [а саме] біля хворих (М. Коцюбинський).*

Уточнення може конкретизувати попередній уточнювальний член речення: Там, (де?), далеко, (де саме?) на Україні, сяє сонечко ясне (П. Грабовський). Він іде не дорогою, а так, (як?) лісом, (як?), навмання (М. Коцюбинський).

448 Прочитайте. Визначте уточнювальні члени речення. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Невже отут на цьому п'ятачку вся Руська починалася держава? (Л. Забашта). 2. Серце на хвилинку опинилось там далеко в батьківській оселі (Л. Гнатенко). 3. Поволі нога за ногою пливають чумацькі вози битим шляхом (За М. Коцюбинським). 4. Ми ще довго до пізньої доби вели бесіду (М. Коцюбинський). 5. Я зриваю полин у долині над самим Дністром (В. Горлей). 6. Тільки зараз уночі польова квітка втратила свої барви (Є. Гуцало).

→ ❖ Укажіть речення, у яких уточнення конкретизує попередній уточнювальний член речення.

Уточнювальні прикладки, що приєднуються словами як, тобто (себто, цебто), або (тобто), чи (тобто), а саме, зокрема, навіть, особливо, надто, у тому числі, наприклад, на письмі виділяють комами, а у вимові паузами та інтонацією.

Наприклад: Прилетів до нас здалека чорногуз, або лелека (М. Адаменко). Вони, тобто вся наша сім'я, живі й здорові (А. Шевченко). Кварц, чи окис кремнію, — один із найпоширеніших мінералів (М. Ферсман).

449 Препишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Хліб навіть сухар голоду в хату не пустить (Народна творчість). 2. Кумис себто перешумоване кобиляче молоко вживають як ліки (Із журналу). 3. Найкрасивіша рослина українських водойм біле латаття або водяна лілея. На неї дуже схоже жовте латаття або глечики (Із підручника). 4. Шампінйон чи печериця трапляється в степу на луках і в лісах чорноземної зони (Із підручника). 5. Цілком спокійно почуває себе взимку кажан тобто летюча миша. Зависнувши вниз головою тварина безтурботно спить (О. Копиленко).

→ ❖ Складіть (усно) речення з уточнювальними прикладками цикламен, або альпійська фіалка; сарна, тобто дика коза.

450 Прочитайте. Визначте уточнювальні прикладки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Головне покликання мови — творити із людини біологічної людину розумну, себто громадянина (Б. Олійник). 2. Психологічні риси українців, зокрема доброзичливість, шанобливе ставлення до

співбесідника, почуття власної гідності, виявляються у великій кількості слів із коренями *добр-*, *здоров-*, *ласк-* (С. Богдан).

Добрідень!

- ➔ ✨ Складіть і запишіть речення з уточнювальними прикладками за фотоколажем. Прокоментуйте вживання розділових знаків.

Відокремлюють уточнювальні прикладки, що приєднуються до означеного слова словами на прізвище (на ймення), родом, так званій.

Наприклад: Жив на Дніпрі Тарас, на прізвище Сторчак (П. Куліш).

451 Прочитайте. Визначте відокремлені уточнювальні прикладки.

1. Ой був на Січі старий козак, на прозвище Чалий (*Народна творчість*).
2. Козак Бобренко, на ім'я Григорій, єдиний син достойної вдови (*Л. Костенко*).
3. То була Ликерія Петрівна, на прізвище Висока (*І. Нечуй-Левицький*).
4. Старий учитель, родом із Засилля, торкнув плече: «Солдате, не журись» (*Б. Олійник*).
5. У Сквирі лікар був, на прізвище Рушилов (*М. Рильський*).

452 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Прийшов на Січ один хлопець на ймення Карпо Дніпровський.
2. Я козак Петренко родом із села Боковеньки на прізвисько Неїжборщ.
3. Я зі Львова попівна на прізвисько Карпівна (*Народна творчість*).
4. Олександр Таран родом із Запоріжжя справжній нащадок запорозьких козаків (*В. Стечишин*).
5. Дослідники ототож-

нують українського льотчика Івана Даценка з індіанським вождем на ім'я Пронизуючий Вогонь (*Із Вікіпедії*).

- ➔ ❖ Підкресліть відокремлені уточнювальні прикладки.
- ❖ Складіть про членів своєї родини речення, ускладнені відокремленими уточнювальними прикладками *на прізвище, родом, на ім'я*.

453 Прочитайте рекламний текст, роздивіться малюнок до нього. Як би ви зобразили сучасного козака Мамаю? Складіть словесний опис такої картини або рекламного плаката. Уживайте уточнювальні члени речення.

У День Прапора та в День Незалежності України, 23 та 24 серпня, на Мамаєвій Слободі відбудеться Свято Характерника — Козака Мамаю. Це загальний з'їзд людей із прізвищем *Мамай*, котрі мешкають як в Україні, так і за її межами.

Сучасний Мамай

Усі патріоти України мають змогу долучитися до розгортання найбільшого прапора України, переглянути виступи козацьких виконавців (кобзарів, лірників), а також фольклорних колективів України та країн зарубіжжя. Охочі зможуть насолодитися показовими виступами кінних козацьких підрозділів (*З Інтернету*).

454 У вказаній послідовності зробіть синтаксичний розбір поданих речень.

1. Умій цінувати дар юності, рідкісний, скороминущий (*О. Гончар*). 2. Треба жити кожним днем, не відкладаючи на потім (*В. Крищенко*). 3. Усе продається на базарі, крім гідності, честі й душі (*За В. Бровченком*). 4. Протестуючи, пропонуй щось навзаємін. (*П. Загребельний*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНОГО ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ДРУГОРЯДНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Складіть загальну характеристику простого речення (див. с. 115).
2. З'ясуйте, чи ускладнене речення відокремленим членом, укажіть, яким саме.
3. Визначте спосіб вираження відокремленого члена речення.
4. Визначте всі члени речення.

ЗРАЗОК УСНОГО РОЗБОРУ

Не зрозумівши минулого, ми не зрозуміємо сьогодення (М. Ганді).

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом *не зрозумівши минулого*.

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО РОЗБОРУ

Не зрозумівши минулого, ми не зрозуміємо сьогодення (М. Ганді).

Речення розп., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускл. відокрем. обст., вираж дієприсл. звор.

455

Прочитайте, інтонуючи речення у відповідності до розділових знаків. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

На Закарпатті, в чудовому місті Ужгороді, живе десятикласник Марко Дробнич. Із диво-конструктора LEGO хлопчина створив робота, спроможного спілкуватися... англійською мовою!

Незабаром, упродовж усього кількох місяців, Марко обіцяє «навчити» робота ще кількох мов.

Створений школярем пристрій виконує команди, навчається, переймаючи в людини її вміння. Марко мріє створити магазин програмових товарів. У ньому кожен охочий зможе придбати деталі, необхідні для створення й удосконалення свого «домашнього» робота, чемного й слухняного (Із журналу).

- ❖ Зробіть синтаксичний розбір першого речення.
- ❖ Яке майбутнє юного винахідника ви можете спрогнозувати?
- ❖ Про яке майбутнє мрієте ви? Чи готуєтеся до здобуття омріяної професії? У який спосіб?

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

1. Яка роль у мовленні відокремлених членів речення?
2. Які члени речення можуть відокремлюватись?
3. Як виділяють відокремлені члени речення в усному мовленні?
4. Якими розділовими знаками відділяють відокремлені члени речення на письмі?
5. Які бувають відокремлені члени речення за будовою? Наведіть приклади речень із непоширеними й поширеними відокремленими членами речення.
6. Чи завжди відокремлюють поширені означення, виражені дієприкметниковим зворотом? Поясніть. Наведіть приклади.
7. Чи обов'язково відокремлюють виражені прикметниками означення, що стоять після означуваного слова-іменника? Що робить таке відокремлення обов'язковим? Наведіть приклад.
8. Розкажіть про відокремлення прикладок. Наведіть приклади.
9. Чим найчастіше бувають виражені відокремлені обставини? Наведіть приклади.
10. Якими словами приєднуються до речення відокремлені додатки? Наведіть приклади.
11. Для чого слугують уточнювальні члени речення? Які члени речення бувають уточнювальними найчастіше? Наведіть приклад.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ**Говоріння****СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ**

- 456** Складіть і розіграйте діалог між двома однокласницями, які обмінюються враженнями від автобусної екскурсії («Київ історичний», «Полтава та історія», «Історичний Львів» і под.). У репліках діалогу використовуйте відокремлені члени речення.
- 457** Складіть діалог між двома однокласниками, які щойно відвідали виставку атрибутів козаччини в музеї голограм (об'ємних тривимірних зображень предметів). У репліки діалогу введіть опис двох-трьох історичних пам'яток (булави або шаблі гетьмана, військової корогви тощо). У репліках уживайте відокремлені члени речення.
- 458** Складіть і розіграйте діалог між учнем (ученицею), який (яка) щойно переглянув(-ла) історичний кінофільм, та вчителькою історії, яка порадила цей кінофільм переглянути. У репліках уживайте відокремлені члени речення.

ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ

459 Прочитайте. Запишіть тільки словосполучення.

Зеленіють трави; шкільне подвір'я; перші літні дні; півонії і бузок; здивуватися побаченому, тепле сонячне проміння; наближення літа; серед хмар; завершення навчального року; вчилися наполегливо; будемо читати; перекази і твори; гарні оцінки; довгождані канікули; радісно й охоче; найбільш успішні; скористалися базою даних; літній відпочинок; хлопець атлетичної статури; ігри та розваги; з однокласниками; читання рекомендованих книжок.

- ❖ У кожному з виписаних словосполучень визначте головне слово.
 ❖ Як установлюють змістовий зв'язок між словами у словосполученні? Покажіть на прикладах.
 ❖ Як між словами у словосполученні здійснюється граматичний зв'язок? Відповідь проілюструйте прикладами.
 ❖ Укажіть словосполучення прості та складні.

460 Із поданих слів, поставивши їх у потрібній формі, утворіть словосполучення. Серед утворених словосполучень укажіть прості та складні.

Дякувати, друзі; допомога, за, вчасний; морально, підтримали; тактовний, втручання; відгукнулися, негайно; слово, діло, підтримали, і; лист, мати, від; прогаяне, надолужити, допомагати; однокласники, друзі, стали; бути, сім'я, із, думки; повідомлення, радісний; на, зустрічати, вокзал; із, поділити, друзі, радість.

- ❖ Із трьома складеними словосполученнями складіть речення.
 ❖ Зробіть синтаксичний розбір одного зі словосполучень.

461 Я — РЕДАКТОР

Відредагуйте словосполучення. Скористайтеся підказкою.

Навчати рідній мові; зрадити своєму слову; надуживання іншомовних слів; старший мене; хворіти грипом; в залежності від обставин.

Підказка ↘

НЕПРАВИЛЬНО

Навчати математиці
 Зрадити другові
 Надуживання термінів
 Вправніший мене
 Хворіти ангіною
 В залежності від погоди

ПРАВИЛЬНО

Навчати математики
 Зрадити друга
 Надуживання термінами
 Вправніший за (від) мене
 Хворіти на ангіну
 Залежно від погоди

- ❖ Які норми літературної мови було порушено у словосполученнях?
 ❖ Із двома відредагованими словосполученнями складіть речення.

462 Перепишіть, уставляючи пропущені літери. З'ясуйте вид кожного з речень за метою висловлення та емоційним забарвленням.

1. В..сною все ож..ває, танцює, співає (*Народна творчість*).
 2. І так бузково пахне у кімнаті! (*Л. Павлів*). 3. Перші проліски — сонця пробл..ски (*О. Довгон'ят*). 4. Що це, яблунько, з тобою? Чом ти хилишся в журбою? Чом в весняні теплі дні сохнеш, наче восени? (*Н. Забіла*). 5. Сади цвітуть, не бо..чись погроз. Їх ніжний цвіт с..льніший бур і гроз (*І. Коваленко*).

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ❖ Визначте односкладні речення.
 ❖ Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

463 Перепишіть, знімаючи ризики та розставляючи розділові знаки. У кожному реченні визначте й підкресліть граматичну основу.

1. Ти працюю не/вдивляючись уперед і не/оглядаючись назад! (*Д. Яворницький*). 2. Праця має відповідати здібностям нахилам і силі людини (*Сократ*). 3. Бджола з мухою не домовляться і в одному вулику не/зустрінуться (*Народна творчість*). 4. Ледар завжди й вічно заміряється що/сь зробити (*Л. Вовенарг*). 5. «Пісня і праця» поетичний заповіт Івана Франка (*Із підручника*). 6. Праця дає змогу подолати будь/які перешкоди (*Дж. Бруно*). 7. Зараз ви стоїте на порозі життя. Завтра ж підете своєю стежкою не/звертаючи на манівці (*За І. Цюпою*).

- ❖ Укажіть прості й складені підмети. З'ясуйте спосіб вираження кожного.
 ❖ Визначте складені дієслівні та складені іменні присудки.
 ❖ Назвіть ужиті в реченнях фразеологізми, поясніть їхнє значення. З'ясуйте синтаксичну роль кожного.

464 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Радість од краси світу ось найвища мудрість життя (*П. Сорока*).
 2. Найбільше щастя бути добрим (*Б.-І. Антонич*). 3. Бути щасливим це знайти самого себе (*Г. Скворода*). 4. Уміння навчатися самостійно найважливіша навичка ХХІ століття (*І. Примаченко*). 5. Найголовніше навчитися мислити (*Б. Брехт*). 6. Кращий спосіб пояснити це самому зробити (*Л. Керрол*). 7. Найкращий спосіб позбутися проблеми вирішити її (*Р. Ентоні*). 8. Опущена голова запрошення сісти тобі на шию (*В. Голобородько*). 9. Майбутнє України найкраща освіта висока наука технології завтрашнього дня (*Із газети*).

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
 ❖ Позначте у словах орфограми.

465 Перебудуйте речення так, щоб між підметом і присудком потрібно було ставити тире. Перебудовані речення запишіть.

Зразок. *«Кобзар» став головною книжкою кожного українця. — «Кобзар» — головна книжка кожного українця.*

Тарас Шевченко став нашим першим Президентом, нашим першим Парламентом і нашим Урядом. По суті, Шевченко був нашою Державою більш як сто років. Шевченко став тим смолоскипом, який горить і не дає погаснути душі народу України. Саме він є духовною силою, яка втримує народ, не дозволяючи розпорозити його по світах (*Із журналу*).

- ❖ Розкажіть про значення особистості й творчості Тараса Шевченка у вашому житті. Уживайте речення з іменними складеними присудками.

466 Прочитайте, дотримуючи правильної інтонації.

У всіх народів світу — свої національні святині. У кожного з них — особливі, єдині й неповторні. Спільним для всіх є те, що вони становлять національну духовну спадщину попередніх поколінь, водночас складаючи частку спадщини загальнолюдської.

Пам'ятки історії та культури — творчість наших прабатьків і праматерів. То наші неоціненні скарби, своєрідний заповіт пращурів. Хто не шанує свого минулого, той не годе свого майбутнього.

Пам'яткі — це не лише подих романтики минулих віків, естетична насолода і пізнання. За неблаганним законом життя нація гине разом із загибеллю її духовної спадщини. І цьому в історії людства є немало прикладів (*За О. Силіним*).

- ❖ Визначте неповні речення. Зробіть їхній синтаксичний розбір.
 ❖ Поясніть уживання розділових знаків.

467 Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. В нашій хаті наша правда й сила (*М. Рильський*). 2. В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась (*Г. Франко*). 3. Світ у злагоді сильніший. Дітям — ласка і дарунки. Кожній дівчинці — по стрічці, хлопцям — кожному по шаблі. Кожній казці — мир і згода. Кожній пісні — пружні крила (*М. Сингаївський*). 4. В обіймах з радістю журба (*Олександр Олесь*). 5. Перо — про папір, а голка — про сорочку. 6. Ученому — ясний світ, невченому — примарні зорі (*Народна творчість*).

- ❖ Із якими Шевченковими словами перегукуються два перших речення? Витлумачте їхнє значення.
- ❖ Визначте неповні речення. Назвіть пропущений у кожному з них член речення.
- ❖ Укажіть складні речення. Поясніть, чим вони відрізняються від простих.
- ❖ Використавши останнє речення як початок, дайте відповідь на запитання: *Яку освіту я хочу здобути?* Відповідь побудуйте у формі роздуму.

468 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Укажіть неповні речення.

Що ми знаємо про символіку квітів і трав? Передовсім нам відомі рослини-обереги. Полин і петрушка оберігають від русалок. М'ята любисток татарське зілля від усіляких злих сил. Подарований букетик волошок говорить про ніжність квітучий барвінок про кохання листок папороті про довір'я. Лілові фіалки засвідчують невтішне горе за померлим фіалки ж інших кольорів радість і веселощі.

Наталія Закревська-Анікіна.
Для мамі...

Отже даруючи квіти треба знати які й як дібрати до певної нагоди (*За О. Ковальчуком*).

- ❖ Обґрунтуйте розділові знаки.
- ❖ Позначте у словах орфограми. Написання слів поясніть правилами.
- ❖ Які квіти ви даруєте мамі, бабусі, учителям? Розкажіть про це.

469 Перепишіть. Визначте й підкресліть у кожному з речень граматичну основу.

1. Учора вже минуло. Завтра ще не настало. Є лише сьогодні. Розпочинаймо! (*Мати Тереза*). 2. Навчіться поважати, шанувати

й любити людську особистість (О. Довженко). 3. Хочу і маю відвагу бути самим собою (Б.-І. Антонич). 4. Народ. Батьківщина. Духовність. Даруйте, ви є? Під небом високим хоч слово прокажете нині? (П. Гірник). 5. У порожньому житті немає втіхи (Б. Грінченко). 6. Не можна принижувати людину, не принижуючи разом із нею себе (Б. Т. Вашингтон).

➔ ❄ З'ясуйте тип кожного з односкладних речень.

470

Використавши подану інформацію, складіть поради для написання статей до Української Вікіпедії. Уживайте односкладні речення.

Зразок. Про повагу до авторських прав. — Поважайте авторські права.

1. Про дотримання авторських прав

Закон про авторське право забороняє копіювати чужі тексти й розміщувати їх, не додаючи посилань на першоджерела. Кожен автор статті має власними словами формулювати висновки й підсумки наданої ним інформації.

2. Про використання авторитетних джерел

Тексти статей слід базувати на авторитетних джерелах: академічних словниках, наукових виданнях, підручниках, національних друкованих журналах і газетах. Висвітлені у статті факти мають бути глибоко досліджені й ретельно пояснені.

3. Про енциклопедичний виклад інформації

В основу статей мають бути покладені не оцінки, а факти. Оцінка таких фактів автором має бути нейтральною. Мова викладу має відповідати літературним нормам.

➔ ❄ Визначте типи використаних вами односкладних речень.
❄ Обґрунтуйте доцільність використання односкладних речень в інструкціях і порадах.

471

Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Доля не випадковість а результат твого вибору. Щасливе майбутнє не очікують а завойовують (В. Браян). 2. Нехай кожне ваше слово буде спокійним привітним прихильним! Нехай кожна ваша дія слугує виправленню ваших і чужих помилок розвитку добра (Будда). 3. Є щось більше за нас за наші жалі за наші болі. Це своя земля (М. Стельмах). 4. Віри любові і надії вистачить на все життя мені (М. Луків). 5. Щастя це трикутник а в нім три боки віра надія любов (Б.-І. Антонич). 6. Є шість частин ключа до успіху щирість цілісність особистості скромність ввічливість мудрість милосердя (В. Меннінгер).

- ❖ Підкресліть однорідні члени речення.
 ❖ Як ви розумієте вислів *цілісність особистості*? Чи знаєте ви людину, у якої ця риса виявлена повною мірою? Розкажіть про цю особу.

472 **Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Однорідні члени речення підкресліть, узагальнювальні слова виділіть рамкою.**

Ім'я людини це юридично зафіксоване слово для вирізнення особи. В іменах відображені духовна культура характер і світогляд народу. Прадавні українці мали імена промовисті й милозвучні Добриня Дана Любим. Спільними для слов'янського світу були такі імена Богумил Миролюба Полян Творилад Братислав.

Із прийняттям християнства почали впроваджувати грецькі римські єврейські імена. Часом їх було важко вимовити й запам'ятати тому народні імена вживалися поряд із християнськими. Майже кожен українець мав два імені традиційне й церковне. Згодом християнське ім'я стало головним.

Чимало народних імен збереглося у вигляді прізвищ Тригуб Хмара Богород (*За Г. Лозко*).

- ❖ Позначте у словах орфограми.
 ❖ Що вам відомо про походження та значення вашого імені? Імен членів вашої родини? Імен однокласників (однокласниць)? У відповіді вживайте однорідні члени речення з узагальнювальними словами.

473 **Прочитайте речення, визначте в них звертання. Перепишіть речення у такій послідовності: 1) речення, ускладнені непоширеними звертаннями; 2) речення з поширеними звертаннями. Розставте пропущені розділові знаки.**

1. Прилітайте ластів'ята до моєї хати! (*О. Довгий*). 2. Прощай білокрила журавко! (*П. Перебийніс*). 3. Пісні лебедині ви жити повинні (*Г. Чубач*). 4. Скільки сіра качко не мудруй а білим лебедем не будеш (*Народна творчість*). 5. Співай же пташечко пісні лікуй душевні рани! (*С. Шевченко*). 6. Птице незнана чому раптово затріпотіли крила у тебе? (*Р. Лубківський*). 7. Хоч лусни синице не злетиш журавлем (*Народна творчість*).

- ❖ Складіть байку (прозою чи віршами), персонажами якої є соловей і ворона. Текст байки запишіть. Уживайте поширені й непоширені звертання.

474 **Прочитайте. Визначте речення, ускладнені вставними словами (словосполученнями). Зробіть синтаксичний розбір цих речень (усно).**

Із птахами в Україні пов'язано багато звичаїв, забав, прикмет. Наприклад, журавлів, зустрічаючи з вірію, називають веселиками. Якщо назвеш їх журавлями, будеш увесь рік журитися.

Птахи не раз людину виручали. Скажімо, вони попереджали її про негоду. Напередодні дощу ластівки низько шугали над землею та ловили комашок. Гуси перед дощем ховали дзьоби в пір'я.

Особливо прихильні до людей лелеки. Зрозуміло, у багатьох оселях їх вважали мало не за членів сім'ї. Справді, лелеки — птахи вірні й добрі. На добро й турботу вони звичайно відповідають відданістю. Згідно з легендою, ясно-червоний колір дзьоба та чорні плями на крилах птах отримав, рятуючи з охопленої вогнем хати людських дітей (За В. Супруненьком).

Олег Шупляк.
Над рідною землею

- ➔ ❖ Визначте речення, ускладнені однорідними членами. Поясніть у них розділові знаки.
- ❖ Складіть речення з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами за репродукцією картини Олега Шупляка.

475 Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Можливо в цьому світі ти всього лише людина. Але для когось ти весь світ (Г. Г. Маркес). 2. Любов то може єдина справжня квітка подарована людині Богом (В. Стус). 3. Свої почуття передати мабуть не під силу мені (І. Складаний). 4. Певно найбільше людина потребує розуміння (Дж. Орвелл). 5. Мудрість отже сильніша у світі над силу (С. Яворський). 6. Ми пильніше придивились і виходить помилились (Г. Чубач).

- ➔ ❖ Зробіть синтаксичний розбір перших двох речень.

476 Прочитайте. Визначте відокремлені члени речення.

Я дивлюся на хмари, ті діти землі й сонця. Здіймаючись високо, все вище й вище, вони мандрують блакитним шляхом. І мені здається, що бачу я душу поета.

Я впізнаю її. Он вона пливе, чиста й біла, спрагла правди, прозора й легка, і тремтить бажанням пісні.

Велика й важка, повна туги й не виплаканих сліз, поетова душа важко дихає переповненими грудьми. Вона гірко плаче, гукаючи так, щоб усі почули, щоб ніхто не спав, щоб усі прокинулись (За М. Коцюбинським).

- ❖ Чому душу поета письменник порівнює саме з хмарами?
- ❖ За чим, на вашу думку, може тужити поетова душа? Відповідь дайте реченням, ускладненим однорідними членами речення.

477 **Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте відокремлені члени речення. Яка їхня роль у мовленні?**

1. Розвидняється. Світять каштани непогасні холодні свічки (Є. Гуцало). 2. І знову явори тихенько шелестять росю першою повиті (М. Філянський). 3. Дрімають стоячи тополі (А. Бобенко). 4. Сплітаючись гіллям стоять дуби (М. Рильський). 5. Розвивається доли в яру черемшина (Олег Ольжич). 6. Я не знаю нічого ніжного окрім берези (Леся Українка).

- ❖ Позначте у словах орфограми.
- ❖ Зробіть синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

478 **ПОПРАЦЬОУЄ В ПАРАХ**

Продиктуйте одне одному текст. Помінявшись зошитами, перевірте роботу однокласника (однокласниці).

Київ особливий, самобутній і неповторний. Є Київ правобережний — старий, древній, історичний. Є Київ лівобережний — молодий, юний, легкий, сучасний. Райдуга мостів, як двоє дужих крил, поєднала правобічну й лівобічну сторони міста в єдине ціле. Так і Україна, маючи східну й західну землі, об'єднана однією мовою, однією вірою, однією матір'ю — вільною, незалежною, демократичною державою.

Я сходив місто вздовж і впоперек, об'їздивши, облїтавши, побачивши його в різні пори року. Київ чарівний і неповторний завжди: навесні й восени, у тишу і грозу, у ранкову й вечірню годину. Київ незбагненний і прекрасний, він чарівний і любий. Радісно повертатися в його лоно, знаючи, що повертаєшся в рідну домівку (За А. Камінчуком).

- ❖ Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- ❖ Напишіть листа рідному місту (селу). Уживайте риторичні звертання. Використовуйте речення, ускладнені однорідними та відокремленими членами речення.

479 **ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПАХ**

Подискутуйте на тему: «Підручник з української мови: навчальна книжка чи poradnik у житті?» Поділіться думками з однолітками в соціальних мережах.

ДОВІДКОВЕ БЮРО

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Автентичність (*гр.*) — справжність, дійсність, те, що ґрунтується на першоджерелі, відповідність оригіналові.

Ама́тор (*лат.*) — 1. Прихильник; той, хто охоче займається чим-небудь. 2. Хто займається чим-небудь не як професіонал, а як любитель.

Аналі́тика (*від гр.*) — уміння систематизувати й узагальнювати розрізнені дані, у результаті чого міркування набувають доказовості.

Арха́нгел — старший ангел.

Археоло́гія (*гр.*) — наука, що вивчає історичне минуле людського суспільства на основі дослідження речових пам'яток (місце поселення, поховання, решток житла, предметів побуту, знарядь праці, зброї тощо).

Археоло́г (*гр.*) — фахівець з археології.

Безапеляці́йний — такий, що не допускає заперечення, сумнівів; незаперечний, категоричний.

Беске́т, бески́д, діал. — 1. Круте урвище, провалля. 2. Гора, скеля.

Біо́стру́м — слабкий електричний струм, що виникає у тваринному й рослинному організмі.

Бокора́ш, діал. — плотогон, який сплавляв ліс річками в Українських Карпатах.

Бу́ркут, діал. — джерело вуглекислих мінеральних вод у Закарпатті; мінеральна вода.

Ваканці́ї, заст. — канікули, перерва в роботі навчальних закладів.

Вандрува́ти, діал. — мандрувати.

Ва́тра, діал. — вогнище, багаття.

Гарма́ш — 1. *іст.* Майстер, який виготовляв і обслуговував гармати. 2. *розм.* Військовослужбовець, який обслуговує гармату.

Га́рт — 1. Твердість, пружність, міцність, надана металевим виробам нагріванням до високої температури та наступним раптовим охолодженням. 2. *перен.* Стійкість, витривалість, набуті в боротьбі з труднощами або в процесі тренування.

Глоба́льний (*фр.*) — 1. Всеосяжний, всесторонній. 2. Такий, що поширюється на весь світ.

Горелье́ф (*фр.*) — скульптурний твір, у якому опукле зображення виступає над плоскою поверхнею більш як на половину його товщини.

Га́джет (*англ.*) — оригінальне цифрове портативне (невелике за розміром, незначної ваги) та багатофункціональне обладнання, пристрій.

Дара́ба, діал. — пліт.

Депрeсія (лат.) — 1. Хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи. 2. Застій в економіці.

Добро́ — 1. Усе позитивне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням, мріям; благо; антоніми: *лихо, зло*. // Добра, корисна справа, вчинок і т. ін. 2. Задоволення, яке хтось відчуває від певного становища, певних обставин т. ін. 3. Сукупність належних комусь речей, предметів, цінностей тощо; майно.

Дóвбиш, *заст.* — литаврист. На Запорозькій Січі завідував військовими литаврами, ударами яких скликали запорожців на загальні козацькі ради; стежив за виконанням судових вироків, збирав на користь війська податки.

Етикeт (фр.) — установлені в суспільстві чи певному товаристві норми поведінки і правила ввічливості.

Жнивá — пора збирання хлібних рослин. // Збирання хлібних рослин серпами, косами, машинами. // *перен.* Час особливо напруженої праці.

Зві́чаї — стереотипи поведінки, яких люди обов'язково дотримуються за певних обставин і які зберігаються в незмінному вигляді протягом тривалого історичного періоду, із покоління в покоління.

Знаряддя — пристосування, прилад, механізм, за допомогою якого виконують певну дію.

І-ме́йл (англ.) — широко поширений серед користувачів комп'ютерів спосіб пересилання інформації через комп'ютерні та комунікаційні мережі за допомогою спеціальних програм; електронна пошта.

Інтелeкт (лат.) — сукупність розумових здібностей, здатність людини мислити, визначати й вирішувати проблеми.

Інтерне́т (англ.) — всесвітня комп'ютерна мережа, що слугує основою для поширених засобів обміну інформацією, таких, як всесвітня павутина (WWW), електронна пошта, інтернет-телефонія та ін.; об'єднує численні комп'ютерні підмережі.

Інтригува́ти (від фр.) — 1. Збуджувати цікавість загадковістю, неясністю, таємничістю; зацікавлювати. 2. Здійснювати інтриги (приховані зловмисні дії) проти когось.

Калейдоско́п (гр.) — 1. Оптичний прилад, іграшка у вигляді трубки, усередині якої під час обертання утворюються візерунки. 2. *перен.* Швидка зміна подій, картин, вражень і т. ін.; строкатість.

Каплі́ця (пол.) — невелика церква християн без вівтаря для молитов і відправ.

Кера́міка (гр.) — 1. Гончарне виробництво, мистецтво. 2. Вироби з обпаленої глини, череп'яний посуд. 3. *спец.* Маса, з якої виготовляють такі вироби; теракота.

Когóрта (лат.) — 1. У стародавньому Римі — загін війська. 2. *перен., уроч.* Згуртована спільними ідеями, прагненнями група людей.

Коза́к — 1. В Україні у XV–XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини. 2. Хлопець, парубок. // Молодецький, ставний парубок. 3. *розм.* Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець.

Конта́кт (*лат.*) — 1. Спілкування, зв'язок, стосунки. // *перен.* Взаєморозуміння. 2. Стикання двох електричних провідників, що створює умови прохідності струму, а також місце такого стикування.

Копі́я (*лат.*) — 1. Точне відтворення чогось, що цілком відповідає оригіналові. 2. *розм.* Той, хто дуже подібний до кого-небудь.

Корба́ — пристрій із ручкою, яку крутять для надання обертального руху валові, для заведення машини тощо. // Ручка, обертанням якої видобували звуки з ліри.

Курга́н (*тюрк.*) — насип, штучний пагорб над стародавньою могилою. // Горб, гірка, що нагадують насип. // У давні часи — високий земляний насип при дорозі, на кордоні і т. ін.

Ла́комити, *діал.* — годувати смачним, *перен.* Тішити, задовольняти.

Лі́нути — 1. Плавно, легко летіти. // Пересуватися по воді, в повітрі тощо. 2. *перен.* Пориватися, рватися до кого-, чого-небудь, кудись (серцем, думками і т. ін.).

Лита́ври (*італ.*) — ударний музичний інструмент, що має форму півкулі, отвір якої затягнений шкірою; різновид барабана.

Лі́рник — народний співець-музикант, що акомпанує собі на лірі.

Літе́пло — тепла вода. // Що-небудь тепле; тепло.

Майдáн (*араб.*) — велике незабудоване місце в селі або місті; площа.

Мас-ме́діа (*англ.*) — засоби масової інформації (ЗМІ), через які інформація про події в житті народу, держави поширюється поміж широкої аудиторії.

Маржі́на, *діал.* — худоба.

Мегапо́ліс (*гр.*) — місто з населенням понад мільйон мешканців; зазвичай утворюється шляхом з'єднання декількох сусідніх міст, об'єднаних спільною економікою, має велику щільність населення, чим відрізняється від звичайного міста.

Менталі́тет (*лат.*) — система переконань, уявлень і поглядів особи або групи осіб (об'єднаних однією релігією, спільною територією тощо). Менталітет народу формується впродовж усієї історії держави, на нього впливають різні фактори: культура, історичні події, політичні ідеї та ін.

Мента́льність (*лат.*) — особливості світосприйняття, лад думок, психологія національної спільноти, соціальної групи людей.

Мідя́нка, *діал.* — нарцис.

Містифіка́ція (*гр.*) — витівка, вигадка з метою жартома або зі злісним наміром ввести когось в оману.

Мозаїка (*фр.*) — зображення або візерунок, зроблений з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або масиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, смальти і т. ін.

Монумент (*лат.*) — архітектурна або скульптурна споруда на честь видатної події або особи; пам'ятник.

Мрія — 1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви. 2. Щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія.

Мультимедійний (*від лат.*) — пов'язаний із засобами мультимедіа, які забезпечують зображення, звук, анімацію, текст і т. ін.

Нетиз'янин (*від англ. net — мережа + citizen — громадянин*) — активний користувач Інтернету; громадянин Інтернету.

Нетспік (*англ.*) — специфічний, проміжний між усним та писемним вид мовлення, що виник у спілкуванні засобами Інтернету.

Нік, нікнейм (*англ.*) — особисте, переважно вигадане, ім'я, яким користувачі Інтернету називають себе в чатах, форумах, на сайтах.

Оберіг (оберіг) — те, що оберігає від лихого, недоброго (талісман, амулет, певні дії, обряди тощо).

Онлайн (*англ.*) — стан підключення до Інтернету в режимі реального часу.

Орнамент (*лат.*) — візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів або стилізованих рослинних чи тваринних мотивів.

Осбіння — 1. Незатінене місце, що освітлює та обігріває сонце. 2. Бокова частина будівлі, освітлювана сонцем.

Паляниця — хлібина із замішаного пшеничного борошна.

Перформанс (*англ.*) — вид художньої творчості, що об'єднує можливості образотворчого мистецтва й театру, виконує художник або група осіб у певному місці в певний час.

Пішнік, діал. — стежка.

Плато (*фр.*) — підвищена рівнина з рівною або хвилястою поверхнею, відмежована від навколишніх просторів уступами.

Покликання — вказівка на певний твір (книжку, статтю, доповідь тощо) для підтвердження викладених думок (із точною назвою джерела та вказівкою на відповідну сторінку); виноска.

Поліфонія (*від гр.*) — рівноправне багатоголосся в музиці; *перен.* Багатоголосся.

Постер (*англ.*) — 1. Художньо оформлений плакат, створений для реклами (найчастіше портрет актора, музиканта, спортсмена). 2. Особа, яка створює й розміщує інформацію на сайті (контент-менеджер).

Прагматизм (*від гр.*) — світогляд, який цінність понять та ідей визначає залежно від їхньої практичної корисності, здатності бути застосованими з певною метою, спроможності задовольнити інтереси особистості або суспільства.

Прагматик (*гр.*) — особа, яка все робить тільки з погляду доцільності, вигоди, якій не притаманні необмірковані або романтичні вчинки.

Прінцип (*лат.*) — вихідне положення, засада, особливість створення або здійснення чогось.

Проблема (*гр.*) — складне теоретичне або практичне питання, що потребує дослідження, вирішення.

Пропаганда (*лат.*) — поширення й постійне, глибоке та детальне роз'яснення певних політичних, філософських, наукових, художніх і ін. поглядів та ідей із метою їх упровадження в суспільну свідомість; агітація, популяризація.

Пробскура — ритуальний хліб для обряду причастя.

Реклама (*лат.*) — 1. Популяризація товарів, видовищ, послуг і т. ін. з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників. 2. Плакат, оголошення і т. ін., що використовують як засіб привертання уваги покупців, споживачів, глядачів, замовників і т. ін.

Реконструкція (*лат.*) **історична** — максимально точне відтворення за залишками чи описами будівель, речей певної історичної епохи та регіону.

Реліквія (*лат.*) — річ, яку особливо шанують і зберігають як пам'ять про минуле.

Ритм (*гр.*) — рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, мовних, зображальних і т. ін.), тих чи інших процесів і явищ.

Саунд-трек (*англ.*) — музичне оформлення кінофільму, мультфільму, комп'ютерної гри тощо.

Сегмент (*гр.*) — 1. У математиці — частина кола, обмежена дугою та хордою, а також частина кулі. // Фігура, предмет або частина площі такої форми. 2. Одна з частин цілого, одна з його ділянок.

Селфі (*англ.*) — фотоавтопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона чи веб-камери.

Свічадо, заст. — 1. Дзеркало. 2. Підвісний свічник для багатьох свічок.

Скайп (*англ.*) — програма для безпосереднього спілкування з використанням веб-камери та обміну файлами через Інтернет.

Скіфи (*гр.*) — племена, які населяли південну частину території сучасної України в I тисячолітті до н. д. — на початку I тисячоліття н. д. Основні заняття — скотарство, землеробство, торгівля; скіфи — творці оригінального мистецтва. Погляди сучасних науковців стосовно скіфів суттєво відрізняються.

Соціалізація (*від лат.*) — процес засвоєння людиною певної системи знань, навичок, норм і цінностей, необхідних для життя в суспільстві.

Стезя — 1. *заст.* Стежка. 2. *перен.* Життєвий шлях, напрям діяльності, розвитку кого-, чого-небудь.

Стéла (*гр.*) — кам'яна плита (стовп) із написом або рельєфним зображенням, споруджена як надмогильний пам'ятник або на згадку про певну подію.

Талáнт (*гр.*) — високий рівень обдарованості, природний хист до певного виду діяльності; видатні природні здібності.

Техноло́гія (*від гр.*) — 1. Сукупність прийомів і способів здобуття, обробки або переробки сировини, матеріалів, створення виробів у різних галузях промисловості, у будівництві. 2. Технології навчання — процес передавання, закріплення й узагальнення інформації. *Комп'ютерні технології* — навчальний процес, головним засобом здійснення якого є комп'ютер.

Терáса (*фр.*) — горизонтальний майданчик, обмежований уздовж схилу уступом.

Терéн — 1. Місцевість, територія. 2. *перен., заст.* Грунт, основа розвитку чого-небудь.

Тві́т (*англ.*) — коротке повідомлення (до 140 знаків) у сервісі мікроблогів Twitter.

Урбаніза́ція (*від лат.*) — процес підвищення ролі міста в розвитку суспільства; перетворення міста в найвагоміший осередок проживання людей і центр зосередження та обміну культурними цінностями; утворення штучного середовища, протилежного природі.

Флагшто́к (*гол.*) — вертикальна жердина (древко) для прапора.

Флешмо́б (*англ.*) — заздалегідь спланована масова акція, учасники якої виконують певні дії в громадському місці, після чого розходяться.

Фу́туроло́г (*лат.*) — фахівець із футурології — науки прогнозування майбутнього.

Ці́мбо́р, *діал.* — товариш, приятель.

Шля́гер (*нім.*) — 1. Будь-яка пісня на ліричний розважальний текст, яка має широку популярність і відповідний комерційний успіх; хіт. 2. Дуже популярний, модний чи успішний протягом певного часу мистецький твір.

Ча́йка — човен запорозьких козаків у XV–XVIII ст.; уміщав 50–60 озброєних козаків, інколи ще й гармату.

Янича́р, *іст.* — у султанській Туреччині — солдат регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, а також із християн, обернених у мусульманство. // *перен.* Зрадник, перекинчик.

Ярус (*лат.*) — 1. Один із горизонтальних рядів чого-небудь, розміщених один над одним. 2. Поверх у внутрішньому приміщенні театру.

Яса́, *заст.* — 1. Сигнал, знак. 2. Чутка, погослос. 3. Гучні звуки, гуркіт, грім. 4. Вітання гарматними залпами; салют.

Ясі́р, *іст.* — Бранці, полонені, яких захоплювали турки й татари під час нападів на українські землі у XV–XVIII ст.

СЛОВНИЧОК УКРАЇНСЬКИХ ВІДПОВІДНИКІВ (СИНОНІМІВ) ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

Абсолю́тно (*лат.*) — цілком (повною мірою), цілковито, повністю, сповна, зовсім, остаточно.

Авте́нтичність (*гр.*) — справжність, дійсність.

Автора́рний (*лат.*) — владний, повновладний, беззаперечний.

Автора́т (*лат.*) — значення, вплив, вага, поважність.

Агресі́вний (*лат.*) — наступальний; войовничий; нападницький, загарбницький, завойовницький.

Активі́вність (*лат.*) — енергійність, завзятість, невтомність.

Актуа́льний (*лат.*) — важливий, злободенний, життєвий, суттєвий, назрілий, наболілий, пекучий, сучасний.

Акусти́чний (*гр.*) — слуховий.

Ама́тор (*лат.*) — любитель.

Аналізува́ти (*гр.*) — досліджувати, обмірковувати.

Аналогі́чний (*гр.*) — подібний, схожий, однаковий.

Аспе́кт (*лат.*) — точка (кут) зору, площина; властивість.

Атрибу́т (*лат.*) — ознака (постійна), властивість, знак.

Бана́льний (*фр.*) — буденний, щоденний, заяложений, нудний, узвичаєний, стертий.

Безапе́ляційність (*лат.*) — самовпевненість, беззастережність, незаперечність.

Верба́льний (*лат.*) — словесний.

Демократи́чний (*гр.*) — простий, доступний.

Демонстра́тйвний (*лат.*) — показовий, навмисний.

Депре́сія (*лат.*) — занепад, спад, застій (в економіці); пригніченість, пригнобленість, відчай (у душі).

Диктува́ти (*лат.*) — 1. проказувати, наговорювати; 2. наказувати, вказувати (нав'язувати свою волю).

Дискутува́ти (*лат.*) — обговорювати, сперечатися.

Домінува́ти (*лат.*) — переважати, мати перевагу, перевищувати числом, бути в більшості, панувати.

Екстрема́льний (*лат.*) — значний, надзвичайний, крайній (вияв).

Ене́ргія (*гр.*) — завзяття, піднесення, потужність, запал (стан душевного збудження, жадова діяльності).

Ефекти́вний (*лат.*) — плідний, дієвий, результативний.

Ідентифіка́ція (*лат.*) — впізнавання, з'ясування, ототожнювання.

Іміта́ція (*лат.*) — наслідування, повторення, підробка, мавпування.

Імпонува́ти (*лат.*) — задовольняти, подобатися.

Ініціати́вний (*фр.*) — діяльний, беручий, непосидючий, невтомний.

Інтере́с (*лат.*) — допитливість, цікавість, зацікавленість, небайдужість.

Інтригува́ти (*фр.*) — зацікавлювати, зачіпати.

Кардина́льний (*лат.*) — найголовніший, найважливіший; ґрунтовний, основний.

Колорі́тний (*італ.*) — оригінальний, яскравий, мальовничий, живописний.

Компромі́сний (*лат.*) — поступливий, половинчастий.

Конкрéтний (*фр.*) — певний, визначений, чіткий.

Конта́кт (*лат.*) — спілкування, порозуміння, взаєморозуміння, згода.

Коректува́ти (коригува́ти) (*лат.*) — виправляти, удосконалювати.

Легéнда (*лат.*) — сказання, переказ, фантазія, вигадка, повір'я.

Ліберáльний (*лат.*) — м'якосердий, м'якотілий, поступливий; вільнодумний.

Магістра́ль (*лат.*) — шлях, дорога; *перен.* Головна лінія, основний напрям.

Макéт (*фр.*) — зразок, зліпок.

Максима́льний (*лат.*) — найбільший, граничний.

Містифіка́ція (*гр.*) — підробка, розіграш, шахрайство.

Меморіáльний (*лат.*) — пам'ятний.

Монстр (*фр.*) — потвора, почвара, чудовисько; лиходій.

Монумен́тальний (*лат.*) — величний, ґрунтовний, змістовний, глибокий (змістом).

Нейтра́льний (*лат.*) — безсторонній, неупереджений, незацікавлений, безпристрасний.

Об'єктивний (*лат.*) — правдивий, безсторонній, неупереджений.

Оптимáльний (*лат.*) — прийнятний, зразковий, найкращий.

Оптимі́зм (*лат.*) — життєрадісність, життєлюбність, бадьорість.

Панора́ма (*гр.*) — видовище, краєвид.

Пароді́я (*гр.*) — глузування, насмішка, висміювання, імітація, сатира.

Па́фос (*гр.*) — наснага, піднесеність, пристрасність, пихатість.

Піетéт (*нім.*) — повага, благоговіння.

Позитівний (*лат.*) — ствердний; привабливий, схвальний (*про відгук*); порядний (*про людину*).

Поліфоні́чність (симфоні́чність) (*гр.*) — багатоголосся.

Потенціáл (*лат.*) — здатність, можливість.

Потенці́йний (*лат.*) — можливий, мислимий, прихований (ворог).

Прагматі́зм (*гр.*) — практичність, приземленість.

Пробле́ма (*гр.*) — складність, утруднення, перешкода; питання, задача.

Провока́ція (*лат.*) — підбурювання, виклик.

Прогрéс (*лат.*) — поступ, удосконалення, просування.

Пропози́ція (*гр.*) — порада, припис.

Протéст (*нім.*) — заперечення, спротив, протистояння, незгода.

Реáльність (*лат.*) — дійсність, справжність, правдивість.

Ризикува́ти (*гр.*) — насмілитися, відважитися.

Ромáнтика (*фр.*) — незвичайність, казковість, піднесення.

Самореаліза́ція (*від фр.*) — самовираження.

Сенсаційний (*фр.*) — неймовірний, невірогідний, небувалий, вражаючий.

Сентиментальний (*фр.*) — чулий, уразливий, сльозливий, плаксивий.

Скандал (*гр.*) — сварка, бешкет; ганьба, безчестя.

Спіраль (*фр.*) — виток, круговорот.

Спонтанно (*лат.*) — несподівано, неочікувано, довільно, мимовільно.

Толерантність (*лат.*) — терпимість, поблажливість.

Унікальний (*лат.*) — рідкісний, винятковий, небачений, нечуваний. Антоніми: *звичайний, поширений*.

Фактичний (*лат.*) — дійсний, справжній, наявний.

Фатальний (*фр.*) — неминучий, невідворотний.

Фрагмент (*фр.*) — частина, уривок, уламок, залишок; епізод.

Хаотичний (*від гр.*) — безладний, непорядкований, незлагоджений (про рух); плутаний, незв'язний (про вислів); незібраний, непослідовний, неорганізований (про людину).

СЛОВНИЧОК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Бити чолом, заст. — 1. Низько вклонятися комусь, шанобливо вітати когось. 2. Уклінно просити когось про щось. Виражає почуття поваги.

Взяти гору — перемогти, подолати, переважити когось.

Відводити (відвести) душу — 1. Звірятися кому-небудь, ділитися своїми думками, переживаннями, намірами і т. ін. 2. Заспокоювати, розраювати кого-небудь. Виражає почуття заспокоєності, полегшення, втіхи.

Віддати в архів — 1. Відкинути, забути щось як застаріле й не потрібне. 2. Визнати когось до чогось непридатним.

Відкривати душу (кому, перед ким) — ділитися з кимось своїми переживаннями, думками, таємницями. Виражає почуття довіри.

Відчувати крила за плечима — бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили. Виражає почуття впевненості, натхнення.

Виросли (ростуть) крила (в когось) — відчувати силу, енергію, спроможність до великих звершень, до подвигу. Виражає почуття впевненості у своїх силах.

Втратити голову — втратити самовладання, розгубитися. Виражає почуття розгубленості, відчаю.

Докладати рук (до чогось) — багато й старанно працювати.

Гори вернути (перевернути) — виконувати надзвичайно важку роботу.

Горя не знати — бути усім задоволеним, спокійно жити. Виражає почуття задоволення, безпеки, спокою.

Езопова (езопівська) мова — замаскований спосіб висловлення думок із натяками й недомовками.

Закопати талант у землю — не використати можливостей, знехтувати здібності. Виражає почуття байдужості, незацікавленості.

За круглим столом (зустрітися) — спілкуватися на рівних умовах. За британською легендою, король Артур спілкувався з рицарями за круглим столом, де кожен щоразу пересувався на одне місце за годинниковою стрілкою, щоб не було підозр у наданні комусь переваг. Виражає почуття поваги до людей.

Закрутити веремія (веремію) — зчинити галас, крик, колотнечу, спричиняти неспокій; галасувати, вередувати.

Заронити іскру (зерно) чогось — викликати, збудити в когось цікавість до чогось або бажання діяти.

Зі щитом чи на щиті — перемогти або загинути. Давньогрецька легенда стверджує, що в спартанців існував звичай виносити загиблого воїна з поля бою на його щиті.

З відкритим заборолом (діяти, виступати) — відверто, відкрито, не приховуючи намірів. *Забороло* (давньорус.) — рухома частина шолома, яка захищала від ударів супротивника. Виражає почуття гідності, самоповаги.

З діда-прадіда — споконвіку, одвічно.

Знайти ключ — знайти певний спосіб розгадування, розв'язання певного питання, проблеми.

Знайти себе — виявити своє покликання, здібності, хист до чогось.

Зробити з мухи слона — перебільшити.

З роси та води — у щасті й достатку. Уживається здебільшого як побажання удачі, щастя.

Зціпивши зуби — стримуючи свої почуття, обмежуючи бажання; напруживши всі сили.

Іду на ви — попередження про початок військового наступу, оголошення намірів вступити з кимось у боротьбу. За переказом, саме так попереджав ворогів про наступ київський князь Святослав. Виражає почуття самоповаги й поваги до противника.

Кривити душею — бути нещирим, лицемірним.

Ламати голову — розмірковувати, напружено думати, шукати вихід зі скрутної ситуації. Виражає почуття стурбованості.

Манни з неба (чекати) — сподіватися на несподівані життєві блага; очікувати чогось бажаного і легкодоступного, що можна отримати, не докладаючи зусиль.

Мати городів руських — поширена в княжих літописах назва Києва, який був найдавнішим містом, культурно-політичним і релігійним центром Київської Русі. Нині вислів нагадує про давню славу історію, велич і могутність міста.

Ма́ти кебе́ту, жарт. — 1. Бути розумним, здібним, кмітливим. 2. Уміти добре робити щось, розумітися на чомусь.

Мозолити руки — наполегливо й важко працювати.

Муляти очі — 1. Перебувати в такому місці, щоб бути видимим; привертати до себе чиюсь увагу. 2. Набридати своєю присутністю, заважати. 3. Бути предметом чиїх-небудь зазіхань, задрощів.

Наполеонівські плани — далекосяжні гордовиті наміри. Виражає почуття самоповаги, пихи. Наполео́н Бонапа́рт I — французький імператор, генерал армії. У 1802–1815 рр. прагнув завоювати Європу.

Нашорошувати вуха — напружено, уважно прислухатися.

Не відірвати (не відвести) очей (погляду) від когось, чогось — уважно, пильно дивитися, стежити за кимось або чимось.

Нитка Аріадни — спосіб, що допомагає вийти зі скрутного становища, вирішити важке, запутане питання; дороговказ.

Ні з сього ні з того — раптом, несподівано; як сніг на голову.

Обтинати (обламати) крила — позбавляти кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися; приборкати когось.

Одина́дцятий номер (одинадцятим номером, на одинадцятому номері), жарт. — пішки.

Опускати крила — втрачати впевненість у собі, впадати у відчай, журитися через невдачу в чомусь. Виражає почуття невпевненості, розгубленості.

Перевершити самого себе — зробити щось краще, ніж раніше, відзначитися більше, ніж можна було чекати.

Півня пускати — зірватись на високій ноті у співі.

Піднестися духом — відчутти в собі силу, впевненість, віру в свої можливості; стати веселішим, бадьорішим, енергійнішим.

Після нас хоч потоп — заклик жити сьогоднішнім днем, не турбуючись про майбутнє. Вислів помилково приписують французькому королю Людовику XV. Виражає почуття байдужості, незацікавленості.

Плести кренделі ногами — йти нетвердою ногою, хитаючись, різко змінюючи за кожним кроком напрям руху.

Плечем до плеча (плече в плече) — 1. Поруч, близько один до одного. 2. Дружно, одностайно, у тісному єднанні.

Показати себе на ділі — виявити діяльністю свої здібності, можливості, позитивні якості.

Покласти голову (душу) — загинути, вмерти в боротьбі, на війні і т. ін.

Припасти до серця (до душі) комусь. — 1. Викликати в когось симпатію, сподобатися кому-небудь. 2. Зворушити когось, сподобатися комусь (про художні твори, музику і т. ін.). Виражає почуття сердечності, лагідності.

Проливати піт — важко працювати.

Рвати чуба (на собі) — впадати у великий відчай, розпач; переживати, побиватися.

Роззявляти рота — бути неуважним.

Сам на сам — один, без нікого; удвох, без сторонніх; своїми силами, без чиеїсь підтримки; самотійно.

Сидіти на чужому возі — бути позбавленим чогось свого або бути залежним від когось.

Сидіти склавши руки — ледарювати, байдикувати, лінуватися.

Сізіфова праця — безплідна, важка, нескінченна робота. Із античної міфології.

Скинути ідола в Дніпро — рішуче порвати з минулим. Вислів пов'язаний із літописним записом під 988 р. про те, як під час запровадження в Київській державі християнства у Дніпро було скинуто статую Перуна.

Скринька Пандори — джерело нещастя, лиха, біди.

Слово за словом; слово по слову — поступово, мало-помалу говорячи, щось розповідати або про щось розпитувати.

Танталові муки — страждання через неможливість досягти бажаної мети. З античної міфології.

Ходіти гоголем (павичем) — триматися зверхньо, зухвало. Виражає почуття гордовитості, самовпевненості.

Хрестовий похід — добре організована й відкрита боротьба проти чогось (когось). *Хрестові походи* — військово-релігійні походи західно-європейського лицарства і цивільних осіб до країн Близького Сходу під гаслом боротьби за утвердження християнства.

Шукати себе — виявляти, визначати своє покликання, обмірковувати своє майбутнє.

СЛОВНИЧОК ТЕРМІНІВ

Авторське право (юрид.) — право авторів літературних, мистецьких та наукових творів отримати нагороду від результатів своєї творчої діяльності: книжок, музичних творів і записів, картин, фотографій, кінофільмів, комп'ютерних програм, сценаріїв тощо.

Алгоритм (мат.) — перелік послідовних дій, необхідних для виконання завдання або досягнення певного результату; інструкція.

Архаїзми (лінгв.) — застарілі слова, витіснені іншими словами-синонімами назви понять, які існують і в наш час: *пря* (боротьба), *драгоман* (перекладач).

Афоризм (лінгв.) — виражена в лаконічній формі, узагальнена, глибока думка певного автора; вирізняється влучністю й оригінальністю думки. *Знання — сила (Ф. Бекон).*

Банк даних (соц.) — нагромаджена, систематизована, сконцентрована (в архівах, бібліотеках, каталогах, картотеках, пам'яті

комп'ютера) інформація, доступна і пристосована для індивідуального чи колективного користування.

Баро́ко (*мист.*) — стиль і напрям у європейському мистецтві (насамперед архітектурі) кінця XVI — середини XVIII ст. Головні ознаки — значна кількість декору (прикрас), вигадливість, урочистість.

Вла́сне украї́нські слова́ (*лінгв.*) — слова, що виникли в період становлення й подальшого розвитку української народності (приблизно з XI ст.) і визначають самобутність української мови, таких слів немає навіть у споріднених мовах: *багаття, будинок, вареник, гай, гречка, громада, паляниця, притаманний, садиба, смуга, чарувати, чоботи.*

Гравю́ра (*мист.*) — вид графіки, у якому зображення є друкованим відбитком малюнка, нанесеного на дошку малярем-гравером; відбитки також називаються гравюрами.

Гра́фіка (*мист.*) — вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині тощо олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відбитий на папері зі спеціально підготовленої форми.

Деко́р (*мист.*) — система елементів оздоблення; сукупність прикрас.

Демокра́тія (*сусп.*) — 1. Форма управління, політичний лад, за якого верховна влада належить народові. 2. Форма керівництва колективом, за якої активність і широку участь у вирішенні важливих питань забезпечено кожному.

Діалектні слова́ (*лінгв.*) — слова, що їх уживають люди, котрі проживають у певній місцевості: *чічка* (квітка), *вуйко* (дядько).

Діалог — 1. *соц.* Двосторонній обмін інформацією (спілкування) між двома або кількома особами. 2. *лінгв.* Спілкування (форма мовлення) двох або більше осіб, що характеризується ситуативністю.

Духовне житт́я (*філос.*) — сфера людського існування, основою якого є духовний світ людини — її цінності, світогляд, думки, почуття, переживання, взаємодія з іншими людьми та суспільством.

Еколо́гія (*біол.*) — 1. Наука про зв'язок організмів із середовищем. 2. Взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем, зокрема використання нею природних ресурсів, їх охорона і відновлення.

Етикéт (*соціол.*) — установлені в суспільстві правила поведінки і спілкування людей.

Етикéт мовленнєвий — сукупність словесних формул, що вживають в повторюваних повсякденних ситуаціях, крім слів, охоплює несловесні (інтонація) та позамовні чинники (міміка, жести).

Ерóзія (*біол.*) — руйнування ґрунту або гірських порід водою, льодом або вітрами.

Запозі́чені слова́ (*лінгв.*) — іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила, не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень лексичного значення.

Засоби масової інформації (ЗМІ) — засоби звернення до найширших мас суспільства, поширення інформації: газети, журнали, радіо, телебачення, Інтернет, кінематограф, звуко- і відеозаписи та ін.

Застарілі слова (лінгв.) — слова, що вийшли з активного вжитку: *схудельник* (гончар), *сіреч* (тобто). Поділяють на історизми та архаїзми.

Інформаційний прб́стір (інформ.) — 1. Поле обміну інформацією, створюване використанням електронних мереж. 2. Сфера життя суспільства, створювана ЗМІ.

Історизми (лінгв.) — вид застарілих слів, слова, що вийшли з активного вжитку через те, що зникли названі ними предмети чи явища (*боярин*, *кріпак*, *панщина*, *волося*, *земство*) і не мають у сучасній мові синонімів.

Кні́жна ле́ксика (лінгв.) — слова, властиві передовсім писемному мовленню: *істина*, *меценатство*, *фактор*, *синтез*.

Кому́ніка́ція (інформ.) — процес обміну інформацією: фактами, ідеями, поглядами, досвідом, емоціями між двома чи більше особами за допомогою вербальних (словесних) і невербальних засобів.

Культу́ра (філос.) — сукупність матеріальних і духовних цінностей і надбань суспільства й людини, створених людством упродовж його історії.

Ку́пол (архіт.) — опуклий дах будівлі, що має форму півкулі; баня, маківка.

Лб́гіка (філос.) — 1. Наука про закони і форми мислення. 2. Хід міркувань, умовиводів.

Логі́чний на́голос (лінгв.) — виділення у вимові посиленням голосу найбільш важливого в реченні за змістом (ключового) слова.

Мажо́р (мист.) — музичний лад, акорд якого складається з великої та малої терцій і має бадьоре, радісне звучання; *перен.* Бадьорий, радісний настрій, характер; радість, піднесеність, бадьорість.

Мб́влення (лінгв.) — спілкування за допомогою мовних засобів (слів, словосполучень, речень, текстів), тобто мови; мовна діяльність.

Мб́вна поведі́нка (лінгв.) — вияв у мові людини рис її характеру, життєвої позиції, ставлення до інших людей.

Науко́ва ле́ксика (лінгв.) — слова, що вживають в науковій літературі та в мовленні науковців: *експеримент*, *аргумент*, *однорідний член речення*, *клітина*, *радіус*.

Націо́нальна па́м'ять (іст.) — сукупний досвід багатьох поколінь народу, уявлення національної спільноти про своє минуле, зафіксоване в формі знань, а також моральних оцінок, символів, міфів, що виражають історичні цінності народу. Національну пам'ять формують підручники, місця пам'яті, історичний календар.

Національний характер (*псих.*) — сукупність психологічних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній національній спільності, що відрізняють її від інших.

Нейтріно (*фіз.*) — електрично нейтральна елементарна частинка, маса якої наближається до нуля; а швидкість руху — до швидкості світла; відзначається колосальною проникністю.

Неологізми (*лінгв.*) — нові слова, які виникають у мові для називання нових понять, явищ, предметів, що виникають із розвитком суспільства, промисловості, науки, культури.

Нетикет (*лінгв.*) — правила поведінки, спілкування в Мережі, традиції й культура інтернет-спільноти.

Норми поведінки — правила взаємодії між людьми, які забезпечують продуктивне й приємне спілкування; їхньою основою є такі риси, як чемність, коректність, тактовність, делікатність, скромність.

Орфограма (*лінгв.*) — правильне написання слова (разом, окремо, через дефіс тощо), що здійснюється на основі правил орфографії.

Офіційно-ділова лексика (*лінгв.*) — слова, уживані в діловому спілкуванні, зокрема в ділових паперах: *закон, наказ, заява, протокол*.

Палеоліт (*археол.*) — давній кам'яний вік; перший, найраніший період кам'яної доби.

Прикметниковий зворот (*лінгв.*) — прикметник із залежними від нього словами; становить один поширений член речення — відокремлене означення, яким характеризується попереднє пояснюване ним слово: *Кони стоять, до походу готові. (К. Герасименко). Я бачу небо, чисте від зірок (О. Грош).*

Просторічні слова (*лінгв.*) — спотворені слова, які не відповідають лексичним нормам літературної мови, засвідчують низький рівень мовленнєвої культури, уживаються в непублічному, інтимному мовленні: *звиняйте, дохтур, скіко* (скільки), *урем'я* (час).

Професійні слова (*лінгв.*) — слова і словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей. Це назви знарядь праці (руль автомобіля — *бублик*, легковий автомобіль — *кінь*; помилка друкарів — *ляп*), трудових процесів (*крутити лопінг* — назва трюку в циркачів) тощо.

Риторичне запитання (*лінгв.*) — запитання, не розраховане на отримання відповіді, оскільки висловлює ствердну думку, або ж на нього відповідає той, хто його ставить. *Хто може випити Дніпро? (М. Рильський).*

Риторичне звертання — звертання до відсутніх людей, персонажів твору, предметів та явищ із метою привернути до них увагу, виявити до них своє ставлення. *Де ж ви, де, мої щирі, одважні слова? (Леся Українка).*

Розмóвна лéксика (*лінгв.*) — слова, які вживають у побутовому мовленні і які особливо виразно передають оцінку мовцем осіб, предметів, явищ і почуттів; не порушуючи норм літературного слововживання, вони надають мовленню неофіційного, невимушеного характеру.: *мобілка, мінералка, вибити* (чек у касі), *відфутболити* (переадресувати), *смакота, байдикувати*.

Склепіння (*архіт.*) — опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів і т. ін.; опукла стеля (брами), арка.

Суржик (*лінгв.*) — штучне об'єднання в мовленні елементів двох або кількох мов без додержання норм літературної мови; нечиста мова.

Суспільно-політична лéксика (*лінгв.*) — слова, пов'язані з політичним і громадським життям суспільства і людини в суспільстві: *Парламент, Верховна Рада, Рада Європи, вибори*.

Темпорітм життя (*психол.*) — повторюваність певних подій, явищ, ситуацій через однакові проміжки часу, у певній очікуваній послідовності.

Термін — слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо.

Технологія (*техн.*) — послідовність виконання окремих трудових операцій у процесі виробництва чого-небудь.

Традіція (*іст.*) — 1. Досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. 2. Усталена норма, манера поведінки, погляд, переконання.

Суспільство спожива́цтва (спожива́ння) (*соціол.*) — суспільство, система цінностей членів якого характеризується невгамовним бажанням придбання й використання матеріальних благ, що виходить далеко за межі потреб існування і шкодить духовним інтересам. Уявлення про особисте щастя і досягнення життєвих благ члени такого суспільства пов'язують передовсім із купівлею і споживанням матеріальних цінностей.

Фаса́д (*архіт.*) — 1. Зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю. // Кожен із зовнішніх боків будівлі.

Філосо́фія (*філос.*) — 1. Наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. 2. *розм.* Абстрактні міркування стосовно чого-небудь.

Фразеологізм (*лінгв.*) — стійке, відтворюване словосполучення, яке має усталену (незмінну) форму і, подібно до слова, означає одне поняття. Фразеологізми надають мовленню виразності та експресивності.

Фре́ска (*мист.*) — настінний живопис, картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці.

Цивілізація (*іст.*) — 1. Рівень суспільного розвитку і матеріальної культури; міра і якість розвитку культури певних епох і народів. 2. Сучасна культура, прогрес, освіта.

Ярус (*архіт.*) — один із горизонтальних рядів чого-небудь, розміщених один над одним або один під одним. // Однотипна частина будівлі, предмета або пристрою, яка повторюється по вертикалі.

СЛОВНИЧОК СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Бджола́ — символ працьовитості, невтомності, старанності, порядку.

Верба — уособлення життєвої сили, невибагливості, родючості, працездатності, образ весни, України і водночас жіночого смутку та вдівства, почуття печалі, суму. Освячена верба — оберіг від будь-якої біди.

Весна — символ оновлення й надії на гарне майбутнє, безупинний розвиток і успіх.

Вишива́нка — символ здоров'я, щасливої долі, родової пам'яті, материнської й дівочої любові; краси, порядності, чесності.

Вовк — уособлення небезпеки, злості, жорстокості, жадібності, ненажерливості, невдячності; ототожнюють з війною і чварами.

Ворон (крук) — символ лиха, про яке (вороже нашестя, війну, руйнування) попереджує криком; зловісний птах, пов'язаний зі світом мертвих. Водночас символізує невідомі людині сили, знає таємниці світу, дає мудрі поради, охороняє скарби, приносить звістки, передбачає погоду; отже, уособлює ще й мудрість.

Ворона — символізує зажерливість, захланність, невдячність, пихатість, пліткарство, безлад і гармидер.

Вінок — знак життя, долі, життєвої сили; досконалості й перемоги життя над смертю; символ неодруженої дівчини. У колядках, поряд із перснем, вінок може символізувати весілля. Особливий вінок — обжинковий, передвісник майбутнього врожаю.

Голуб — біблійний символ Святого духа; символ чистоти, жертвовності; у фольклорних уявленнях йому приписують створення світу; пара голубів — символ вірного та щирого кохання, ніжності; голуб без пари означає самотність. За переказами, душа людини після смерті перетворюється на голуба.

Дерево життя — символ життя, його зародження, розвитку, невичерпних життєвих сил; вічного безперервного оновлення та відродження, гармонії, безсмертя.

Дніпро — символ України; долі українського народу; величі, нездоланності, слави; козацької волі, звитяги.

Дуб — уособлення дерева життя; символ могутньої сили й величної краси, довговічності, здоров'я; цілісності; гордості й міці; дужого, гарного парубка.

Журавель — вісник наближення весни; за легендою, повертаючись із вирию, журавлі несуть із собою людські душі, котрі поселяться у немовлят, що народяться весною і влітку.

Запорозька Січ — уособлення волелюбності українців, патріотизму, нездоланності українського козацтва, рівності всіх людей, справедливості й чесності.

Зозуля — символ суму і вдівства, туги за минулим і страждань нерозважливої матері; провісниця весни і водночас нещастя.

Калина — символ України, батьківщини, духовної нескореності й світлої пам'яті; материнства й неперервності життя; дівочої чистоти й краси; вічної любові, кохання, вірності; гармонії життя та природи; українського козацтва; єдності нації; вірності традиціям, звичаям.

Козацтво — символ України, її одвічної боротьби за волю та незалежність; лицарства, самопожертви, героїства, мужності; людської та національної гідності.

Криниця — символ рідної землі; здоров'я, сили, добробуту, родючості; безсмертя народного духу, високої духовності.

Лев — уособлення сили, влади, марнославства, впертості, інколи простакуватості та зайвої довірливості.

Лисиця — символ хитрості, лицемірства, підступності, розуму, винахідливості, спритності, улесливості, крутіїства, шахрайства.

Оса — уособлює нав'язливість, агресивність, заздрісність, егоїзм; протиставляється працелюбній бджолі.

Орел — символ відваги, сміливості, сили; гідності, гордості, зарозумілості; мудрості, далекоглядності; чоловічої краси.

Павук — символ центру світу, його засновник і очищувач; плетіння павутини, її руйнування з подальшим відновленням символізують біологічні ритми природи, безперервне чергування сил. У Біблії із тонкою сіткою павука порівнюють дії нечесних людей; певною мірою павука протиставлено чесній бджолі. За легендою, якщо в житлі з'являється багато павутини, дім невдовзі стане пустою.

Паляниця — символ родинного щастя й добробуту; гостинності; доброзичливості, прихильності.

Папороті квітка — символ здійснення потаємної мрії, виконання заповітного бажання.

Рушник — уособлює життєвий шлях, людську долю; родовідну пам'ять; гостинність, доброзичливість, чистоту почуттів.

Слово — символ першоджерела життя; світла, знань; добра; краси; материнської мови; умістилища досвіду; мудрості, духовності; самосвідомості; символ честі; клятви.

Сокіл — символізує поєднання розуму, мужності й сили; зіркості, швидкості; уособлює козака. Існує гіпотеза, що герб України — тризуб — символізує сокола в польоті.

Соловей — символ весни і волі, високого натхнення і неперевершеного таланту, співець добра й кохання.

Шлях (дорога, путь) — символ долі, життєвих пригод; розлуки з домівкою; мандрів, походів; переосмислення сенсу життя, правильності вибору головної справи, мети.

СЛОВНИЧОК НАЗВ ПОЧУТТІВ

Байдужість — відсутність інтересу та уваги до людей, їхніх справ і почуттів; нечуйність, брак співчутливості. Синоніми: *нечуливість, незворушність, незацікавленість, апатія*. Антонім: *зацікавленість*.

Безпека — почуття захищеності, відсутності загрози. Синоніми: *нешкідливість, надійність*. Антоніми: *небезпека, загроза*.

Безпора́дність — почуття безпомічності, неспроможності впоратися з перешкодами й труднощами. Синоніми: *безпомічність, безсилля, безнадія, безвихідь*. Антоніми: *спроможність, змога, спромога*.

Благогові́ння — почуття найбільшої, найщирішої поваги, шани; безмежна любов. Синоніми: *шанування, пошана, пошанівок, поважання, поклоніння, преклоніння*.

Блаже́нство — почуття найбільшої насолоди. Синоніми: *щастя, задоволення, раювання*. Антоніми: *мука, страждання*.

Вдя́чність — почуття поваги до іншої людини за зроблене нею добро, надану допомогу, підтримку чи послугу.

Відра́за — неприязне почуття, близьке до несприйняття, ворожості до когось або чогось (людських рис, предметів, явищ), обурення кимось або чимось. Синоніми: *огида, зневага*. Антоніми: *захоплення, симпатія*.

Вина́ — усвідомлення причетності, відповідальності за негідний вчинок або злочин. Синонім: *провина*. Антоніми: *безневинність, невинуватість*.

Ворбо́жість — почуття недоброзичливості, ворожнечі, ненависті до когось або чогось. Синоніми: *неприязнь, недоброзичливість, нелюбов'язність, озлобленість, антипатія*. Антоніми: *дружба, товарицькість, єдність*.

Гі́дність — усвідомлення людиною своєї громадської ваги, потрібності, корисності іншим людям. Синоніми: *самоповага, достоїнство, гордість*. Антоніми: *недостойність, упослідження*.

Гні́в — почуття обурення, роздратування у відповідь на зло (образу, несправедливість), заподіяне людині, її близьким, або спрямоване проти того, що людина вважає для себе цінним. Синоніми: *злість, лють, шаленство*.

Горді́сть — 1. Почуття особистої гідності, самоповаги. 2. Почуття задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів, підтвердження

своїх переваг у чомусь. Синоніми: *гордощі, гонор*. Антоніми: *сором, смирення*.

Гордіня — чванливість, пиха. Синоніми: *гоноровитість, гонор*. Антоніми: *скромність, стриманість*.

Гóre — душевні переживання, страждання, печаль, смуток. Синоніми: *біда, лихо, нещастя*. Антоніми: *радість, щастя*.

Довіра — почуття, спричинене впевненістю в чийсь правоті, чесності, щирості, порядності, доброзичливості, надійності. Антоніми: *недовіра, сумніви*.

Досáда — почуття незадоволення, гіркоти. Синоніми: *прикрість, невдоволення, докука, пересердя*. Антоніми: *задоволення, радість*.

Дратівлівість — почуття збудження, знервованість. Синоніми: *роздратованість, збудженість, дразливість*. Антоніми: *урівноваженість, спокій*.

Жáлість — співчуття до чужого горя; жаль, жалощі. Синоніми: *співчуття, милосердя*. Антонім: *безсердечність*.

Жах — почуття, переживання надзвичайного переляку, страху. Синоніми: *переляк, страх*. Антоніми: *сміливість, безстрашність*.

Задовóлення — приємне почуття, спричинене чим-небудь: досягненням мети, забезпеченням потреби і т. ін. Синоніми: *втіха, насолода, приємність*. Антонім: *страждання*.

Зáздрість — почуття досади або гіркоти, спричинене усвідомленням того, що інша людина більш успішна, володіє моральними або матеріальними цінностями або майном, які відсутні в заздрісника. Синоніми: *завидющість, заздрощі, завидки*. Антоніми: *щедрість, безкорисливість*.

Замилува́ння — почуття найвищого задоволення, насолоди від когось, чогось. Синоніми: *захоплення, зачудування*. Антоніми: *відраза, антипатія*.

Засму́ченість — почуття смутку, жалю, спричинене невдачею чи бідою. Синоніми: *засмута, смуток, печаль, зажура, скорбота*. Антоніми: *радість, задоволення*.

Захлáнність — жадібність, ненажерливість, прив'язаність до грошей, один із проявів гордині. Синоніми: *користолюбство, ненаситність, скупість*. Антонім: *безкорисливість*.

Захо́плення — переживання радісних почуттів як вияву найбільшого задоволення, замилювання кимось або чимось; відчуття великого інтересу до когось або чогось. Синоніми: *захват, зачарування*.

Здивува́ння — почуття, спричинене чимось незвичайним, несподіваним, незрозумілим, дивним. Синоніми: *подив, зачудовання, дивовижа*. Антоніми: *байдужість, незацікавленість*.

Злість — почуття недобррозичливості; роздратування ворожнечі до когось. Синоніми: *злоба, розлюченість, лют, шаленство*. Антоніми: *доброта, душевність*.

Зневіра — стан глибокої безнадії, викликаний невдачами, стражданнями, розчаруваннями. Синоніми: *недовіра, розчарування*.

Зніяковілість — почуття збентеження, розгубленості, засоромленості. Синоніми: *збентеженість, замішання, сум'яття, конфуз*. Антоніми: *розв'язність, нахабство*.

Каяття — почуття жалю з приводу здійсненого вчинку, сказаного слова. Синоніми: *розкаяння, спокута*.

Любов — почуття глибокої сердечної прихильності, прив'язаності до когось або чогось. Синоніми: *приятнь, кохання, прихильність, симпатія*. Антонім: *ненависть*.

Милосердя — почуття співчуття, жалості до когось, готовність надати допомогу й підтримку тому, хто її потребує. Синоніми: *жалісливість, співчутливість*. Антоніми: *жорстокість, безсердечність*.

Небезпе́ка — почуття незахищеності, можливості лиха, нещастя, катастрофи. Антонім: *безпе́ка*.

Нена́висть — почуття великої неприхильності, ворожості до когось або чогось, що характеризується відчуттям гніву, огидою, бажанням заподіяти йому біль чи шкоду або знищити. Синоніми: *нелюбов, ворожість, неприязнь, відраза, антипатія*. Антонім: *любов*.

Ні́жність — тепле почуття, сердечність у ставленні до кого-небудь. Синоніми: *ласка, ласкавість, лагідність, сердечність, душевність*. Антоніми: *грубість, суворість, брутальність*.

Нудьга́ — гнітюче почуття, спричинене одноманітністю життя, відсутністю інтересу до оточення, бездіяльністю. Синоніми: *туга, журба, сум, досада*. Антоніми: *безжурність, веселоці*.

Обра́за — почуття гіркоти, досади, душевного болю, викликане чийось зневажливим словом, негарним вчинком і т. ін. Синоніми: *кривда, зневага, кпини*.

Обу́рення — почуття невдоволення, роздратування. Синоніми: *невдоволення, гнів, злість, роздратування*.

Патріоті́зм — почуття любові до батьківщини, належності до свого народу, віри в майбутнє своєї держави, готовність служити їй, зміцнювати і захищати її.

Па́фос — почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення. Синоніми: *піднесеність, пристрасність, патетика, збудженість, гарячкуватість*. Антоніми: *млявість, беземоційність*.

Пова́га — почуття пошани, прихильне й поважливе ставлення до когось або чогось, що ґрунтується на визнанні позитивних якостей або заслуг. Синоніми: *пошана, шана, шанування, пошанівок, респект*. Антоніми: *зневага, презирство*.

Прези́рство — почуття повної неповаги до когось або чогось. Синоніми: *зневага, неповага*. Антоніми: *повага, пошана*.

Прини́женість — гірке почуття пригнобленості, безправності, що переживається в ситуації утиску честі й гідності, пригнічення;

заперечення цінності і досягнень людини. Синоніми: *пригнобленість, зганьбленість*. Антонім: *самоповага*.

Радість — почуття задоволеності своїми діями або спільними діями групи людей, посилюється схваленням з боку інших осіб. Синоніми: *втіха, задоволення, приємність*. Антоніми: *сум, печаль, туга, нудьга*.

Ревнощі — 1. Почуття недовіри, підозра в зраді, сумнів у прихильності та вірності. Виникненню ревнощів сприяють такі риси характеру, як нездатність прощати, невміння поважати іншого. 2. Заздрість до успіхів іншої людини. Антонім: *довіра*.

Розгубленість — втрата спокою, рівноваги, рішучості від хвилювання, страху, сорому і т. ін. Синоніми: *приголомшеність, збентеженість, зніяковілість, зніченість, сконфуженість*. Антоніми: *холоднокровність, упевненість, самовладання, рішучість*.

Роздратованість — почуття гострого невдоволення. Синоніми: *обурення, злість*. Антоніми: *врівноваженість, спокій*.

Робзач — переживання сильного душевного болю, безнадійності, безвихідності, зневір'я; відчай. Синоніми: *відчай, безнадія, безвихідь, безпорадність*.

Розчарування — почуття невдоволення, зневіра в когось, чомусь. Синоніми: *зневіра, досада, незадоволення*. Антонім: *захоплення*.

Самовдовблення — почуття повного задоволення самим собою. Синоніми: *самовпевненість, пиша, чванькуватість, апломб*. Антонім: *скромність*.

Самоповага — почуття поваги до самого себе, до своєї особи. Синоніми: *самопошана, гідність*. Антонім: *приниженість*.

Самотність — почуття самотності, ізолюваності. Синоніми: *самота, самотність*.

Симпатія — почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось, чогось. Синоніми: *прихильність, приязнь*. Антонім: *антипатія*.

Співчуття — почуття жалю, викликане нещастям, горем інших людей. Синоніми: *уболівання, чуйність, підтримка, милосердя*. Антоніми: *байдужість, жорстокість*.

Сором — почуття сильного збентеження, незадоволення, зніяковіння через свою або інших людей негідну поведінку, недостойні дії, вчинки, які не відповідають прийнятим у суспільстві нормам і звичаям. Синоніми: *безчестя, безслав'я, стид*.

Страждання — поєднання вкрай неприємних, обтяжливих або болісних почуттів, через які людина відчуває емоційний дискомфорт, нестерпні муки. Синоніми: *мука, біль (душевний)*.

Страх — почуття, спричинене загрозою людині, її здоров'ю і життю; очікування можливого майбутнього зла, побоювання непередбаченого. Синоніми: *переляк, жах*.

Сум — смуток, спричинений розчаруванням, втратою чи іншою бідою. Синоніми: *смуток, печаль, журба, жаль*. Антоніми: *радість, веселощі*.

Сумнів — почуття непевності щодо можливості або вірогідності чогось. Синоніми: *непевненість, вагання, підозра*. Антоніми: *упевненість, довіра*.

Триво́га — почуття неспокою, збентеження, хвилювання, викликані передчуттям чогось неприємного, небезпечного, страхом перед чимось. Поєднується з почуттями безпомічності, безсилля, незахищеності. Синоніми: *збентеження, неспокій, хвилювання, сум'яття, напруженість, нервозність*. Антоніми: *спокій, упевненість, урівноваженість*.

Ту́га — почуття глибокого жалю; переживання, спричинені невдачею, горем. Синоніми: *журба, сум*. Антонім: *радість*.

Упе́вненість — відсутність сумнівів, почуття переконаності в правильності своїх вчинків, у своїх можливостях і силах. Синоніми: *переконаність, довіра, довір'я*. Антонім: *сумнів*.

Хвилюва́ння — почуття неспокою, зумовлене тривогою, страхом, радістю, чеканням і т. ін. Синоніми: *збентеження, збудження, неспокій, напруженість*. Антоніми: *спокій, рівновага*.

Ціка́вість (інтерес) — бажання дізнатися про щось; увага до когось або чогось; допитливість. Синоніми: *інтерес, допитливість, зацікавленість, доскіпливість*. Антонім: *байдужість*.

Ща́стя — стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості. Антоніми: *горе, біда*.

ЗМІСТ

ЛЮБІ ВОСЬМИКЛАСНИКИ Й ВОСЬМИКЛАСНИЦІ! 4

ВСТУП

1. Мова — найважливіший засіб спілкування,
пізнання і впливу6

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

2. Лексикологія 20
3. Фразеологія 28
4. Основні правила правопису 35

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ

Словосполучення

5. Словосполучення. Будова і види словосполучень
за способами вираження головного слова 43

Речення

6. Речення прості та складні..... 58
7. Речення двоскладні й односкладні..... 68

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Головні члени речення

8. Способи вираження підмета 74
9. Способи вираження присудка.
Простий і складений дієслівний присудок..... 83
10. Іменний складений присудок 88
11. Тире між підметом і присудком 94
12. Узгодження головних членів речення109

Другорядні члени речення

13. Речення непоширені й поширені113
14. Порядок слів у реченні. Логічний наголос115
15. Означення119
16. Прикладка як різновид означення.....124
17. Додаток.....127
18. Обставина. Види обставин за значенням131
19. Порівняльний зворот135

ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Односкладні прості речення з головним членом у формі присудка

20. Означено-особові речення.....	142
21. Неозначено-особові речення.....	150
22. Узагальнено-особові речення	153
23. Безособові речення	157

Односкладні прості речення з головним членом у формі підмета

24. Називні речення	161
25. Односкладні речення як частини складного речення.....	165
26. Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях	167
27. Незакінчені речення.....	173

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Речення з однорідними членами

28. Однорідні члени зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком. Розділові знаки при однорідних членах речення.....	178
29. Речення з кількома рядами однорідних членів.....	183
30. Однорідні й неоднорідні означення	190
31. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами.....	193

Речення зі звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями

32. Звертання. Розділові знаки при звертанні.....	200
33. Вставні слова, словосполучення і речення.....	214

Відокремлені члени речення

34. Поняття про відокремлення. Відокремлені другорядні члени речення. Відокремлені означення.....	224
35. Відокремлені прикладки.....	233
36. Відокремлені обставини	238
37. Відокремлені додатки	245
38. Уточнювальні члени речення	248

Повторення в кінці року	254

ДОВІДКОВЕ БЮРО

Тлумачний словничок.....	262
Словничок українських відповідників (синонімів) запозичених слів.....	268

Словничок фразеологізмів	270
Словничок термінів	273
Словничок символів українського народу	278
Словничок назв почуттів.....	280

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Повторення відомостей про текст, стилі й типи мовлення, засоби міжфразового зв'язку в тексті	11
Складання діалогів.....	33
Усний вибірковий переказ тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури.....	52
Діалог — обмін думками, складений на основі запитань, дібраних за змістом тексту	61
Конспект прочитаного науково-навчального тексту	63
Письмовий докладний переказ розповідного тексту публіцистичного стилю, що містить опис пам'ятки.....	79
Тематичні виписки з науково-навчального тексту	92
Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за твором мистецтва в публіцистичному стилі.....	102
Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.....	105
Складання та розігрування діалогів.....	108
Особливості будови опису місцевості. Усний твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.....	145
Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	155
Ділові папери. Протокол. Витяг із протоколу.....	169
Письмовий твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі.....	188
Складання діалогів.....	198
Інтерв'ю в публіцистичному стилі	210
Складання діалогів.....	220
Письмовий стислий переказ тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	221
Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю на основі прослуханих телепередач.....	230
Складання діалогів.....	253

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ГЛАЗОВА Олександра Павлівна

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *О. С. Криворучко*

Технічний редактор *Л. І. Аленіна*

Художній редактор і дизайнер обкладинки *П. В. Ширнін*

Комп'ютерна верстка *І. М. Сога*

Коректори *Л. А. Еско, А. Ю. Ушинська, А. М. Нечитайло*

Малюнки художника *І. В. Цвіндіної*

В оформленні підручника використані малюнки *Daniel Cole, Kuo Chow Hung*; світліни *А. Балаша, Д. Бондарєва, С. Вороніної, І. Гончаренка, О. Гордієвича, А. Домбровського, О. Жарія, А. Заграюка, С. Клименка, А. Мартищенко, Ю. Мирончика, С. Новікова, Ю. Олійник, Л. Плісс, Я. Праведної, А. Самородової, В. Соловйова, Д. Толіпова, Ю. Шевченко, Д. Широносова, Г. Якушевич, І. Ярути, А. Bettum, F. Cura, J. Chabraszewski, R. A. Kamaruddin, P. Kosmider, M. Mainka, F. Michaudеau, E. Muoni, M. Piacquadio, E. Stock Media, Vian, A. Yarmolovich, Yu Lan*; фотоколажі *С. Нівенса, Д. Толоконова, М. Шмельова, М. Kotula, M. Moiola, D. Rodriguez, P. Wannalert*;

плакати і візуальні матеріали із сайтів *Українська Вікіпедія, Українська правда, Життя, Форбс-Україна, golos.1plus1, gorod-online, hiblogger, kampot, miridei, stolichni, Zellat studio, Up Town, indragop*.

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 23,328 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 22,20 + 0,55 форзац. Наклад 152 010 пр.

Зам. №

ТОВ «ФОЛІО»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 4935 від 13.07.2015 р.

Віддруковано ТОВ «Лагота».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК за № 4993 від 13.10.2015 р.

04050, м. Київ, вул. Мельникова, 49, оф. 36, тел. 8 (044) 290-90-16.